

2009. 4. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (főszerkesztő)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEPELI GYÖRGY
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
TARDOS RÓBERT
VASS LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 461-2696, 461-2600

Fax: 461-2690

e-mail: terestyeni.tamas@ppk.elte.hu, terestyeni@elte.hu

Tördelés és sokszorosítás: Gondolat Kiadó

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

MÉDIAFIGYELŐ

<i>Vörös András: SZIMBÓLUMKÉPZŐDÉSI FOLYAMATOK A MÉDIÁBAN – OLASZLISZKA</i>	3
---	---

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

<i>Balázs Géza – Takács Szilvia: BESZÉD – ÍRÁS – KÉP</i>	31
--	----

KITEKINTÉS

<i>Szabó Ildikó: LÁTHATATLAN TÖRTÉNELEM – Hallhatatlan történetek</i>	51
---	----

A JEL-KÉP ezen száma a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Vörös András

SZIMBÓLUMKÉPZŐDÉSI FOLYAMATOK A MÉDIÁBAN – OLASZLISZKA^{1,2}

1. BEVEZETÉS

A közbeszéd első ránézésre egyszerű és jól megfogható fogalomnak tűnik: az emberek folyamatosan érintkeznek egymással, beszélnek, kicserélik gondolataikat, ezek közül pedig bizonyos témák és elképzelések egészen széles körben ismertté válhatnak. Például, az elmúlt évben sokat beszélünk a gazdasági válságról. Októberben egész biztosan sok szó esett a Nobel-díj átadásáról, ugyanígy tavaly, és valószínűleg így lesz ez jövőre is. A politika, a művészet pedig vélhetően állandó (bár változó tartalmú) témáink. További példákat szinte végtelenül sorolhatnánk.

Annak ellenére, hogy a közbeszéd ennyire része mindennapjainknak, alakulásának folyamatairól egyelőre meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Ez pedig fontos volna, hiszen a közbeszéd változásai mögött többek között információterjedési és társadalmi hálózati mechanizmusok húzódnak meg (Fokasz 2006a). A rendelkezésre álló információk hatása az emberi cselekvésre több, napjainkban uralkodó társadalomtudományi szemléletmód (pl. a racionális döntéshozatal vagy a korlátozott racionalitás elméletének) alapgondolata (lásd pl. Tversky és Kahnemann 1974, Loomes és Sugden 1982, Hirschleifer és Riley 1998). Emellett, a közelmúltban a szociológia egyik fontos területévé vált a társadalmi kapcsolatháló és az egyéni cselekvés kölcsönös viszonyának feltárása (lásd pl. Stokman 2001, Haynie 2001, Bearman, Moody és Stovel 2004, Takács, Janky és Flache 2008 és számos további tanulmány). Amennyiben elfogadjuk, hogy a közbeszéd a társadalmi hálózatok – mint az információ közvetítői – és az egyéni cselekvés közötti kapcsolat egyik aspektusa, úgy értelemszerű, hogy kutatása nagyban hozzájárulhat a társadalmi folyamatok megértéséhez.

Emellett, a közbeszéd folyamatok megértése a meggyőzés és véleménybefolyásolás mechanizmusaira vonatkozó ismereteinket is pontosíthatja. Nyilvánvaló, hogy a közbeszéd valamennyire tematizálja az egyéni gondolkodást, vagyis bizonyos mértékben meghatározza, hogy az egyének döntéseikben milyen információkat vesznek figyelembe, milyen vélekedések alapján cselekednek. A tematizáló hatás természetesen a másik irányban is működik: az egyének számára releváns vélekedések is hatással lehetnek a közbeszéd tartalmára, amennyiben azokat ki tudják fejezni (pl. sajtóközlemények, cikkek, könyvek, nyilatkozatok formájában). A közbeszéd tartalmának befolyásolása gyakran szándékos, és közvetve megintcsak az egyéni vélemények és cselekvés befolyásolására irányul.

Gondolhatunk itt politikai erőkre, de akár civil szervezetekre vagy vállalatokra is, amelyek igyekeznek önmaguk számára előnyösen tematizálni a közbeszédet, meghatározni annak napirendjét. A szociálpszichológia véleménybefolyásolással és meggyőzéssel kapcsolatos eredményeit szemléletesen foglalja össze Pratkanis és Aronson *A rábeszélőgép* (1992) című könyve. A közbeszéd működésének társadalmi szintű vizsgálata értékes szempontokkal egészítheti ki ezeket az ismereteket.

A közbeszéd általános vizsgálata ugyanakkor komoly nehézségekbe ütközik. Még egy kis létszámú csoport esetében is nehéz feladat megfigyelni a csoport tagjai közötti kommunikáció tartalmát, változásait. A társadalmi közbeszéd egészének nyomon követése pedig lehetetlennek tűnik (ráadásul egy orwelli ellenutópiára emlékeztetne). Azonban a közbeszéd egy napjainkban igen hangsúlyos része már reálisan megfigyelhető: a média. Minden, ami a médiában megjelenik (írott-, hang-, vagy képi anyag) rögzített, hozzáférhető, visszakereshető – tehát, alapos vizsgálatnak lehet alávetni. A média ezen felül a közbeszéd egyfajta reprezentációjaként fogható fel: ugyan nem jelenik meg benne minden, amit a közbeszéd tartalmaz, de a társadalom egésze (vagy nagyobb csoportjai) számára kiemelkedő fontosságú témák és párbeszéddek igen. Ráadásul köztudott, hogy a média, a tömegkommunikáció az előző bekezdésben tárgyalt meggyőzési folyamatok fontos résztvevője, gyakran pedig a véleménybefolyásolás eszközeként tekintünk rá. Ezek alapján, ha a közbeszéd közvetlen megfigyelése nem is lehetséges, a média vizsgálata is hasznos információkkal szolgálhat a közbeszéd általános működéséről.

1.1. Médiadinamikai kutatás

Az elmúlt években egy olyan szociológiai kutatási irányzat jött létre, amely a médiában megfigyelhető folyamatok vizsgálatára összpontosít. Az első munkák (Fokasz N. és Fokasz O. 2004, Fokasz 2006a) rámutattak arra, hogy a médiában szereplő közbeszédi témák jelenlétének alakulása hasonlít a növekedési és terjedési folyamatok dinamikájához. A médiabeli terjedési folyamatok tartalmilag leginkább az innovációk és az információ diffúzióját leíró modellekkel hozhatók összefüggésbe (Fokasz 2006a). Ennélfogva, ezek a (természet- és társadalomtudományokban jól ismert) diffúziós modellek alkalmazhatóak lehetnek a médiadinamika leírására.

A médiadinamikai kutatások további eredményei egy dinamikai tipológiát körvonalaznak. A különböző jellegű közbeszédi témák – mint például a „szenzáció” vagy az „örökzöld” – sajátos médiabeli dinamikát mutatnak (Fokasz 2006b). Tartalmi szempontból megkülönböztethető a „gumicsont”-típusú téma, amelyet egy külső cselekvő (például a politika) szolgáltat a médiának, így befolyásolva a napirendet (Fokasz 2006b). A „hazugság” témáján keresztül azt is sikerült megmutatni, hogy egy adott közbeszédi téma jellege idővel átalakulhat (pl.: egy örökzöld szenzációvá válhat) (Fokasz 2007).

Míg a korábbi munkák főként az alapvető dinamikai formák feltárására összpontosítanak, a legújabb publikációk a felhalmozott empirikus anyag szintetizálásával, a médiadinamikai eredmények tágabb értelmezésével foglalkoznak. Fokasz és Kopper (2009) írása alapján az eddig feltárt folyamatok arra utalnak, hogy a média a közösségi emlékezet és identitás hosszú távú fenntartója lehet úgy, hogy közben az állandó megújulás és változás színtere. Ez az eredmény már jelzi, hogy a médiadinamika kutatása termékeny

következtetésekhez vezethet, amelyek összekapcsolhatók korábbi társadalomtudományos munkákkal.

Ez a tanulmány szándékom szerint a médiadinamikai kutatások második csoportjához tartozik. Ugyan vizsgálatom tárgya csak egy közbeszédi téma (az olaszliszakai gyilkosság) dinamikája a média egy szűk területén (két országos napilapban), az eredmények általános sejtések megfogalmazását teszik lehetővé. Célom annak szemléltetése, hogy milyen médiabeli folyamatok révén alakulhatnak ki közbeszédi szimbólumok, illetve, hogy ezeknek a szimbólumoknak mennyire kiemelt szerepe van a meggyőzésben és a véleménybefolyásolásban. Az általánosabb következtetések kidolgozása további kutatómunkát igényel, aminek a jelen tanulmányban kifejtett sejtések kiindulópontjai lehetnek.

1.2. A médiadinamikai elemzés módszere

Az eddigi kutatások a médiadinamikai elemzést kvalitatív (szövegelemző) és kvantitatív módszerek ötvözésével végezték. A kvantitatív eljárást a korábbi munkák és a jelen tanulmány is az írott sajtóra alkalmazzák, azonban a módszer kiterjeszthető más médiumokra is. A következőkben röviden felvázolom a tanulmányban használt kvantitatív elemzési módszert. Terjedelmi korlátok miatt nem térek ki a felmerülő kérdésekre, kritikákra és a továbbfejlesztési, pontosítási lehetőségekre. Az eddigi eredmények alapján az eljárás jelenlegi, viszonylag nyers formájában is használható a médiadinamika bizonyos jellegzetességeinek feltárására.

A módszertan ismertetése előtt tisztáznunk kell azt a kérdést, hogy mit is jelent a „növekedés” vagy „terjedés” az írott sajtóban. Mit értsünk az alatt, hogy egy téma „növekszik”? A rendszeresen megjelenő sajtótermékek (napi-, hetilapok, folyóiratok stb.) minden számában valahány írás, cikk kap helyet. Egy téma növekedését egyszerűen az adott számban megjelenő, a témához kapcsolódó cikkek számaként definiálhatjuk. Ez alapján egy téma aktuális „mérete” az adott időpontig megjelent összes hozzá kapcsolódó cikk száma. A kapcsolódó cikkek összesített (kumulált) számának időbeli alakulása a téma növekedési, terjedési dinamikáját mutatja. Világos, hogy itt egy véges, de folyamatosan táguló „térben” való növekedésről beszélhetünk, mivel a lapok minden számában megjelenik valahány újabb cikk, növelve egy adott témáról szóló potenciális írások számát. A médiabeli terjedés ezen meghatározása természetesen sok kérdést vet fel, ezekre azonban ebben a tanulmányban nem térek ki.

Az írott sajtó dinamikájának elemzési módszere tehát a kumulált cikkszámokon alapul. Egy téma sajtódinamikáját úgy vizsgálhatjuk, ha egy kiválasztott időszakban össze-számoljuk a témához kapcsolódó cikkeket, és azokból egy eloszlásfüggvényt képezünk. Például, ha egy téma megjelenését egy napilapban vizsgáljuk, akkor a kiválasztott időszak minden napjához az aznap és az időszak korábbi napjain megjelent cikkek számának összegét (vagyis a cikkek adott időponthoz tartozó kumulált számát) rendeljük. Ezzel az eljárással az 1. ábrán láthatóhoz hasonló grafikonokat kapunk: a vízszintes tengelyen mérjük az időt, a függőlegesen a cikkek kumulált számát.

1. ábra

Magyarországot név szerint említő cikkek kumulált száma az *Il Sole 24'ore* című olasz napilapban 2007. január 1-jétől 2008. november 4-ig

A kumulált cikkszámok segítségével mindenekelőtt általános képet kaphatunk vizsgált témánk növekedéséről. Az 1. ábra grafikonja például azt jelzi, hogy a Magyarországot név szerint említő cikkek száma az *Il Sole 24'ore* nevű olasz politikai napilapban hozzávetőlegesen lineárisan alakult 2007-2008-ban. Ez azt jelenti, hogy adott időközönként nagyjából azonos számú Magyarországot említő írás jelent meg a lapban, amit megfogalmazhatunk úgy, hogy Magyarország „örökzöld” téma volt az újságban.³ A kezdeti intuíció részletesebb elemzéssel tovább finomítható: kvalitatív módszerekkel például pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mi okozta a stabil jelenlétet illetve az ettől való kisebb eltéréseket. Ezen kívül, formálisan is ellenőrizhetjük a lineáris növekedésre vonatkozó feltevést. Az elemzési lehetőségeket még sokáig sorolhatnánk, de ez a néhány példa is mutatja, hogy a kumulált cikkszámok vizsgálatával milyen jellegű információkat kaphatunk a témák médiabeli növekedéséről.

1.3. Olaszliszka vizsgálata

A tanulmány további része a 2006-os olaszliszkai gyilkosság médiadinamikai elemzésével foglalkozik. Az eredmények alapján a téma egy viszonylag hosszú (nagyjából fél éves) „szenzációs” szakasz után „örökzölddé” alakult, és még ma is jelen van a médiában. Következtetéseim szerint ennek egyik oka az, hogy Olaszliszka az elmúlt három évben egyfajta közbeszédi szimbólummá, hivatkozási ponttá vált – olyan jelképpé, amely az események és konfliktusok stabil körét sűríti magába.

Ezt a feltevést alátámasztja a cikkek tartalmi elemzése, az ügyre közvetett utalásokat tartalmazó cikkek dinamikája valamint az Olaszliszka-hoz hasonló esetek médiatémává válása. A hasonló esetek tartalmi körének átalakulása (2008 ősze után a vizsgált lapok olyan eseményeket is Olaszliszka-hoz kapcsolnak, amelyeknek kevés közös vonása volt az ügygel) a szimbolikus szerepkör bővülésére utal, ami a szimbólumképződési folyamat egyik mozzanatának tekinthető.

A tanulmány utolsó részében a közbeszédi szimbólumok meggyőzésben, vélemény-befolyásolásban játszott lehetséges szerepét vázolom fel – az itt megfogalmazott sejtések a további kutatás egyik irányát mutatják.

Fontos rögzíteni, hogy a bemutatott eredmények érvényessége erősen korlátozott. Olaszliszka médiabeli megjelenését csupán a két legnagyobb hazai politikai napilapban vizsgálom. Ennek ellenére a szövegben gyakran általánosan az ügy „médiabeli” vagy „közbeszédi” szerepére hivatkozom. Ennek oka egyrészt a körülményesség elkerülése, másrészt az a feltevés, hogy a központi következtetések általánosabb érvényűek. A konkrét eredmények valószínűleg nem, az Olaszliszka szimbolikus szerepére vonatkozó általános állítások viszont nagyjából helytállóak lehetnek a tágran értelmezett hazai közbeszédre.

2. OLASZLISZKA – 2006.

Az óriási felháborodást és sajtóvisszhangot keltő olaszliszkai esemény 2006. október 15-én történt meg. A délutáni órákban egy tiszavasvári tanár gépkocsijával keresztül hajtott Olaszliszka főutcáján, és véletlenül elsodort egy kislányt, aki – mint utóbb kiderült – nem sérült meg. A vezető megállt, de már nem tudott kiszállni a kocsiból, mert addigra a lány rokonai köré gyűltek, kirángatták az autóból, és halálra verték. Az egyébként is szörnyű esemény három ok miatt keltett különösen erős indulatokat, reakciókat a közvéleményben: egyrészt különleges kegyetlensége miatt, másrészt azért, mert az eset az áldozattal utazó két kiskorú gyermeke szeme láttára történt meg, valamint azért is, mert az elkövetők olaszliszkai romák voltak.⁴

Az ügy még ma (több, mint 3 év elteltével) is jelen van a médiában, és ez várhatóan egy ideig még így is lesz. Egyrészt azért, mert a 2008 elején indult tárgyalás csak nemrég zárult le, másrészt pedig azért, mert úgy tűnik – részben súlyossága miatt – az ügy maradandó nyomot hagyott a közbeszédben. Nagyon nehéz, de a továbbiakban valamennyire el kell vonatkoztatnunk az esemény tragikusságától, és Olaszliszkát mint közbeszédi témát kell kezelnünk.

3. AZ ADATGYŰJTÉS MÓDSZERE

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az olaszliszkai ügy médiabeli megjelenésének alakulását két nagy hazai politikai napilapban, a *Népszabadság*ban és a *Magyar Nemzet*-ben, illetve ezek on-line változataiban vizsgálja. A *Népszabadság* esetében – az internetes kereső sajátosságai miatt – nem nyílt mód az interneten illetve a nyomtatásban megjelenő cikkek különválasztására, így erre a két cikksoporthoz csak együttesen, NOL-ként hivatkozom. A *Magyar Nemzet*-nél ez a szétválasztás megoldható volt, így a továbbiakban a

lap nyomtatott és elektronikus formában megjelenő cikkeire külön, rendre MN-ként és MNO-ként vagy együttesen MN+MNO-ként utalok.

A keresés módszere a következő volt: a nol.hu és az mno.hu internetes archívumát és keresőjét felhasználva a 2006. október 16. és 2009. szeptember 10. között megjelent olyan cikkeket gyűjtöttem össze, amelyek tartalmazták az „Olaszliszka” szót vagy annak valamilyen ragozott alakját. Azért a település neve lett a keresőszó, mert feltételezhető, hogy ha egy cikk az olaszliszakai bűncselekményről szól vagy arra utal, akkor tartalmaznia kell az Olaszliszka kifejezés valamilyen formáját, egyszerűen azért, hogy az olvasók azonosítani tudják az eseményt. Éppen az azonosítás problémája miatt nem tűnik valószínűnek, hogy a szorosan kapcsolódó beszámoló vagy kommentár jellegű írásokban kikerülhető Olaszliszka nevének említése. Az elképzelhető, hogy az ügyre csak utalást tartalmazó, egyébként más témájú cikkben nem szerepel a település neve, de – ha belegondolunk – az egy halvány, közvetett említést jelent, ami nem is feltétlenül azonosítható. A vonatkozó cikkek tanulmányozása során az is világossá vált, hogy az ügynek nem alakult ki másik „neve”, amivel stabilan hivatkoztak volna rá. Így összességében az „Olaszliszka” szó változatai megfelelő keresőszónak tűnnek.

A vizsgálati időszakban a NOL-ban 233, a MN-ben és a MNO-ban pedig összesen 417 olyan cikk jelent meg, amelyek tartalmazták a keresőszavak valamelyikét. Ezek szűrt eredmények, vagyis már csak a releváns (valóban a vizsgált olaszliszakai ügygel kapcsolatos) cikkeket tartalmazzák. A lapok írott és on-line változatának megfigyelése miatt vannak duplázások – olyan cikkek, amelyek mindkét formában, azonos szöveggel jelentek meg –, de ezekből viszonylag kevés volt és eléggé elszórtan fordultak elő, így nem okoznak számottevő redundanciát (ráadásul, mivel a cél a nyomtatott és az internetes sajtó együttes vizsgálata, szerepeltetésük indokolt is).

4. OLASZLISZKA MÉDIADINAMIKÁJA ÉS AZ ÜGY RÉSZTÉMÁI

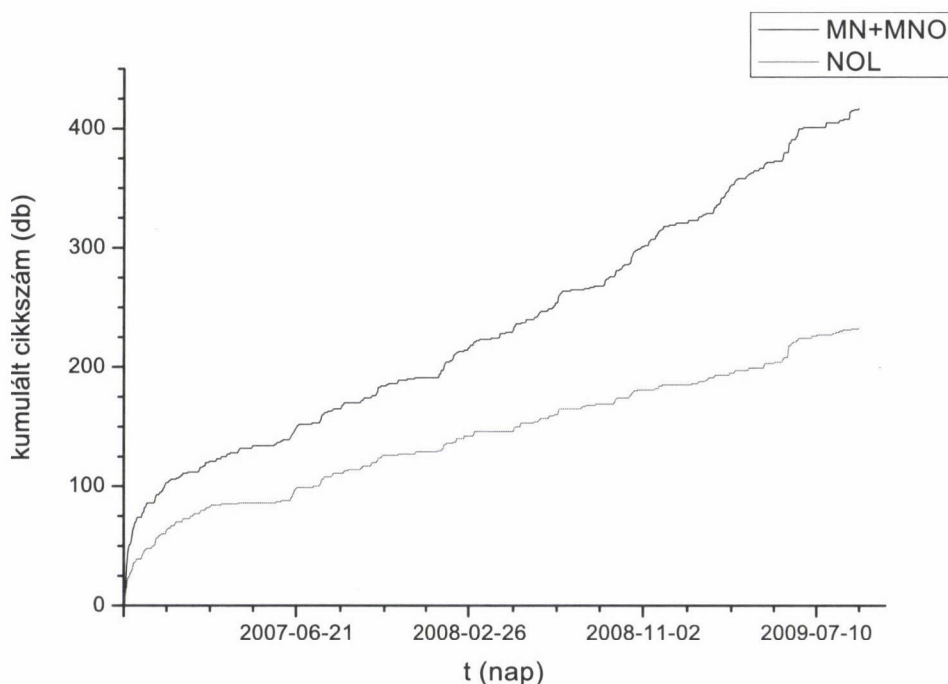
Ahhoz, hogy az olaszliszakai ügy közbeszédi szimbólummá válását igazolni tudjuk, szükség van a téma teljes dinamikájának ismertetésére. Ebben a szakaszban a sajtódinamikából intuitívan levonható következtetésekkel foglalkozom, valamint bemutatom Olaszliszka témájának főbb komponenseit – az ügy résztemáit. Ezeket az eredményeket felhasználva juthatunk el a közbeszédi metaforává, szimbólummá válás felismeréséhez.

4.1. A teljes ügy dinamikája

A téma növekedésének grafikonját az 2. ábra mutatja. Látható, hogy a *Magyar Nemzet*-ben nem csak összességében jelent meg több cikk Olaszliszkáról, de a lap végig nagyobb érdeklődést mutatott a téma iránt, mint a *Népszabadság*. Ez a grafikonok meredekségében mutatkozik meg: a NOL görbéje egy adott pontban szinte soha sem meredekebb a MN+MNO görbéjénél, és a kettő közötti különbség folyamatosan növekszik. Elképzelhető ugyanakkor, hogy a két lap téma iránti valós „érdeklődésében” nincs különbség (vagy nem ekkora). Lehetséges, hogy a *Magyar Nemzet*-ben összességében is több cikk jelenik meg, mint a *Népszabadság*-ban (az MNO-ban gyakoribbnak tűnnek a rövid, beszámoló jellegű hírek, mint a NOL-ban).

2. ábra

Olaszliszka médiadinamikája a Népszabadságban és a Magyar Nemzetben

Az olaszliszkai ügy dinamikája jól láthatóan mindkét napilapban két fő szakaszra osztható. Az első Olaszliszka „szenzáció”-jellegével hozható összefüggésbe. Közvetlenül az esemény bekövetkezése után nagyon intenzív cikkezés indult meg (beszámolók, kommentárok, kapcsolódó esetek bemutatása, fejlemények). Az intenzív növekedés fokozatosan lecsengett, és mindkét napilap esetében a 180. nap körül (tehát fél év után) meg is szűnt. Már itt megjegyzendő, hogy Olaszliszka közbeszédi szimbólummá válásához nagy valószínűséggel szükség volt a kezdeti szenzációs szakaszra – arra, hogy Olaszliszka „berobbanjon” a közbeszédbé. A második, „öröközldnek” nevezhető növekedési szakasz 2007 tavaszán kezdődött el. Innentől az ügy nagyjából egyenletes jelenlétet produkált a két lapban, ami a grafikonok lineáris alakjában mutatkozik meg. Az egyenletes növekedés természetesen csak globálisan, tendenciaszerűen igaz: kisebb eseti lecsengések és „megugrások” előfordultak.

Fontos még megjegyezni, hogy a két lap cikkszámában tapasztalt eltérés ellenére a vizsgált időszak második (nagyjából egyenletes növekedést produkáló) periódusában látható „megugrások” (koncentrált cikkcsoportok) mindkét lapnál megfigyelhetők, és nincs közöttük jelentős és szisztematikus időbeli eltolódás. Vagyis, úgy tűnik, hogy Olaszliszka ezen résztémái esetében a két napilap nem egymásra reagált, inkább egymástól függetlenül cikkeztek a kapcsolódó események hatására. A teljes olaszliszkai ügyön belül néhány

cikkben megjelenik a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* párbeszéde⁵, de ez a jelenség túl ritka ahhoz, hogy megmagyarázza a dinamikák hasonlóságát.

Ugyanakkor, könnyen elképzelhető, hogy a lapok valójában folyamatosan figyelik egymás reakcióit (a „lemaradástól” való félelem miatt), és napirendjüket valamennyire egymáshoz igazítják. Ez megmagyarázná a dinamikák hasonlóságát is. Vizsgálati módszerünk azonban nem alkalmas ennek kimutatására, ez további kutatásokat, esetleg szerkesztőségi interjúkat igényelne.⁶ Így a dinamika hasonlóságának pontos okait egyelőre nem tudjuk feltárni.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Olaszliszka dinamikája jellegét és fontosabb pontjait tekintve meglehetősen hasonló a két lapban. Nem csak a szenzációszerű indulás látható mindkét grafikonon, de a későbbi események is sokszor nagyjából egyforma dinamikai változásokat, „megugrásokat” eredményeztek (az időszak vége felé egyre kevésbé, de erre később még külön kitérek). Úgy tűnik tehát, hogy a média két szereplőjének reakciója Olaszliszkára nagyjából egységes volt. A következő szakaszban ezt a megfigyelést pontosítom az úgy fontosabb résztémáinak ismertetésével.

4.2. Az olaszliszkai ügy résztémái

A dinamikákban megfigyelt hasonlóságot részben az magyarázza, hogy az olaszliszkai ügy esetében az időnként megjelenő koncentrált, összefüggő cikkcsoportokat olyan események váltották ki, amelyekről mindkét napilap tudósított: maga a bűncselekmény és a közvélemény felháborodása, a nyomozás eredményei, a 2007 nyári olaszliszkai jótékonysági koncert, az egyik gyanúsított pere, a két évforduló megemlékezései, valamint a 2008 elején kezdődő tárgyalás eseményei. A 2006 és 2009 ősze között megjelent cikkek jelentős része ezen résztémák valamelyikéhez kapcsolódik.

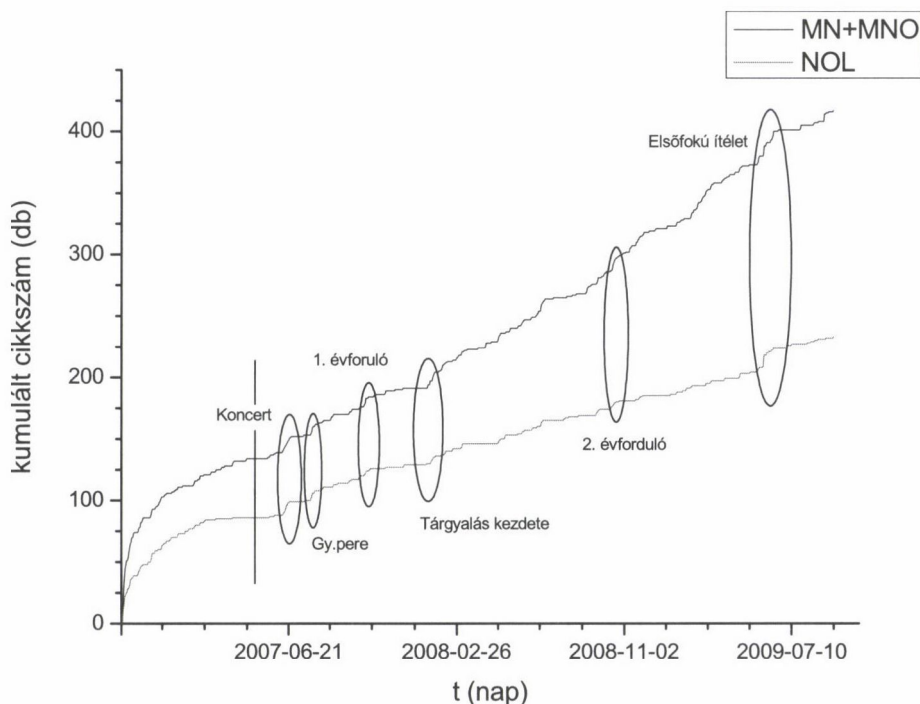
A 2007 júliusában Olaszliszkan megrendezett P. Mobil koncert kapcsán a *Népszabadság* 8, a *Magyar Nemzet* 7 cikket jelentetett meg; az ügy egyik gyanúsítottja által indított – enyhén szólva különös – perről (a hatósági okiratokban a „lincselés” szó használata miatt) 11 és 13 írás látott napvilágot; a 2007-es évfordulóról 6 illetve 5 cikk számolt be. Az egyes résztémákkal foglalkozó cikkcsoportok első és utolsó írásai egy időben jelentek meg mindkét lapban – legfeljebb egynapos csúszás fordult elő közöttük.

Az egyetlen résztéma, amelynél viszonylag nagyobb különbség figyelhető meg: a 2008. őszi, 2. évforduló. Ennek kapcsán a *Magyar Nemzet* 9, a *Népszabadság* viszont csak 4 cikket közölt, ráadásul az utóbbi lap 3 nappal korábban kezdett foglalkozni az évfordulóval (csak kisebb intenzitással), mint a *Magyar Nemzet*. Azt gondolom, hogy az itt tapasztalt nagyobb különbség arra vezethető vissza, hogy az olaszliszkai ügy 2008 ősziére már eltérő jelentőségű (vagy inkább: eltérő *jelentésű*) lett a két napilap számára.

Az eddigieket összegezve azt mondhatjuk, hogy az olaszliszkai ügy egyes fejleményei a két vizsgált napilapban meglehetősen hasonló dinamikával jelentek meg (3. ábra). Látható, hogy nem volt olyan nagyobb fejlemény az olaszliszkai ügygel kapcsolatban, amelyre csak az egyik újság reagált volna (ez a szabályszerűség nyilván nem általános érvényű, csak az ügy sajátossága). Ezenfelül a jelentősebb eseményekkel a két napilap közel azonos számú cikkben foglalkozott. Ezt ugyan nagyrészt megmagyarázza az, hogy a résztémák esetünkben konkrét, időben és térben behatárolt események voltak, de a reakciók egyezése még így sem teljesen triviális.

3. ábra

Az olaszliszkai ügy résztemái és hatásuk a téma teljes dinamikájára

Nem foglalkoztunk még részletesen a nyomozás és a tárgyalás hatásával az ügy dinamikájára. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt, az ehhez a két résztemához kapcsolódó cikkek elég tág időszakban szóródnak szét, nem koncentrálnak (bizonyos időközönként mindkét lapban egy-két írás jelent meg a nyomozás vagy a tárgyalás aktuális eredményeiről). Így ezek a cikkek nem okoznak látványos dinamikai változásokat, inkább az olaszliszkai ügy növekedésének általános trendjét alakítják.⁷ Másrészt, a tárgyalás jelenléte a többi résztemával ellentétben számottevően eltér a két napilapban. Az 3. ábrán jelzett időponttól – 2008 januárjától, a tárgyalás kezdetétől – bő másfél év alatt a *Népszabadságban* 43, a *Magyar Nemzetben* viszont kb. 70 cikk foglalkozott az olaszliszkai ügy tárgyalásával. Ez az eltérés azonban csak részben magyarázza meg a két grafikon távolodását az utolsó hónapokban (2008. január 17-én a kumulált cikkszámok különbsége 67, 2009. szeptember 10-én már 184 a *Magyar Nemzet* javára).

4.3. Az eltérő cikkszámok rejtélye

A teljes ügy dinamikájának vizsgálatából tehát arra jutottunk, hogy Olaszliszka sajtóbeli megjelenése meglehetősen hasonló képet mutat a *Népszabadságban* és a *Magyar Nemzetben*. Mindkét lap esetében látható a szenzáció-jellegű indulás, aminek lecsengése után egy hozzávetőleg egyenletes növekedés figyelhető meg. A lineáris növekedést a jól

elkülöníthető résztémák látszólag megzavarják, de hosszú távon éppen ezek tartják fenn – részeivé válnak az érvényesülő növekedési formának.

Másfelől, a Magyar Nemzet magasabb cikkszámát magyarázhatja az, hogy itt eleve több írás kap helyet. Ezt az érvet azonban jelentősen meggyengíti, hogy az olaszliszkai ügy nagyobb résztémáival mindkét lap nagyjából ugyanannyi cikkben foglalkozott. Ez alól kivételt képez a 2. évforduló és a tárgyalás, azonban az ezeknél tapasztalt eltérések sem magyarázzák meg a cikkszámok különbségének teljes növekedését. Tehát, a két napilap dinamikai eltérései nagyrészt nem az Olaszliszkához szorosan kapcsolódó témákból, hanem valami másból fakadnak. A következőkben ennek a jelenségnek a magyarázatával foglalkozom, ami elvezet a közbeszédi szimbólumképződés azonosításához.

5. OLASZLISZKA KÖZBESZÉDI SZIMBÓLUMMÁ VÁLÁSA

Az előbbieken bemutatott eredmények nem adtak meggyőző magyarázatot arra, hogy Olaszliszka témája az elmúlt három évben miért volt végig intenzívebb a *Magyar Nemzet*ben, mint a *Népszabadság*ban. Ebben a szakaszban rámutatok az olaszliszkai ügy közbeszédi szimbólummá, közbeszédi hivatkozási ponttá alakulására, ami magyarázatot nyújthat a megfigyelt eltérésekre. A téma szimbolikus szerepe a *Magyar Nemzet*ben hangsúlyosabbnak tűnik, mint a *Népszabadság*ban.

Az Olaszliszkához kapcsolódó cikkeket tartalmuk alapján két csoportba, a központi ügybe és a perifériába sorolom. Az így kapott két cikkcsoport dinamikájában rámutatok azokra a jelenségekre, amik alátámasztják a téma szimbólummá válását. Ezek alapján jó okkal feltételezhető, hogy Olaszliszka központi ügy lecsengése után is jelenlévő marad a médiában és a közbeszédben.

5.1. Központi ügy és periféria

Olaszliszka közel sem homogén témaként jelent meg a közbeszédben. Láthattuk, hogy jól definiálható, egymástól elkülönült résztémák alkotják. Ezek közül némelyek csak időszakosan, mások folyamatosan jelen vannak. Tulajdonképpen e résztémákból áll össze az „olaszliszkai ügy”. Ez egy időről-időre változó arcot eredményez. Például, 2007 elején Olaszliszka az élő felháborodást, az olaszliszkaiak bosszútól való félelmét és a nyomozást jelenti. 2007 nyarán már a P. Mobil koncertet, az egyik gyanúsított perét és a nyomozást értjük alatta. Az év végén még mindig a nyomozásban, illetve az évfordulóban, 2008-tól pedig a tárgyalásban ölt testet. Van azonban a cikkeknek egy jelentős csoportja, ami nem kapcsolható ilyen közvetlen módon a 2006. őszi eseményhez – ezek olyan írások, amik csak utalást tartalmaznak Olaszliszkára, egyébként gyakran egészen más témákról szólnak.

Együttesen *központi ügynek* neveztem el azokat a résztémákat, amelyekről a 4.2. szakaszban szó volt (tehát az esemény híre, a közvetlen kommentárok, az olaszliszkaiak félelme, a nyomozás, a koncert, a gyanúsított pere, a két évforduló és a tárgyalás), mivel ezek a témák lefedik szinte az összes olyan cikket, amelyek valamilyen közvetlen módon kapcsolódnak Olaszliszkához. Csak néhány írás van, amit ebbe a csoportba soroltam, de

nem tartozik egyik nagyobb résztémához sem. Például, 2007. augusztus 11-én Olaszliszka-n tartottak egy „Romanap a megbékélésért” elnevezésű rendezvényt, amiről a NOL és az MNO 2-2 cikkben számolt be. Ezeknek a cikkeknek a központi ügybe kellett kerülniük, mivel az olaszliszkai ügyről szólnak – egész pontosan egy olyan eseményről, ami az olaszliszkai ügy egyenes következménye. A példából is látszik, hogy a központi ügy olyan cikkeket tartalmaz, amelyek az olaszliszkai eseményről vagy annak egy valóságos következményéről szólnak (legyenek akár beszámolók, hírek, akár kommentárok).

Ezzel szemben, a másik nagy csoportot, amit *perifériának* neveztem, olyan cikkek alkotják, amelyek közvetlen módon nem kapcsolódnak az ügghöz vagy következményeihez, csak utalásként használják fel Olaszliszkát. Érdekes példa erre egy *Magyar Nemzet*-ben megjelent cikk, amely az olajszökítés ügyében is nyomozó újságíró, Kármán Irén bántalmazásáról szól.⁸ A cikk utalást tartalmaz arra a pár nappal korábbi esetre, amikor a lap egyik munkatársát, Tolcsvay L. Lászlót támadták meg – vélhetően korábbi, Olaszliszkával kapcsolatos írásai miatt. Itt egy kétszintű utalással találkozunk: Kármán Irén ügye Tolcsvay ügyéhez kapcsolódik, ez pedig Olaszliszkához. Vagyis, az olaszliszkai ügy perifériája olyan cikkek csoportja, amelyek nem a valódi eseményhez vagy annak közvetlen következményeihez kapcsolódnak, hanem Olaszliszka valamiféle közbeszédi következményét jelzik – a periféria cikkei arról adnak képet, hogy Olaszliszka milyen utat járt be (más szóval: hogyan terjedt) a közbeszédben, milyen más témákba csatornázódott be. A Kármán Irénről szóló cikk, benne a Tolcsvay-ügyre való utalással egész biztosan megjelent volna az olaszliszkai ügy nélkül is, csak épp az arra való utalás nélkül. (Feltéve persze, hogy a Tolcsvay elleni támadás egyáltalán megtörtént volna, ha nincs Olaszliszka.)

Mind a központi ügy, mind a periféria cikkszámainak eloszlása azt mutatja meg, hogy Olaszliszka témája hogyan növekedett a sajtóban. Azonban van egy fontos különbség, mégpedig az, hogy a központi ügy a téma közvetlen hatását mutatja, a periféria pedig egyfajta közvetett, más témákon keresztül érvényesülő hatást. A központi ügy arról ad információt, hogy maga az olaszliszkai esemény hány cikket generált, a periféria pedig arról, hogy az ügy hány más témájú írásban – amelyek többségükben Olaszliszka nélkül is megjelentek volna – szerzett magának helyet. Az első a valóságban lezajló folyamatok médiabeli hatásait, a második inkább közbeszédi asszociációk eredményeit mutatja.

Ez a két dolog természetesen nem válik el egymástól élesen. A Tolcsvay elleni támadás indoka például az újságíró Olaszliszkáról írott cikkeinek hangvétele volt. Ugyanígy, bár a Magyar Gárda megalapításának oka nyilván nem közvetlenül Olaszliszka volt, mégis az eseményre utaltak a Gárda bejegyzéséről beszámoló cikkben.⁹ Mégpedig azért, mert Olaszliszka, úgy tűnik, beleilleszkedik azon esetek sorába, amiket egyesek a „magyargyűlölet” vagy „cigánybűnözés” megnyilvánulásainak gondolnak. Ez a két kifejezés a periféria jónéhány cikkében előfordul. Ügyünk valahogy becsatornázódik, befolyik ezekbe a sokkal nagyobb és mostanában nagyon hangsúlyos közbeszédi témákba.

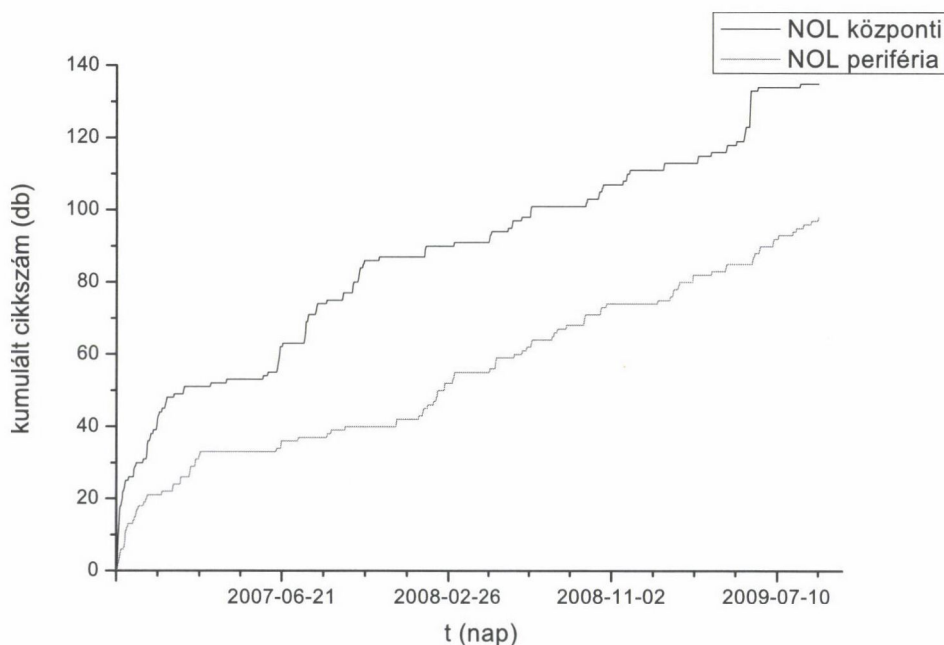
Mindkét említett példában megfigyelhető a valóságban működő okság. Hiszen Olaszliszka vélhetően egy lökéssel hozzájárult ahhoz, hogy Tolcsvayt megtámadják, és egy lökéssel ahhoz is, hogy a Magyar Gárdát megalapítsák. Egy másik kérdés azonban, hogy milyen mechanizmusok vezettek oda, hogy a példaként felhozott két cikk utaljon az olaszliszkai eseményre. Azt gondolom, hogy a periféria cikkeinél ez a folyamat a közbeszédben fut végig. Cigánybűnözés, magyargyűlölet, etnikai konfliktusok, önbíráskodás – ezekről a témákról valamekkora eséllyel Olaszliszkára asszociálunk.

5.2. Szimbólummá válás

A központi ügy és a periféria dinamikájának segítségével megfigyelhető az Olaszliszkára való asszociációk időbeli alakulása. A 4. és a 5. ábrán látható a központi ügy és a periféria szétválasztott dinamikája, külön a *Népszabadság* és külön a *Magyar Nemzet* esetében. A grafikonok segítségével arról kaphatunk képet, hogy hogyan alakult a szűken értelmezett olaszliszkai ügy illetve az utalásokat tartalmazó cikkek dinamikája. Szembetűnő, hogy a szenzációszerű indulás a perifériákban is megmutatkozik, ami azt jelenti, hogy amikor az ügy berobbant a köztudatba, párhuzamosan az asszociációk száma is intenzíven kezdett növekedni. Fontos megjegyezni, hogy az első időszakban a periféria dinamikája mindkét lapnál különbözik a központi ügyétől: néha hasonlítanak egymáshoz, néha mintha a periféria késéssel követné a központi ügyet, máskor viszont egészen különböző dinamikát produkálnak.

4. ábra

Olaszliszka – a központi ügy és a periféria dinamikája a Népszabadságban

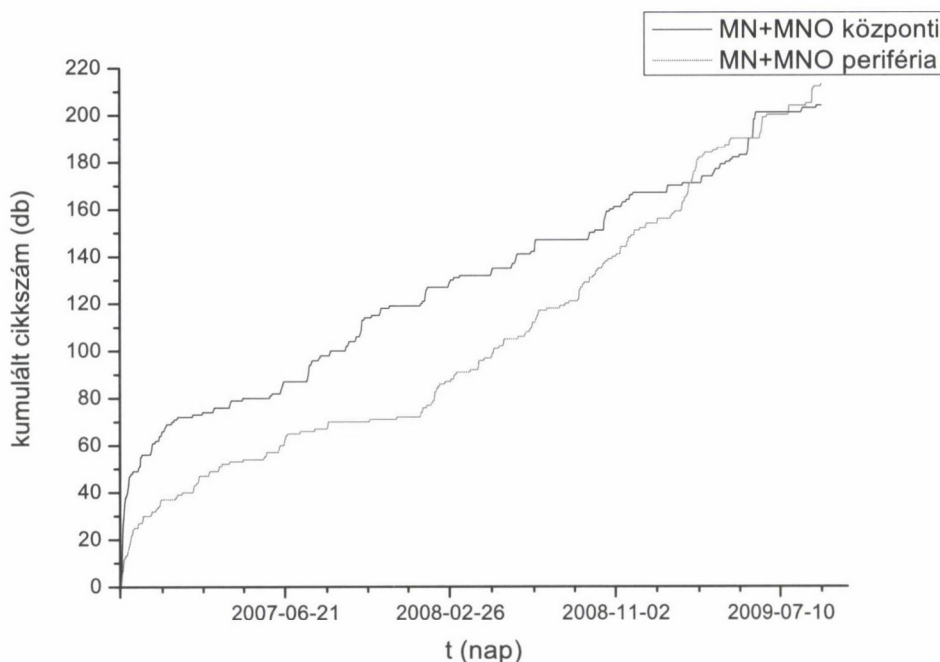
A szenzáció időszaka után a NOL-ban 2007. február közepére, a MN+MNO-ban 2007. augusztus végére az utalások szinte teljesen lecsengenek. Ezt követően Olaszliszka teljes jelenléte a központi ügy szerint alakul. Ha ez így maradt volna, az azt jelentené, hogy a téma nem talált magának utat a közbeszédben. Ez alapján azt várhatnánk, hogy a tárgyalás befejeztével az ügy ki fog merülni, a média elfelejti. A tendencia azonban 2008 januárjában – éppen a tárgyalás kezdetével egy időben – megváltozott, a *Népszabadság*-

ban és a *Magyar Nemzet*ben is. Az utalások új lendületet kaptak, és viszonylag egyenletes növekedésnek indultak. A *Magyar Nemzet*ben az időszak végére a periféria kumulált cikkszámja elérte és meg is haladta a központi ügyét.

Mi lehetett az oka a periféria újrainduló növekedésének? Véleményem szerint az, hogy Olaszliszka 2008-ra egyfajta közbeszédi szimbólummá vált. A szimbólum itt egy *stabil* hivatkozási pontot jelent: hogy milyen gyakran utalunk rá, az nagyrészt független attól, hogy maga a téma éppen mennyire aktuális. Ezek alapján, ha Olaszliszka tényleg szimbólummá alakult, akkor azt kell látnunk, hogy a periféria (az asszociációk száma) akkor is növekszik, amikor a központi ügy (a tulajdonképpeni téma) nem. A vizsgált időszak első felében ennek éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg: a periféria mindkét lapban szinte eltűnik, miközben a központi ügy folyamatosan jelen van. Azonban, 2008 elejétől a periféria mind a két napilapban gyorsabban kezd növekedni, mint a központi ügy. Vagyis, 2008 első felétől Olaszliszkára több cikkben utalnak, mint amennyi róla szól. Úgy vélem, hogy ez a közbeszédi szimbólumok alapvető tulajdonsága.

5. ábra

Olaszliszka – a központi ügy és a periféria dinamikája a *Magyar Nemzet*ben

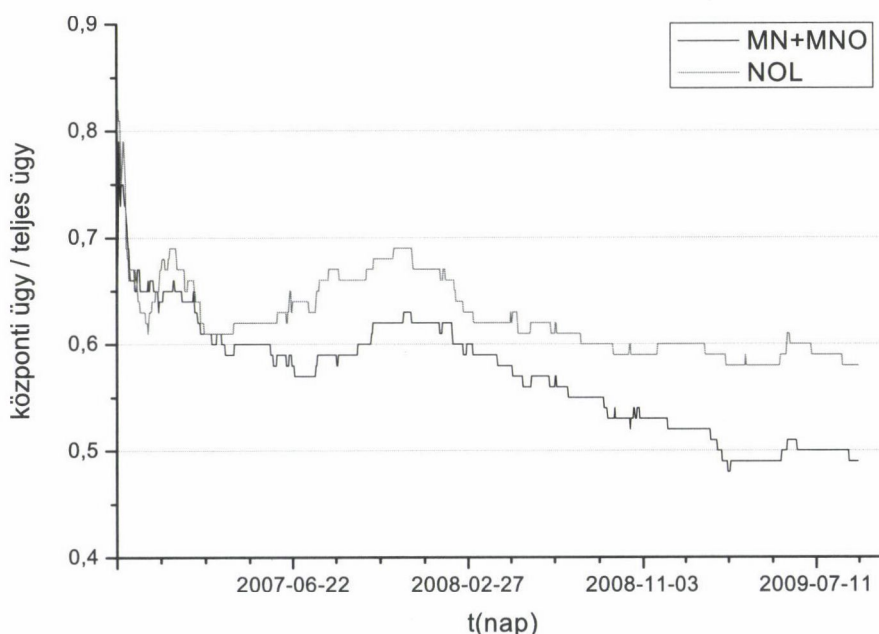
Figyelemre méltó még, hogy a növekedés 2008 elején kezdődött szakaszában Olaszliszka perifériája a *Magyar Nemzet*ben jóval intenzívebben nőtt, a központi üggyhöz képest is, mint a *Népszabadság*ban. A periféria intenzív növekedése adja a magyarázatot a tanulmány 4. szakaszában feltett kérdésre: a 2008 elején kezdődő időszakban a két lap

kumulált cikkszámai közötti különbség növekedése nagyrészt a periféria eltérő intenzitásával magyarázható (2008. január 17. és 2009. szeptember 10. között a MN+MNO-ban 137, míg a NOL-ban csupán 55 perifériához tartozó cikk jelent meg).

Mindez arra utal, hogy ha Olaszliszka esetében valóban szimbólumképződésről beszélhetünk, akkor ez eltérő mértékben igaz a *Népszabadságra* és a *Magyar Nemzetre*. Ezt az összefüggést szemlélteti a 6. ábra, a központi ügy és a teljes ügy arányának időbeli alakulásával a két napilapban. Látható, hogy a *Magyar Nemzet*ben összességében szinte a teljes időszakban több utalás kapott helyet, mint a *Népszabadság*ban (vagyis a központi ügy mérete a teljes ügyhöz képest szinte végig kisebb az előbbi lapban). Emellett, bár itt is fennáll valamekkora dinamikai hasonlóság, a jelenhez közelítve a központi ügy relatív mérete a *Magyar Nemzet*ben intenzívebben csökken, mint a *Népszabadság*ban. 2008 elejétől (a tárgyalás már említett kezdetétől) tehát a *Magyar Nemzet*ben az utalások hangsúlyosabbak voltak a téma egészéhez képest, mint a *Népszabadság*ban. Ez arra utal, hogy az olaszliszakai ügy szimbólummá válása a *Magyar Nemzet*ben erősebben teljesült.

6. ábra

Központi ügy / Teljes ügy arányok (MN+MNO és NOL)

Természetesen az eddig elmondottak még nem bizonyítják egyértelműen Olaszliszka közbeszédi szimbólummá alakulását. Az majd akkor válik bizonyossá, amikor a tárgyalás véget ér, és a központi ügy végleg lecseng a közbeszédben. Az eddigiekben bemutatott

eredmények – a periféria cikkeinek tartomelemzése és a dinamika vizsgálata – azonban erősen alátámasztják a feltevést, hogy Olaszliszka még jóval az ügy lezárulta után is jelen lesz a médiában és a közbeszédben.

Ugyanakkor, az utalások intenzív növekedésén kívül egy másik jelenség is alátámasztja a szimbólumképződés feltevését. A következő szakaszban az Olaszliszkához hasonló esetek médiába kerülésével foglalkozom, ami rávilágít Olaszliszka szimbólummá válásának fokozataira és az ügy szimbolikus tartalmára.

6. A SZIMBÓLUMKÉPZŐDÉS LÉPÉSEI – HASONLÓ ESETEK MÉDIAJELENLÉTE

A *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet* Olaszliszkával kapcsolatos cikkeit vizsgálva arra a különös jelenségre figyelhetünk fel, hogy az olaszliszkai bűncselekményhez hasonló esetek meglepő gyakorisággal jelentek meg a két lapban – különösen a *Magyar Nemzet*-ben. Már a vizsgált esemény utáni néhány napban is több hasonló esetről számolt be mindkét újság. Ez önmagában még nem meglepő, azonban a hasonló események jelenléte nem szűnt meg Olaszliszka szenzáció-jellegének lecsengése után sem. Sőt, a vizsgált időszakban az utolsó ilyen beszámoló 2009. augusztus 7-én (NOL)¹⁰ illetve 2009. szeptember 10-én (MN+MNO)¹¹ jelentek meg.

A hasonló esetek jelenléte és kapcsolódása az olaszliszkai ügghöz megerősíti az előző szakaszban kifejtett érvelést – Olaszliszka közbeszédi szimbólummá válását. Az esetek körének időbeli átalakulása a szimbolikus szerep kiszélesedésére utal. Végül pedig, a hasonló esetek bizonyos dinamikai jellemzői azt sejtetik, hogy a szimbólumképződés folyamatában meghatározó a szerepe annak, hogy ezek események a médiába kerülnek – Olaszliszka esetében a szimbólumképződés „motorjaként” működhetnek.

6.1. Olaszliszka tematizáló hatása

2006 októbere és 2009 szeptembere között a *Népszabadság* 15, a *Magyar Nemzet* pedig mintegy 30 olyan esetről számolt be, amelyek valamilyen körülményükben hasonlóak voltak az olaszliszkaihoz. A jelentések az ország különböző területeiről érkeztek, sőt, a *Magyar Nemzet* 2007. június 22-én egy hasonló texasi ügyről¹² is megjelentetett egy cikket! Az esetek nem csak térben, időben is eléggé szétszórtak. A vizsgált időszak utolsó ilyen cikke 2009. szeptember 10-én jelent meg a *Magyar Nemzet*-ben. Ugyanez a lap már 2006. október 17-én (két nappal Olaszliszka után) négy olyan hasonló esetről számolt be, amelyek az olaszliszka gyilkosság előtt történtek meg (az egyik például fél évvel korábban, 2006 tavaszán)!

Tartalmi megfontolások alapján a hasonló esetek megjelenését két időszakban kell vizsgálnunk: 2008 ősze előtt és után. Erre azért van szükség, mert 2008 őszén, valamilyen oknál fogva megváltozott – pontosabban kibővült – azon esetek köre, amelyeket a két napilap összekapcsolt Olaszliszkával. A következő szakaszban látni fogjuk, hogy a bővülés valójában Olaszliszka absztraktabb szimbólummá válását jelenti. Először azonban vizsgáljuk meg a 2006 októbere és 2008 ősze között megjelent beszámolókat!

Az első időszakban a két napilapban megjelent hasonló esetek között voltak enyhébbek és súlyosabbak is. A beszámolókat jellemzően a következő jegyek karakterizálták: a legtöbbször autós gázolás szerepelt (ami néha könnyebb sérülést, máskor halált okozott), többször előfordult, hogy egy gyermeket sodortak el; a sofőrt vagy bántalmazták vagy fenyegették a rokonok vagy az eset szemtanúi; bizonyos esetekben „lincshangulat” alakult ki, vagy legalábbis a szemtanúk ezt érzékelték; a sofőrök gyakran kifejezetten féltek a helyszínen lévők bosszújától (az egyik esetben például a gázoló azonnal elmenekült); a résztvevők (elkövetők és áldozatok) több esetben romák voltak.

A beszámolók stílusa és nyelvezete meglehetősen hasonló volt az olaszliszkai gyilkosságról szóló írásokéhoz. A *Magyar Nemzet* beszámolója az eredeti ügyről a következőképpen fogalmaz:

„Bosszúból halálra vertek a Borsod megyei Olaszliszkán tegnap este hét óra tájban egy negyven év körüli tiszavassvári férfit, miután Renault gépkocsijával elütött egy tizenegy éves helyi kislányt. A rendőrség elsődleges információi szerint a gyerek nyolc napon belül gyógyuló sérülést szenvedett, lapunk viszont úgy tudja, ép bőrrel úszta meg a balesetet.”

(Forrás: Magyar Nemzet Online (2006.10.16.) – <http://www.mno.hu/portal/378907>)

Ugyanez a lap egy 2006. novemberi és egy 2007. márciusi esetről azt írja:

„Múlt szombat délután 17.15-kor egy személyautó a Debrecentől 18 km-re található Hosszúpályi egyik utcáján, közvilágítás és járda nélküli területen haladt a szomszédos Hajdúbagos felé. A sofőr elütötte az út szélén vele azonos irányba közlekedő, éppen hazafelé tartó középkorú cigány asszonyt. Ezután segítségnyújtás nélkül továbbhajtott, de közben értesítette a mentőket és a rendőrséget, később pedig visszament a helyszínre.”

(Forrás: Magyar Nemzet Online (2006.11.29.) – <http://www.mno.hu/portal/385431>)

„A balesetet látva az utcára sereglettek a fiú hozzátartozói és szidalmazni kezdték az autót vezető szintén tápióbicskei 23 éves nőt. Szerencsére ekkor érkezett a helyszínre a körzeti megbízott, akinek sikerült lecsillapítania a kedélyeket, a gyerek rokonai később belátták, hogy a fiú figyelmetlensége okozta a balesetet.

Emlékezetes: tavaly október 15-én Olaszliszkán a 14 és 5 éves lányaival utazó Szögi Lajos elsodort autójával egy, az utcán játszó roma kislányt. Amikor kiszállt, hogy segítséget nyújtson, a gyerek rokonai meglincselték.”

(Forrás: Magyar Nemzet Online (2007.03.17.) – <http://www.mno.hu/portal/402115>)

A Népszabadság pedig két hasonló esetről így számol be:

„A személygépkocsit vezető nő a balesetet követően csak lassított, de nem állt meg, mert férjével észlelték, hogy a környező házakból szaladnak ki az emberek, s féltek a hozzátartozók reakciójától. ... a helyszínen körülbelül félszáz roma volt, akik azonban nem tanúsítottak fenyegető magatartást...”

(Forrás: Népszabadság Online (2006.11.30.) – <http://nol.hu/archivum/archiv-426209>)

„Az újság szerint a teherautóba bezárkóztak az utasok, és az áldozat rokonai lapátokkal rohantak a járműnek, illetve kő- és betondarabokkal horpasztották be a kisteherautó karosszériáját. A gázoló autóban tartózkodókat végül a helyszínre érkező rendőrök mentették meg – közli a napilap.

A Heves Megyei Rendőr-főkapitányság sajtóügyeletese ugyanakkor arról tájékoztatta az MTI-t, hogy »nem történt tettlegesség, csupán az ilyen és ehhez hasonló baleseteknél megszokott csoport gyűlt össze a baleset helyszínén«.

(Forrás: Népszabadság Online (2007.02.02.) – <http://nol.hu/archivum/archiv-433784>)

Az előző bekezdésben felsorolt példák is azt mutatják, hogy a hasonló esetek interpretációját nagymértékben befolyásolta az, ahogyan a média Olaszliszkát értelmezte. A kulcsszavak: gépkocsivezető, véletlen baleset, lincselés és – sajnos gyakran – romák. Az esetek részleteikben természetesen különbözőek voltak, de a főbb szerepek és az esemény forgatókönyve nagyjából állandó maradt. Mindezekből úgy tűnik, Olaszliszka médiatémává tette, „beemelte” a közbeszédbe a hozzá hasonló eseteket.

Természetesen ez egyelőre csak egy hipotézis, két oknál fogva. Egyrészt, lehetséges, hogy az előbb jellemzett esetek nem Olaszliszka miatt váltak közbeszédi témává, hanem már Olaszliszkát megelőzően is stabilan jelen voltak a médiában. Ennek kiderítése további kutatást igényel. Olaszliszka jó hívószónak tűnik a hasonló eseményekhez, azonban egyáltalán nem lehetünk biztosak benne, hogy 2006 októbere előtt is létezett olyan szimbolikus esemény vagy fogalom, ami összekapcsolta ezeket az eseteket. Emiatt a korábbi cikkek megtalálása komoly gondot okozhat. A másik probléma az, hogy a vizsgálati időszakban is csak azokat az eseteket találhattuk meg, amelyeknél szó szerint hivatkoztak Olaszliszkára. Nem tudjuk, hogy a lapok cikkeztek-e más formailag hasonló eseményekről, Olaszliszka említése nélkül.

Ugyanakkor, e két fenntartás mellett is megfogalmazhatunk egy határozott állítást: Olaszliszkanak van egy igen erős tematizáló hatása. Bizonyos események, körülményeiknél fogva – legalábbis bizonyos valószínűséggel – egy Olaszliszkára való asszociációt aktiválnak. Ez azt vonzza maga után, hogy 1. ezek az esetek inkább bekerülnek a médiába, mint azon egyedülálló események, amelyek nem kapcsolhatók egy ilyen nagy hatású témához, 2. az esetekről publikált cikkek sajátos, Olaszliszkára jellemző elemeket hangsúlyoznak az ügyek leírásában.

Ebben az értelemben tehát tartható az az állítás, hogy Olaszliszka a hasonló eseteket „beemelte” a közbeszédbe. Témánk egyfajta „gyűjtőlencseként” vagy hivatkozási pontként meghatározza azt a formát, ahogyan az ilyen eseteket értelmezhetjük. A cikkekben visszatérő motívumok – az autós gázolás, a fenyegetés, az összegyűlő rokonság, a lincshangulat, a roma szereplők – mind azt támasztják alá, hogy Olaszliszka, legalábbis ebben a korlátozott értelemben, szimbolikus szerepet kapott a közbeszédben.

6.2. „Mi köze a két ügynek egymáshoz”?¹³ – a hasonló esetek körének bővülése

Az eddigiekben Olaszliszka kétféle szimbolikus megjelenésével találkoztunk. Először, a periféria bemutatásakor (5. szakasz) láthattuk, hogy Olaszliszka utalások szintjén megjelenik számos olyan cikkben, amelyek más közbeszédi témákról szólnak. Ebben a szakaszban pedig a periféria egyik részhalmozát, a hasonló esetekről szóló cikkeket vizsgáltuk, amelyek – eddigi eredményeink szerint – Olaszliszkához formailag erősen kötődő eseményekről számolnak be. Azt gondolom, hogy nagyon fontos különbség van abban a szerepben, amit ez a két cikkcsoport Olaszliszka szimbólummá válásában játszott.

A periféria cikkei együttesen átfogó képet adnak Olaszliszka szimbolikus (önmagától bizonyos mértékben elszakadó) tartalmáról. Korábban láthattuk, hogy ezen cikkek számottevő részében Olaszliszka olyan nagy jelentőségű közbeszédi témákhoz kapcsolódik, mint a „Magyar Gárda”, a „cigánybűnözés”, a „magyargyűlölet”, az „etnikai konfliktusok” stb. Ezek a témák kétségtelenül maguk is közbeszédi szimbólumok, aktuális jelentőségük pedig vitathatatlan. A hasonló esetek figyelembe vétele nélkül azt mondhatnánk, hogy ezek a releváns közbeszédi témák (társadalmi konfliktusok hívószavai) „magukhoz vonzották” Olaszliszkát, vagyis az ügy nem más, mint ezen szimbólumok aktuális megnyilvánulása. A hasonló esetek jelenléte azonban Olaszliszka sokkal jelentősebb közbeszédi szerepére hívja fel a figyelmet.

Ebben a szakaszban ugyanis rámutattunk, hogy Olaszliszka nem csak hozzákapcsolódott jelentősebb közbeszédi témákhoz, hanem aktív tematizáló hatást is kifejtett – összefogta és *elnevezte* az önmagához hasonló eseteket. Természetesen ezek az esetek mind hasonlóak egymáshoz, Olaszliszka mégis kiemelt szerepűnek látszik közöttük, egyfajta „gyűjtőlencse”, archetípus, minta ahhoz, hogy a média hogyan értelmezi a hasonló eseteket. Ezt az östípus-szerepet támasztja alá az a tény, hogy Olaszliszka önmagánál korábbi eseteket is magához tudott kapcsolni, értelmezni tudta őket („ez is olyan, mint Olaszliszka”). Mindezek alapján azt gondolom, hogy a hasonló esetek mutatják meg Olaszliszka valódi szimbolikus tartalmát, míg a periféria egyéb cikkei a téma más szimbólumokkal való kapcsolatrendszerét fedik fel.

Ennélfogva, a hasonló esetek köre jelzi azt, hogy Olaszliszka szimbolikus tartalma mennyire kiterjedt, mennyire szakadt el az ügy eredeti, konkrét tartalmától (a 2006-os olaszliszkai gyilkosság pontos forgatókönyvétől). Tehát, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy mit jelent az olaszliszkai szimbólum, illetve hogyan változott médiabeli tartalma az elmúlt három évben, akkor a hasonló eseteket kell alaposabban megvizsgálnunk.

Az előző szakaszban láthattuk, hogy a hasonló esetek 2008 ősze előtt nagyon szoros fizikai és tartalmi kapcsolatban álltak Olaszliszkával: mindegyik eset forgatókönyvének voltak közös jellegzetességei vizsgált ügyünkkel (gázolás, lincshangulat stb.). Vagyis, Olaszliszka szimbolikus tartalma ekkor még nagyon korlátozott volt, csak olyan esetekre mondták, hogy „ez Olaszliszka”, amelyek ránézésre közös jegyeket mutattak az olaszliszkai bűncselekménnyel.

2008 ősze után azonban az tapasztalható, hogy a hasonló esetek köre kibővül¹⁴: Olaszliszka olyan események kapcsán is előkerül, amelyeknél a korábban felsorolt fizikai hasonlóságok nagy mértékben hiányoznak. Ilyenek például a veszprémi és a tatárszentgyörgyi gyilkosság vagy a romák elleni sorozatgyilkosok ügye. Ezeknek az eseteknek egyetlen

feltűnő közös vonása van az olaszliszkai gyilkossággal: mindegyik a többségi és a kisebbségi társadalom tagjai közötti konfliktusok erőszakos megnyilvánulása. Vagyis, bő egy éve Olaszliszka már nem az autós gázolások kapcsán kialakult összetűzéseket jelképezi – egy jóval általánosabb érvényű, elvontabb társadalmi konfliktus szimbólumává vált.

Ahogy Olaszliszka szimbolikus tartalma kibővül, és az ügy egyre absztraktabb jelképpé válik, úgy számíthatunk arra, hogy egyre inkább előtérbe kerül a szimbólum szubjektív értelmezésének problémája. Egyre nagyobb az esélye, hogy Olaszliszka a különböző egyének és társadalmi csoportok számára különböző szimbolikus jelentéssel rendelkezik. Míg korábban – 2008 ősze előtt – viszonylag egyértelmű hasonlóságok alapján utaltak a hasonló esetekről szóló cikkek Olaszliszkára, addig az utolsó egy évben az asszociációk időnként elvontabb, nem feltétlenül egyértelmű kapcsolatokon alapultak (gondoljunk az előző bekezdésben említett példákra). Éppen ezért tette fel a szakasz címében idézett kérdést a kiskunlacházi romák egy része: „Mi köze a két ügynek egymáshoz?”. Annak ellenére, hogy DNS-vizsgálat és beismerő vallomás igazolta, hogy a településen 2008 őszén elkövetett gyilkosság tettese egy nem roma férfi, sok helyi lakos ezt nem volt hajlandó elfogadni, az áldozat emlékművén pedig valaki egy Olaszliszkára emlékező koszorút helyezett el.

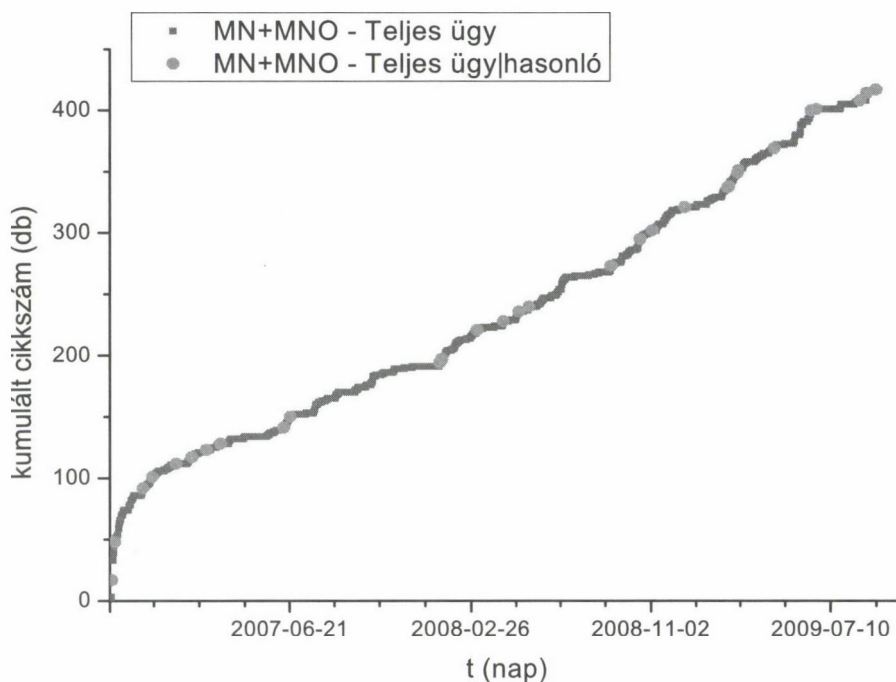
6.3. A szimbólumképződés hajtóereje – a hasonló esetek dinamikája

Az előzőekben amellet érveltem, hogy Olaszliszka szimbolikus tartalmára és szimbolikus szerepének kiterjedésére a hasonló esetek tartalmi köréből következtethetünk, mivel ezek jelenítik meg Olaszliszka tematizáló hatását a közbeszédben. A hasonló esetek vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy Olaszliszka szimbolikus szerepe az elmúlt egy évben elvontabbá, általánosabbá vált a 2008 ősze előtti időszakhoz viszonyítva. Mindehhez még egy fontos kiegészítés tartozik: úgy vélem, hogy a hasonló esetekkel foglalkozó cikkek nem csak az olaszliszkai szimbólum hordozói, hanem egyben alapjai is a téma szimbólummá válásának és szimbólumként való létezésének. Azt gondolom, hogy ez a cikkcsoport a szimbolizációs folyamat egyik – a médián belül működő – hajtóerejeként, „motorjaként” fogható fel.

A hasonló esetek szimbólumképződésben játszott szerepe nem magától értetődő. Ahhoz, hogy ez a cikkcsoport valóban közreműködjön Olaszliszka szimbolikus szerepének kialakulásában és változásaiban, a hasonló esetekről beszámoló cikkeknek a teljes vizsgált időszakban jelen kell lenniük. A 7. ábrán a teljes ügy – 2-3. ábrákon is látható – dinamikája szerepel a Magyar Nemzetben. Külön kiemelve láthatók azok a napok, amikor egy adott hasonló esetről az utolsó cikk megjelent.¹⁵ Az ábra alapján egyértelmű, hogy a hasonló esetek a Magyar Nemzetben valóban az egész vizsgálati időszakban szóródnak szét. Ránézésre elég nehéz bármilyen szabályszerűséget felfedezni a teljes ügy alakulása és a hasonló esetek megjelenése között. Időben és a teljes ügy kumulált cikkszámához viszonyítva is rendszertelennek tűnik a jelenség. Bizonyos időszakokban a teljes ügy növekedése ellenére az utalások megszűnnek, máskor pedig meglepően besűrűsödnek.

7. ábra

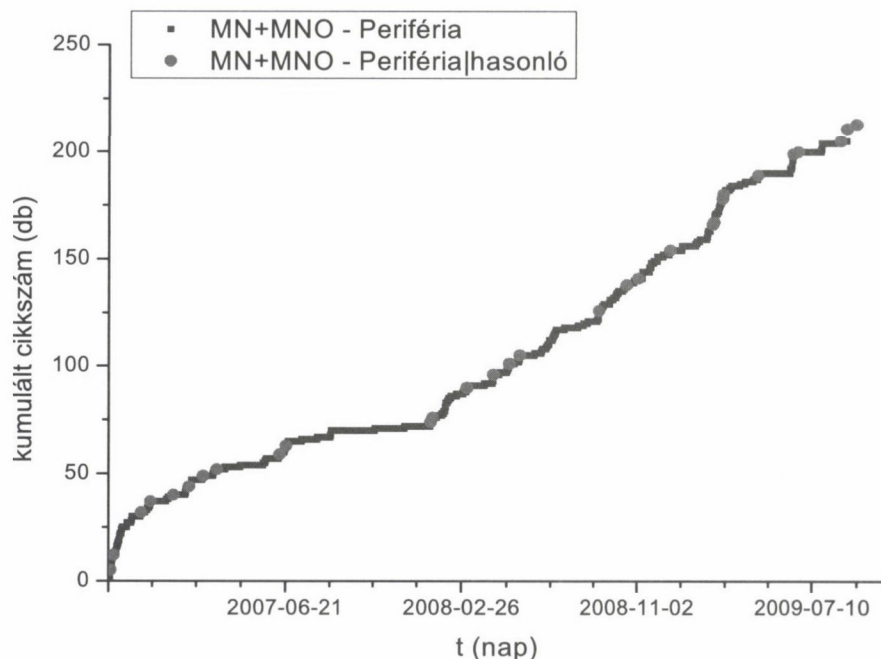
Olaszliszka – a teljes ügy dinamikája és a hasonló esetek megjelenése a Magyar Nemzetben

A 8. ábrán azonban látható, hogy a hasonló esetek megjelenésének nagyobb szünetei akkor következtek be, amikor az olaszliszakai ügy perifériája is alig vagy egyáltalán nem növekedett. Ez alapján úgy tűnik, hogy egy újabb kommentár megjelenése nem attól függ, hogy mennyi idő telt el az előző hasonló esetről szóló cikk megjelenése óta, hanem attól, hogy hogyan alakult időközben a periféria dinamikája. Vagyis, elképzelhető egy olyan összefüggés, hogy a hasonló esetekről megjelenő cikkek száma és a periféria cikkszáma között (nagyjából) állandó arány áll fenn. A kumulált cikkszámokra lefordítva ez azt jelenti, hogy a hasonló esetek és a periféria kumulált cikkszáma közötti arány egyenlő minden olyan időpontban, amikor egy hasonló eset megjelenik a médiában.¹⁶ A 9. ábrán ennek az arálynak az értéke látható a különböző esetek sajtóbeli megjelenésének időpontjaiban.

8. ábra

Olaszliszka – a periféria dinamikája és a hasonló esetek megjelenése a Magyar Nemzetben

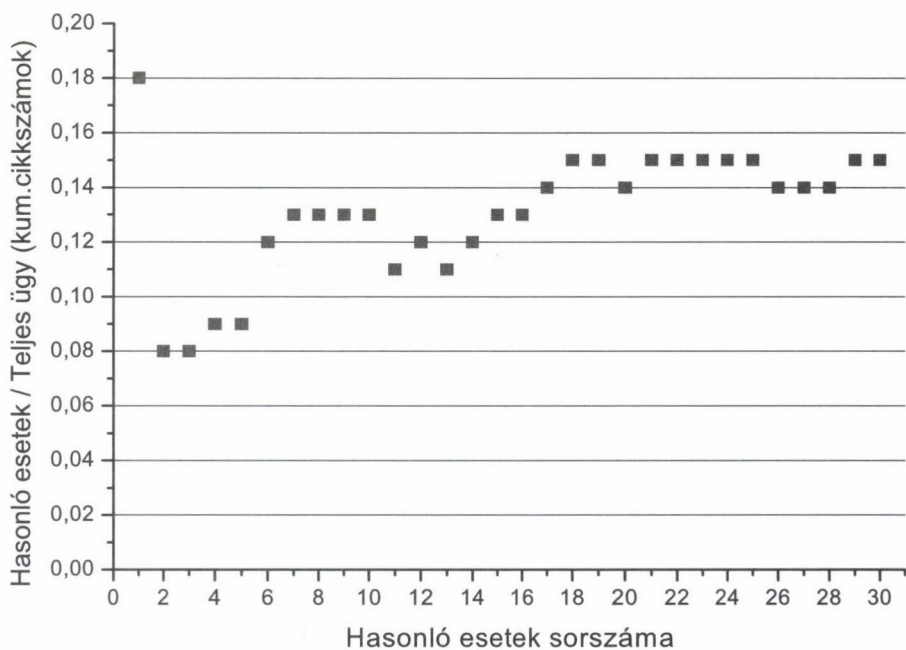
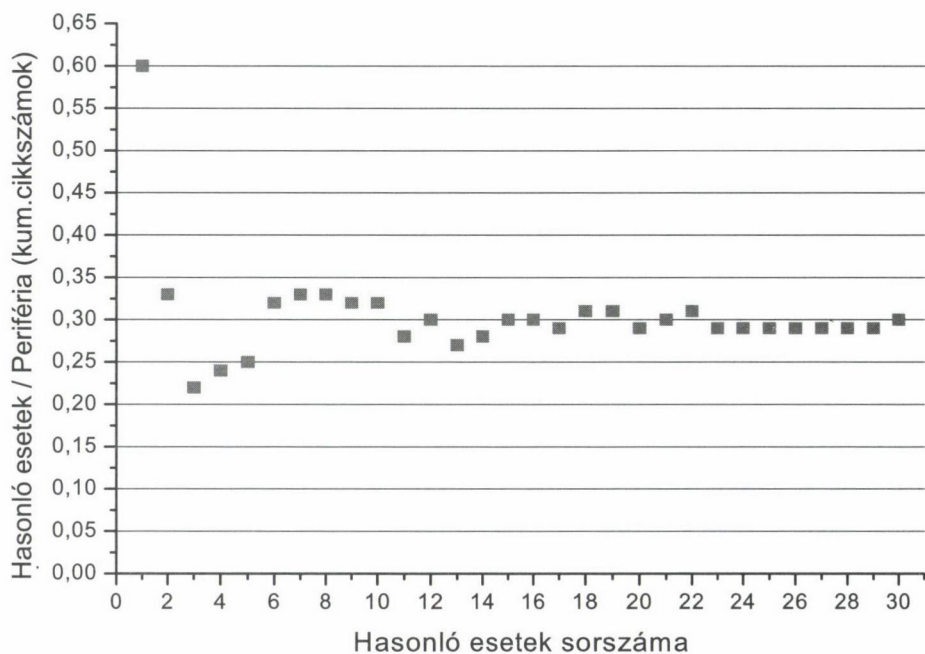

A kezdeti értékekben elég nagy változékonyság figyelhető meg, ám a 4-5. esettől kezdve a hasonló esetek és a periféria méretének aránya 0,3 körül stabilizálódik. A 4. adatpont 2007. január közepére, az 5. február elejére esik – ebben az időszakban Olaszliszka szenzáció-jellegű növekedése már lassuló, lecsengő szakaszában volt a Magyar Nemzetben. A kezdeti nagy szóródást magyarázhatja az ügy korai szenzáció-jellege: az első kb. 100 napban az olaszliszkai ügy rövid idő alatt rengeteg cikket generált (a MN+MNO-ban összesen 112-t). Ugyan az első napokban 4 hasonló esetről is cikkeztek, később elképzelhető, hogy nem volt kéznél elegendő esemény (emlékezzünk, hogy Olaszliszka előtti esetek is előkerültek), vagy a hasonló esetek mint téma nem volt eléggé érdekes ahhoz, hogy lépést tartson a teljes ügy gyors növekedésével. Bármilyen legyen is a pontos magyarázat, a hasonló esetek és a periféria méretének később állandósuló aránya elgondolkodtató jelenség.

A 10. ábra szemlélteti, hogy a hasonló esetek teljes ügghöz viszonyított mérete is viszonylag stabil. A kezdeti kilengések itt is megfigyelhetők, néhány eset után azonban az arány 0,13 és 0,15 között mozog. A 7-8. ábrák grafikonnak első felében (a periféria stagnálása miatt) megfigyelhető „szünet” ugyan lecsökkenti a hasonló esetek és a teljes ügy arányát, de amikor a periféria újra növekedésnek indul, a hasonló esetekkel kapcsolatos cikkek száma hamar eléri a teljes ügy 13-15%-át.

9-10. ábra

A hasonló esetek és a teljes ügy illetve a periféria kumulált cikkszámainak aránya a hasonló esetek megjelenésének időpontjaiban

A 7-10. ábrák és az itt elmondottak véleményem szerint a szakasz elején megfogalmazott feltevést támasztják alá. A Magyar Nemzet esetében látható, hogy az olaszliszka-hoz hasonló esetek az elmúlt három évben folyamatosan jelen voltak Olaszliszka témáján belül. Ráadásul egy-egy új eset megjelenése mindig egy nagyjából állandó szintre hozta a hasonló esetekhez és a téma egészéhez kapcsolódó cikkek arányát. Olaszliszkához kapcsolódva a Magyar Nemzet időről-időre beszámolt egy-egy újabb esetről, ami „olyan, mint Olaszliszka”. Az ilyen cikkek kumulált száma szinte minden új beszámoló megjelenése után a teljes ügy valamivel több, mint egytizedét és az utalások harmadát adta. Ennek a rendszeres és gyakorinak mondható „ismételgetésnek” olyan hatása lehet, hogy az emberek (akár az olvasók, akár a szerkesztők) fejében Olaszliszka összekapcsolódik a hasonló esetekkel – a téma jelentése kibővül azokkal az adalékokkal, amiket ezek az esetek hozzákapcsolnak. Ha az ismételtetésben felmerülő esetek köre kibővül, az elősegíti Olaszliszka tágabb, absztraktabb szimbólummá válását. Mindezek alapján azt gondolom, hogy a hasonló esetek nem csupán megjelenítői, hanem formálói is Olaszliszka szimbolikus tartalmának.

7. BENYOMÁSOK – SZIMBÓLUMOK, MEGGYŐZÉS ÉS A HATALOM ELÉRÉSE

A tanulmányban kifejtett érvek alátámasztják azt a feltevést, hogy Olaszliszka mára egyfajta szimbólummá vált a közbeszédben. Az elmúlt három év alatt az eset a magyarországi etnikai konfliktusok, a többség és a kisebbség konfliktusainak egyik jelképe lett. Valószínűleg azok, akik figyelemmel kísérik a közélet eseményeit, egyetértenek abban, hogy ezek a problémák aktuálisak és egyre égetőbbek. Ugyanakkor, egyáltalán nem az elmúlt három év vagy az elmúlt egy-két évtized termékei – hosszú múlttal rendelkező problémák.

Véleményem szerint három dolog egészen biztosan szükséges volt ahhoz, hogy Olaszliszka közbeszédi szimbólummá válhasson: az erős érzelmek, amiket az esemény keltett, az ügy folyamatos közbeszédi jelenléte az elhúzódó nyomozással és tárgyalással és az, hogy az eset beleilleszkedett egy átfogó társadalmi konfliktus hullámába. Olaszliszka először bekerült a köztudatba, majd az újabb és újabb beszámolók révén mindig felidézhető maradt¹⁷, miközben végig magában hordozta azt a lehetőséget, hogy egy régi, de mostanában újra előtérbe kerülő konfliktus megnyilvánulásaként értelmezzék. Az értelmezés folyamata – a vizsgált cikkek tanúsága szerint – közvetlenül az esemény után el is kezdődött. Az állandósuló utalások és kontextusok, amelyekben az ügy újra és újra feltűnt a közbeszédben végül oda vezettek, hogy Olaszliszka elfoglalta a helyét a közbeszédi szimbólumok között. Ez a hely a „cigánybűnözés”, a „magyargyűlölet” és az etnikai konfliktusokhoz kapcsolódó más szimbólumok között van.

Ezen benyomások alapján a közbeszédi szimbólumok két fontos jellemzője, hogy a jelenségek és az ezekről való vélekedések viszonylag tág körét sűrítik magukba, és középpontjukban egy erős érzelmeket kiváltó esemény (emléke) van. Ez nem feltétlenül csak Olaszliszka esetére igaz, gondoljunk például Trianonra, a holokausztra, a „hazugságra” 2006 ősze után vagy akár a „magyar-angol 6:3-ra” (ami szerintünk az Évszázad Mérközése, filmet csináltunk róla, évfordulója a magyar labdarúgás napja, sőt, egyesek szerint

a labdarúgás világnapja is lehetne). Olaszliszka esetével talán sikerült megragadnunk a közbeszédi szimbólumok néhány alapvető jellegzetességét.

Mindennek lényeges gyakorlati következménye van: a közbeszédi szimbólumok, mivel a jelenségek széles körét és erős érzelmeket képesek felidézni, nagy mozgósító és befolyásoló erővel rendelkezhetnek. A szimbólumok olyan egyszerű, könnyen elővehető hívószavak, amelyek „érvekként” használhatók a társadalmi vitákban. Tegyük fel például, hogy valaki arról szeretné meggyőzni a közvéleményt, hogy az országban erősebb rendőri jelenletre, sokkal szigorúbb bírósági ítéletekre vagy az etnikai konfliktusok azonnali megoldására van szükség. Valószínűleg érdemes belefűznie mondandójába azt a fél mondatot, hogy „...mert gondoljunk csak Olaszliszkára...”. Ez a megjegyzés különböző gondolatokat, de talán nem annyira különböző érzéseket keltene az emberekben: felháborodást, dühöt és félelmet egy teljesen értelmetlen, brutális gyilkosság miatt. Ebben az állapotban hajlamosabbak lehetünk elfogadni, hogy szükséges a rendőri jelenlét növelése, a büntetések szigorítása és az etnikai konfliktusok gyors megoldása – még akkor is, ha a beszélő indítékaival vagy az általa javasolt megoldási módokkal nem is értünk egyet. A hatást csak tovább erősítheti, hogy a média közösségi emlékezetünk (Fokasz és Kopper 2009) aktív formálója: a média értelmezése nagyban befolyásolja azt, hogy hogyan emlékszünk, hogyan vélekedünk az egyes témákról, eseményekről.

Olaszliszka médiajelenléte az elmúlt három év nagy részében talán nem is volt észlelhető. A *Magyar Nemzetet* tekintve: majdnem három év alatt 417 cikk említette az esetet (ebből 132 az esemény utáni első fél évben jelent meg) és csak 204 foglalkozott konkrétan az olaszliszkai ügygel (ebből 79 az első fél évben). Ez a mennyiség szinte elveszik a napilap cikkei között, mégis elegendőnek tűnik ahhoz, hogy legyenek közös hiedelmeink, érzéseink az eseménnyel kapcsolatban. Ezeket a hiedelmeket pedig nagyon nehéz figyelmen kívül hagyni vagy érvekkel cáfolni, amikor véleményünket alakítjuk ki. Ráadásul, rengeteg Olaszliszkához hasonló szimbólum létezhet a közbeszédben – mindegyiket nem lehetünk képesek mindig tudatosítani magunkban.

Pratkanis és Aronson szavaival élve a közbeszédi szimbólumokat eszközként használhatják a meggyőzés „mellékútján” járók. Ha egy társadalmi vita résztvevőinek számukra kedvező közbeszédi szimbólumok állnak rendelkezésére, és ezeket fel is használják, azzal jelentősen növelhetik saját álláspontjuk hitelességét, meggyőző erejét. Olyan szituációkban, ahol a vita és a meggyőzés szélsőségesen a szimbólumokra épül, teljesen hatástalan lehet egy racionális és körültekintő érvelés, amit nem támogatnak az érzelmekre ható, szimbolikus meggyőzés eszközei. Mindez csak megerősíti azt a közismert tényt, hogy a média és a közbeszéd tematizálása létfontosságú a véleménybefolyásolás és a hatalom elérése szempontjából.

8. KÉRDÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Lezárásképpen ismét hangsúlyozni kell, hogy munka jelenlegi pontján a sejtések és az intuíciók jóval messzebbre mennek, mint amit az empirikus eredmények igazolni tudnak. Megalapozottan az állítható, hogy a két vezető magyar politikai napilapban megjelent cikkek Olaszliszka egyfajta szimbolikus szerepének kialakulására utalnak, ami a *Magyar Nemzetre* nagyobb mértékben jellemző, mint a *Népszabadságra*. A téma médiadinamikai

elemzése ezt az állítást alátámasztja. Minden, ami a szövegben ennél tovább megy, csak megérzés és hipotézis.

Ugyanakkor, a tanulmányban megfogalmazott hipotézisek és a velük kapcsolatban felmerülő kételyek és kérdések a további kutatómunka kiindulópontjai lehetnek. Eldöntendő kérdés maradt például, hogy Olaszliszka médiadinamikája a megfigyeltékhez hasonló-e más médiumokban is, például a bulvársajtóban vagy az internetes hírportálok esetében. Ezekben a sajtótermékekben is megfigyelhetők a szimbólumképződés jelei? Továbbá, semmit sem mondtunk a nem írott sajtóról. Végül pedig, a kutatás elmozdítható lenne a médiától az általános közbeszéd felé, például az internetes fórumok vizsgálatával. Ezek a kiterjesztések megalapozottabbá tehetik és pontosíthatják az itt megfogalmazott következtetéseket – az eredmények a közbeszéd nagyobb részére lennének érvényesek.

Lényegesebb probléma azonban a közbeszédi témák médiabeli és az emberek gondolkodásában való megjelenése közötti különbség. A következtetések általános megfogalmazása (például az, hogy Olaszliszka *közbeszédi szimbólummá* vált) azzal az implicit feltevéssel él, hogy az, amit a két napilap vizsgálatából látunk, reprezentálja az emberek gondolkodását (tehát azt feltételezi, hogy Olaszliszka általában az emberek számára is szimbólummá vált). Ezt azonban nem állíthatjuk. Ha valaki nem olvassa a *Magyar Nemzetet* vagy a *Népszabadságot*, az honnan tudná, hogy ezek a lapok mit írnak Olaszliszkáról? Mi van akkor, ha egy rendszeres lapolvasó is átsiklik az ügyről szóló cikkek fele fölött, vagy véletlenül nem veszi észre az egy-egy szavas utalások egy részét? Az ő fejében kialakulhat-e az a kép, amit a napilapok összességében sugallnak az esetről? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához jelenleg egy személyközi információterjedésen alapuló magyarázatot tartok elképzelhetőnek, ám ennek kidolgozása további munkát igényel.

Az itt felsorolt kérdések nem csak Olaszliszka dinamikai elemzésére vonatkoznak, hanem a médiadinamikai kutatásra általában. Egyelőre ez a megközelítés a média bizonyos részterületein lezajló dinamikus folyamatokat volt képes feltárni. A módszertani kérdések mellett jelenleg talán annak tisztázása a legfontosabb, hogy a médiában megfigyelt folyamatok milyen kapcsolatban állnak az egyéni vélekedések és a cselekvés változásaival. Elképzelhető, hogy a közbeszédi folyamatok megismeréséhez nem a közbeszéd egyre kifinomultabb megfigyelésén, hanem a média és a közbeszéd dinamikus kapcsolatának leírásán keresztül vezet az út. A médiadinamikai kutatások eddigi eredményei alapján ez a megközelítés kiindulópontja lehet egy ilyen kutatási iránynak, és eközben gyakorlati szempontból is használható következtetésekhez vezethet.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a TO73033 azonosító számú OTKA-kutatás keretében zajlott.
- 2 Segítségükért és hasznos megjegyzéseikért szeretnék köszönetet mondani a Peripato Műhely tagjainak: Fokasz Nikosznak, Gerő Mártonnak, Jelenfi Gábornak, Kopper Ákosnak és Micsinai Istvánnak; továbbá Ranschburg Zoltánnak és más barátaimnak.
- 3 Az „öröközlő” itt nem feltétlenül arra utal, hogy a téma mindig „friss”. A médiabeli növekedés tipológiájáról lásd: Fokasz (2006b), Fokasz (2007).

- 4 A gyilkosság részletes körülményeinek ismertetése a vádirat alapján a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* 2007. november 13-i számában olvasható (<http://nol.hu/archivum/archiv-471131>, <http://www.mno.hu/portal/527200>)
- 5 Az egyik szembetűnő példa Debreczeni József 2008. január 25-én megjelent *Fejek a homokban* c. írása nyomán kialakult vita, amely Olaszliszkat említő cikkeket is generált mindkét napilapban.
- 6 A megjegyzést köszönöm Fokasz Nikosznak.
- 7 Ez alól kivételt képez a tárgyalás két időszaka. 2008 májusában és 2009. március elején a *Magyar Nemzet* intenzíven, a *Népszabadság* viszont szinte egyáltalán nem foglalkozott a tárgyalással (3. ábra).
- 8 Forrás: Magyar Nemzet Online (2007.06.25.) – <http://www.mno.hu/portal/417581>
- 9 Forrás: Magyar Nemzet Online (2007.08.24.) – <http://www.mno.hu/portal/426551>
- 10 Lásd: Magyar Nemzet Online (2009.09.10.) – <http://www.mno.hu/portal/661887>
- 11 Lásd: Népszabadság Online (2009.08.07.) – http://nol.hu/velemeny/20090807-volt_egy_almuk
- 12 „...David Rivas Moralest aznap szívélyes szomszédja hozta haza a munkahelyéről, de miközben parkolóhelyet keresett, fellökte az ott tébláboló kisfiút. Kiszállt a kocsiból, hogy megnézze, nem történt-e baja, de többen azonnal rátámadtak. Ekkor Morales is kiszállt a kocsiból, s a szomszéd védelmére kelt, de agyba-főbe verték...” – Forrás: Magyar Nemzet Online (2007.06.22.) – <http://www.mno.hu/portal/417034>
- 13 Az idézet forrása: Népszabadság Online (2009.07.04.) - http://nol.hu/belfold/20090704-egy_nem_hiheto_gyilkosság
- 14 A fordulat az olaszliszkai eset második évfordulójának időszakára esik. Ez nem tűnik teljesen véletlennek. A 2008-as olaszliszkai megemlékezéseket a helyi lakosok és a látogatók közötti kisebb konfliktusok kísérték. A szóváltásokban a Magyar Nemzet a két évvel korábbi esemény forgatókönyvét vélte felfedezni: „Az e hét szerdai eset már-már 2006. október 15-ét idézte, hiszen a négy kegyelettévő és a Kossuth utcai romák szóváltására nyomban 40-50 további kisebbségi lakos sereglett össze.” (MNO – 2008.10.18. <http://mno.hu/portal/591909>). A Népszabadság tárgyilagosabban számolt be az esetről: „A romák és a menet néhány tagja közt szóváltás alakult ki. A felvonulók gyilkosoknak nevezték a cigányokat, az utóbbiak nácinak a gárdistákat. A rendezvény atrocitás nélkül ért véget.” (NOL – 2008.10.20. http://nol.hu/lap/mol/feszult_hangulatu_megemlekezes_olaszliszkan).
- 15 Többször előfordult, hogy egy esetről több cikk is napvilágot látott. Az egy ügyről megjelent maximális cikkszám 5 volt (ilyen egy esetben fordult elő), és a cikkek szóródása maximum 6 nap volt, egy eset kivételével (ennél 9). Emiatt az utolsó napok szerepeltetése nem befolyásolja lényegesen az eredményeket, viszont szemléletesebbé teszi az ábrázolást.
- 16 Az eddigi egyszerűsítésnél maradva: amikor a hozzá kapcsolódó utolsó cikk is megjelenik.
- 17 A felidézést segíti, hogy a régebbi eseményekhez kapcsolódó újságcikkek gyakran röviden összefoglalják az olvasónak az eredeti esetet, ahogy azt a 6.1. alfejezet egyik idézetében is láthattuk.

IRODALOM

- Bearman, P., Moody, J., & Stovel, K. (2004): Chains of Affection: The Structure of Adolescent Romantic and Sexual Networks. *American Journal of Sociology*, 110(1):44-91.
- Fokasz, N., Fokasz, O. (2004): Hullámverés: Terjedési folyamatok a médiában. *Szociológiai Szemle*, 4:87-94.
- Fokasz, N. (2006a): Növekedési görbék, társadalmi diffúzió, társadalmi változás. *Szociológiai Szemle*, 3:19-51.
- Fokasz, N. (2006b): A szenzáció, az örökzöld és a gumicsont. *Jel-Kép*, 3-4:71-92.
- Fokasz, N. (2007): Örökzöldből szenzáció: A hazugság közbeszédí metamorfózisa. In: Sándor P., Tolnai Á., Vass L. (eds.), *Magyarország Politikai Évkönyve*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.

- Fokasz, N., Kopper, Á., (2009). *Szenzációk kettős szerepben: Az emlékezés helyei és miliói a médiában* (kézirat).
- Haynie, D. (2001): Delinquent peers revisited: Does network structure matter? *American Journal of Sociology*, 106(4): 1013-1057.
- Hirschleifer, J., Riley, J. G. (1998): A bizonytalanságban hozott döntések elemei. In: Csontos L. (ed.), *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris.
- Loomes, G., Sugden, R. (1982): Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice Under Uncertainty. *The Economic Journal*, 92:805-824.
- Pratkanis, A. R., Aronson, E. (1992): *A rábeszélőgéppé – élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest: AB OVO.
- Stokman, F. N. (2001): Networks: Social. In: N. J. Smelser – P. B. Baltes (eds.), *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, 10509-10514. Hardbound.
- Takács, K., Janky, B., Flache, A. (2008): Collective Action and Network Change. *Social Networks*, 30:177-189.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974): Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185:1124-1131.

HIVATKOZOTT ÚJSÁGCIKKEK

Magyar Nemzet Online – <http://www.mno.hu>
(a cikkek letöltésének dátuma: 2009.11.03.)

Meglincseltek egy autóst Olaszliszkán (2006.10.16.)
<http://www.mno.hu/portal/378907>

Olaszliszka miatt nem nyújtott segítséget a cigánysoron? (2006.11.29.)
<http://www.mno.hu/portal/385431>

Rendőr védte meg a gázoló autóvezetőt (2007.03.17.)
<http://www.mno.hu/portal/402115>

Meglincselte a tömeg a texasi gázoló utasát (2007.06.22.)
<http://www.mno.hu/portal/417034>

Megverték egy tényfeltáró újságíró (2007.06.25.)
<http://www.mno.hu/portal/417581>

Gárdaügy: Vadai Ágnes szigorítaná a törvényt (2007.08.24.)
<http://www.mno.hu/portal/426551>

Olaszliszka – „Öljétek meg a magyart, mert meghalt a gyerek!” (2007.11.13.)
<http://www.mno.hu/portal/527200>

Félrevezető hírek (2008.10.18.)
<http://mno.hu/portal/591909>

Olaszliszka Pesterzsébeten – Az utcán rúgták halálra a feltehetőleg cigány elkövetők a középkorú férfit (2009.09.10.)

<http://www.mno.hu/portal/661887>

Népszabadság Online – <http://www.nol.hu>
(a cikkek letöltésének dátuma: 2009.11.03.)

Közúti tragédia Olaszliszka árnyékában (2006.11.30.)
<http://nol.hu/archivum/archiv-426209>

Lincshangulat volt Tiszanánán egy halálos gázolás után (2007.02.02.)
<http://nol.hu/archivum/archiv-433784>

Olaszliszka: kész a vádirat (2007.11.13.)
<http://nol.hu/archivum/archiv-471131>

Feszült hangulatú megemlékezés Olaszliszkán (2008.10.20.)
http://nol.hu/lap/mo/feszult_hangulatu_megemlekezes_olaszliszkan

Kiskunlacháza: egy nem hihető gyilkosság (2009.07.04.)
http://nol.hu/belfold/20090704-egy_nem_hiheto_gyilkosság

Varró Szilvia Kislétéről: Volt egy álmuk (2009.08.07.)
http://nol.hu/velemeney/20090807-volt_egy_almuk

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

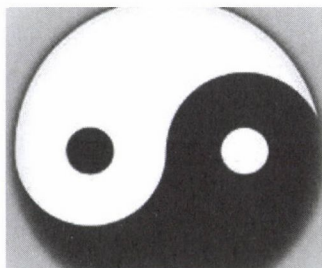
Balázs Géza – Takács Szilvia

BESZÉD – ÍRÁS – KÉP

Mindennapi tevékenységünk során sok ezer jelet közlünk és kódolunk anélkül, hogy tudatosítanánk magunkban a jelhasználat folyamatát. A jelek szerepe életünkben ráadásul folyamatosan nő: ahogy egyre növekvő információmennyiséget kell befogadnunk, úgy az információ-befogadás és -őrzés egyre „gazdaságosabb” technikái jelennek meg: vagyis nő a jelek száma.

Az ember jeleiben él. Nehéz volna elképzelni egy jelek nélküli világot, amelyben minden önmagát jelentené. Még az állatok is használnak jeleket – noha ezek száma korlátozott, jelrendszerük zárt és szoros fiziológiai kapcsolatban vannak az üzenet tartalmával (Csányi 1995: 35).

Hogyan, milyen állomásokon keresztül lett az ember jelalkotó és jelhasználó? Vajon Peirce *index-ikon-szimbólum* felosztása történelmi stádiumokat is jelöl? Logikusnak tűnik, hogy az index lehetett a legelső jelfajta, amelyet az ember képes volt értelmezni: hiszen például fennmaradása szempontjából fontos volt, hogy a ragadozó állat szagát az állat közelségének jeleként fogja fel. Az ikonikus jelek alkotása már elvontabb gondolkodást és logikát igényel. Még a magasabb rendű állatosztályoknál sem találkozunk „a hasonló hasonlót helyettesíthet” élményével. Az ember tisztában van vele, hogy a viaszbábu nem azonos a megrontani kívánt emberrel (hiszen az ember épp máshol van), de helyettesítheti a nem jelenlevőt, hogy a távolságot legyőzve lehet rá mágiát gyakorolni. A szimbólum valószínűleg még későbbi idők, a kulturális evolúció terméke. Az elvont fogalmakat csak szimbólummal lehet helyettesíteni. Az emberi gondolkodás legmagasabb szintje az önkényes jelentéstulajdonítás. Az állatok a színekre csak reflexből reagálnak. Az ember a színeknek, a grafikus formáknak, a hangoknak és érintéseknek önkényesen tulajdoníthat jelentést, s ez mérhetetlenül kiterjesztheti a jel kulturális funkcióit. Ezt az elképzelést az írás története is támogatja: a mai szimbolikus írott jelek ikonikus formákból alakultak ki.

Kulturális jelek

Bármilyen jellel válhat, aminek önmagán túlmutató jelentést tulajdonítunk. Épp ezért nincs az az osztályozás, amelybe a világ összes jelét, jelrendszerét be tudnánk sorolni. Nincs az a szemiotikai összefoglaló, amely a jelek összes változatát fel tudná sorolni. Vannak azonban olyan (nem nyelvi) jelrendszerek, amelyekkel a nyelvészet kitüntetetten foglalkozik. Ezek egyrészt a beszélt és írott nyelvből származtatott, azok mintájára épülő, a lehető legtöbb nyelvi funkciót betöltő jelnyelvek. A jelnyelv alkotásának legegyszerűbb módja az, amikor a fonémákat helyettesítjük: ábrával, hanghatásokkal, mozdulatformákkal stb. (Ilyen szempontból az írás is másodlagos nyelvnél, jelnyelvnél tekinthető). A morzeábécé esetében a fonémákkal konkrétan párhuzamba állítható hangjelek alkotják a rendszer egységeit, így ezen a nyelven tulajdonképpen bármilyen tartalmat kifejezhetünk.

Mégis, lényegét tekintve közelebb áll a „nyelv” fogalmához a siketnéma jelnyelve. Ennek elemi egységei nem (vagy nem feltétlenül) a fonémák megfelelői, mégis több hasonlóságot mutatnak a természetes beszélt nyelvvél. Van „hangtana”, alaktana, mondat-tana, szóincse pontos nyelvtani szabályok szerint rendeződik, vannak regionális és szociális változatai (Berbeco–Lancz 1999: viii).

A nyelvtudomány kiemelten foglalkozik a beszédjelenségeket kísérő gesztusokkal. A gesztusnyelv és a metakommunikáció közös vonása, hogy mindkettő mimikával, kézjelekkel és testtartással fejez ki többlettartalmakat. Azonban a gesztusok – a metakommunikatív jelzésekkel ellentétben a beszéd tudatosan alkalmazott kísérői, általában nyomatékosításra szolgálnak, vagy egyértelműsítik a közlést (az elküldés kézjeléhez gyakran az irány mutatása is kapcsolódik). Más esetben helyettesítik a beszédet, például a győzelem, a figyelemfelkeltés, vagy a „halál rá” jele:

A gesztusok nagy része kultúrspecifikus, ellentétben a kontrollálatlan, univerzáléként működő metakommunikációs jelzésekkel. Önkéntelenül és ösztönösen alkalmazzuk, ezért index-szerű jeleknek foghatjuk fel őket, a beszélt nyelv elidegeníthetetlen kísérőjelenségei. Mivel az ellenőrzés lehetősége csekély, metakommunikációnkat nehezen tudjuk megtervezni, ezek a jelzések nem hazudnak.

Az említett jelrendszerek szoros kapcsolatban vannak a beszélt és az írott nyelvvél. De milyen kapcsolat állapítható meg bármely más jelrendszer és a nyelv között?

Minden jelrendszert valamiképp magyarázunk, a magyarázat általában a nyelv segítségével történik. Ám a nyelvre való lefordíthatóság tekintetében nagy különbségek mutatkoznak. A különböző jelrendszereket akár el is helyezhetnénk egy skálán, amely a pontosan fordítható szövegektől az egyre kevésbé pontosan fordíthatóig terjed. A KRESZ-táblák jelzései viszonylag pontosan alakíthatók át nyelvi kóddá: egymondatos, tömör jelentésük nem vet fel értelmezési problémákat. A zene vagy a képzőművészet „nyelve” a mások végponthoz esne közelebb: fogalmi jelentése igen nehezen adható vissza.

Ahogy a nyelvhasználat sem értelmezhető a kontextustól való elszakíthatóságában, úgy a jelhasználat is kultúrához kötött. Mind az intra-, mind pedig az interkulturális kommuni-

kációban a nyelvi és a jelhasználatbeli sokféleség zavarokat, illetve olykor konfliktusokat okoz. Az interkulturális kommunikációban szereplő nem verbális jelek sokszor határozottan segítik (mert akár helyettesíthetik) a verbális kommunikációt, olykor félreértésekhez, zavarokhoz, konfliktusokhoz vezethetnek.

Az Európai Unió (EU) sokszor hangsúlyozta a biológiai sokféleség (diverzitás) mintájára a kulturális, azon belül pedig a nyelvi sokféleség (kulturális, nyelvi diverzitás) értékét, illetve ennek megőrzését. Az Európai Unió dokumentumai tehát kinyilvánítják a sokféleség megtartását, s mivel ez minden antropológiai, tudományos és hétköznapi meggyőződésünkkel egybevág, állíthatjuk, hogy az EU-nak van megalapozott kulturális és nyelvi identitása, az más kérdés, hogy mintha politikája, stratégiája, a hogyan és a miként menete nem lenne megtervezve, a fölmerülő problémákra pedig legfőljebb ad hoc válaszok születnek. Nem beszélve arról, hogy az EU még egyáltalán nem Európa (bár ha a „bővítési menetrendet” tekintjük, akkor talán nemsokára az lesz, illetve még Európán is túl fog nyúlni).

Jelen pillanatban a 67 európai nyelvből mindössze 21 tartozik az EU hivatalos nyelvei közé, persze az EU-országokban ennél több kisebbségi nyelvről tudunk számot adni.

Tudjuk, hogy az 1990-es évek az emberi jogokon túlmutató nyelvi emberi jogok tudatosításának, kutatásának, valamint kodifikálásának az évtizede volt. De ne feledkezzünk meg róla, hogy a nyelv és a kultúra között szoros, bonyolult kapcsolat van, a nyelv a kultúra függvénye, illetve talán a kultúra is a nyelv által van meghatározva, vagyis a nyelvi kérdések mélyen be vannak ágyazva egy adott kultúra áramköreibe. Az talán már teljesen egyértelmű, hogy a nyelvek mögött kultúra, kulturális ismeret, tudás van, éppen ezért nem elég egy nyelvet megtanulnunk, hanem az abban kódolt, abban tárolt mentalitást is meg kell ismernünk – ami persze tökéletesen lehetetlen. Vagyis a nyelv, a nyelvi jelek használatát ki kell terjeszteni, és helyesebb a jelek sokféleségéről beszélni.

Világos, hogy nem elég csak azt kijelenteni, hogy mindenki használhassa szabadon az anyanyelvét, mert az anyanyelv-használati jogba beletartozik a metakommunikáció, gesztusok, a paralingvisztikai elemek, a feliratok, a nevek, az etnikumhoz tartozó ünnepek, nemzeti szimbólumok használata is. Tágabb környezetben egy település feliratain túl az, hogy hányféle nyelven állnak készséggel szolgálatunkra, az éttermek étlapjainak ételmegnevezései, sőt idegen nyelvű fordításai, a másik nyelvvél való próbálkozás suta, megmosolyogtató esetei.

1. JELRENDSZEREK

Valamennyi nem nyelvi (paralingvisztikai) jelrendszer közlésre való felhasználása vagy közlésként való értelmezése tulajdonképpen a nem szóbeli (nonverbális) információ vagy kommunikáció esete. A szakirodalom azonban szűkebben határozza meg a „nonverbális” fogalmát: csak a testnyelv rendszereit sorolja ide (Crystal 1998: 495). Ily módon a színszimbólika, a zenei jelzések, vagy a virágnyelv nem tartozik a nonverbális kommunikációs formák körébe: noha eleget tesznek a jelrendszer követelményeinek és nem nyelvi kódot használnak:

Hallható-hangzó kommunikáció	• beszéd	} „testnyelv” (nem verbális kommunikáció)
	• hangzó fiziológiai reflexek	
	• zenei effektusok	
	• hang-tulajdonságok	
Vizuális kommunikáció	• jelnyelvek	
	• írás	
	• kinezika	
Érintéses kommunikáció	• siket-vak nyelv	
	• titkos kódok	
	• proxemika	
Szagláson alapuló kommunikáció		
Ízlelésen alapuló kommunikáció		

Forrás: Crystal 1998: 495.

Crystal rendszere pontosítható: jelölhetjük még a jelrendszer teljes vagy korlátozott, tanult vagy ösztönös, verbális vagy nonverbális voltát is. Verbálisnak csak az írott és a beszélt nyelvet tartjuk („amennyiben a szavakat nem mondjuk ki, vagy nem írjuk le, természetük szerint nem verbálisak lesznek” Knapp 2003: 50). Nem minden emberi hangki-bocsátást nevezünk verbálisnak. Az önkéntelen hangkitörések, a kacagás vagy a horkolás a nonverbális kommunikáció körébe tartozik.

A beszélt és írott nyelv többszörösen is jelrendszernek tekinthető. A leírt vagy ki-mondott szó már önmagában szimbólum – néhány kivételtől eltekintve (mint például a hangutánzó szavak vagy a piktografikus írás). A hétköznapi, de különösképpen a művészi szövegek esetében ez a nyelv további, egymásra rakódó jelrendszereket tartalmaz, amelyek feltáru-
l-
nak a szemantikai elemzés során.

A beszéd és írás struktúráját tükröző nonverbális jelrendszereket nevezzük jelnyelveknek. A jelnyelvek használatát tanulni kell, alkalmazásuk tudatos. A jelentések közmegegyezésen alapulnak, leginkább szimbolikus jeleket használnak. Ennek egyik legtokéle-
te-
sebb formája a siketnémák jelnyelve. Vannak olyan kódok, amelyek a nyelv fonémáit egy az egyben helyettesítik: ennél fogva minden olyan funkció kifejezésére alkalmasak, mint az írás. Ilyenek a titkosírások bizonyos fajtái vagy a morzejelek.

Más jelnyelvek csak korlátozott információk közlésére képesek, létrejöttükben olyan gyakorlati célok játszottak szerepet, mint a nagy zaj, vagy a távolság, ahol a hangzó nyelv használata korlátokba ütközik. A kohászok, daruvezetők, sportolók vagy brókerek ilyen jelnyelvet használnak: ezek „szókincse” nyilvánvalóan csak az adott munkakörhöz kö-tö-
d-
dik. Az antropológiai szakirodalom beszámol fütytejelekről, dobjelekről, az öltözködés vagy a testfestés szimbolikájáról, és számos más, számunkra egzotikus jelrendszerről.

A gesztusnyelvet meg kell különböztetnünk a jelnyelvektől. Míg a jelnyelvek használata bizonyos csoportokhoz vagy bizonyos körülményekhez kötődik, a gesztusnyelvet mindenki használja. Míg a jelnyelvek főként szimbolikus jellegűek, a gesztusnyelvek többnyire ikonszerű elemeket tartalmaznak. S végül: míg a jelnyelvek általában a beszédet (vagy az írást) helyettesítik, a gesztusok többnyire kiegészítik a verbális közlést.

A jelnyelvek és gesztusnyelvek abban különböznek a metakommunikációtól, hogy tudatosak, ellentétben a metakommunikáció önkéntelen jelzéseivel.

2. METAKOMMUNIKÁCIÓ

A metakommunikáció a nem kontrollált nonverbális jelzéseket jelenti. Ha a gesztusjelek témakörében a kulturális eltérések érdekesek (noha vannak univerzálék is), a metakommunikáció formái világszerte egyezéseket mutatnak. A metakommunikáció beszédjelenségek kísérőelemeit jelenti, amelyek jelzik érzelmi állapotunkat; a témához, a hallgatóhoz vagy a szituációhoz való viszonyunkat:

„A lány szomorúan bólint a fejével, s amint azt mélyen lesüti, hátracsúszik rajta a gyászkendő, s a gazdag fekete haj egy vastag fonata kioldózva ömlik az arcára. Jobb is, ha eltakarja, mert ha fehér liliom volt előbb, olyan most a szégyentől, mint a bíbor” (Mikszáth: Bede Anna tartozása).

Beszédünk nagy része tudatos, képesek vagyunk ellenőrizni: emiatt tudjuk kerülni a nyelvi tabukat, emiatt tudunk hazudni vagy titkolózni. Kivételt képeznek az ún. véletlen elszólások, amelyekkel Freud kimerítően foglalkozott. A metakommunikáció jelzéseit ezekhez az elszólásokhoz hasonlíthatjuk. A pszichológusok szerint szavaink hazudhatnak, metakommunikációs jelzéseink többnyire nem. A metakommunikáció a pszichoanalízis legfőbb tételét támasztja alá: tudniillik hogy az ember teljesen nem ura önmagának. *„A metakommunikáció az egész személyiség üzeneteit hordozza, míg a direkt kommunikáció az én terméke” (Buda 1980: 121).*

Pontos megfigyeléssel, önmegfigyeléssel azonban ezek a jelzések tudatosíthatók. A pedagógia vagy a pszichoterápia a metakommunikációs jelek felismerésével nagy lépést tett előre. Újszerű kép alakult ki a metakommunikációról az üzleti szféra fejlődésével. Nem nehéz felismerni, hogy a manipulációs technikák nagyban támaszkodnak a beszéd kísérőjelenségeinek értelmezésére. Ma tankönyvekből tanítják a partner meggyőzésének módszereit, kiegészítve a helyesnek tartott nem verbális, „szándékoltan metakommunikatív” közlésekkel (mosolygás, a tenyér felfelé fordítása, a törzs kissé előre dől, stb.). A jelzésekből olvasni tudó ember helyzeti előnyben van, kisebb az esélye annak, hogy meglepetések érijék. A vizsgálatok szerint a metakommunikáció négyféle viszonyt mutat a közölt tartalomhoz:

- kinyilváníthatja, hogy a közléstartalom igaz-e vagy sem,
- kifejezheti, hogy a közlést a partner iránti rokonszenv vagy ellenszenv vezérli,
- kifejezi a személyiség viszonyát a szituációhoz (például ünnepélyesség),
- sajátos kommunikációs modalitás jelei (például játék, szexualitás, humor) (Buda 1980: 118).

Kisgyermek spontán mimikája

A metakommunikációt a verbális közlés más aspektusában is tetten érhetjük. Buda (1980: 119) a metakommunikációhoz sorolja azokat a mögöttes üzeneteket, amelyeket a szórend, az utalások, a szavak megválasztása hordoz. A metakommunikáció jelei minél kevésbé tudatosíthatók vagy ellenőrizhetők, annál nagyobb valószínűséggel indexként működnek (elpirulás, elsápadás). A jelek osztályozásának legelterjedtebb változata a következő:

- proxemika (a távolságtartás)
- kinezika (testtartás és mozdulatok)
- mimika (arckifejezés).

A metakommunikáció – fiziológiai eredete miatt – hasonló az egész világon. A legfontosabb antropológiai következtetés Bateson szerint *nem lehet nem kommunikálni*, mert kommunikáció a hallgatás, a mozdulatlanság, a merev arc is: a várható üzenetek elmaradása is jelez valamit. „Az ember eredendően őszinte lény, valamilyen módon a legkifinomultabb társas körülmények között és a legnagyobb önkontroll mellett is megnyilvánul benne a József Attila-féle őszinte ember” (Buda 1980: 120).

3. SPECIÁLIS JELNYELVEK

A jelnyelvek közül a beszélt nyelvhez leginkább közel áll a siketnémák jelnyelve. Kialakulásának stádiumai párhuzamba állíthatók az emberi nyelv keletkezésének bizonytalan elméleteivel is. Deme szerint az emberi nyelv első szavai index-jellegűek voltak (indulat-szók, önkéntelen, ösztönös hangkitörések), ezt követték a hangutánzó szavak (ikon), majd a teljesen önkényes (motiválatlan) szóalakok (Deme 1987). A jelbeszéd elemei kezdeti formájukban valószínűleg ikonikusak voltak (Crystal 1998: 276) (több elem még ma is őriz ikonikus vonásokat), később váltak többnyire szimbolikus jellegűvé.

Ez a jelnyelv a vizuális jelrendszerek legtökéletesebb formája. Vannak regionális és szociális változatai, a siketek számára identitás-szimbólum. (Berbeco–Lancz 1999: viii). Ugyanolyan kreatív, mint a beszélt nyelv, új fogalmak, új jelentések keletkezhetnek a társadalmi változásoktól vagy a szituációktól függően. A jelnyelv elemei nem fonémákat képeznek le, de ugyanúgy vannak alapelemei, mint a beszélt nyelveknek. Ezt a legkisebb egységet a tudomány *kerém*ának nevezi (Crystal 1998: 277).

A jelnyelvek többsége csupán referenciális és felhívó funkcióval bír, mert abban a szituációban, amelyben használják, nincs szükség bonyolultabb jelentéstartalmak kifejezésére. A jelnyelvek nagy része az emberek számára másodlagos jelrendszert jelent, amelynek alkalmazása bizonyos helyzetekben célszerűbbnek tűnik. A siketnémák számára azonban a jelnyelv elsődleges – noha általában nem kizárólagos - közlési rendszer. Jelnyelvük ezért sokkal több funkció betöltésére alkalmas mint a többi testnyelvi rendszer. Ma már nemcsak ismert műveket fordítanak le jelnyelvre, hanem eredeti jelnyelvi költői művek keletkeznek, amelyekből nem hiányzik az esztétikum, alkalmasak a humor, irónia vagy a tragikum kifejezésére.

Míg a siketnémák jelnyelve egyre nagyobb függetlenedést mutat az élőbeszédtől (mert az élőbeszédtől eltérő, sajátos törvényszerűségei vannak), más jelnyelvek abszolút módon a beszélt és írott nyelvhez kötöttek. Alapelemeik egy az egyben párhuzamba állíthatók az írás és a beszéd alapelemeivel. A testnyelv egyik változata, az ujjábécé olyan jelelési rendszer, amelyben a szokványos ábécé minden betűje külön jelet kap. Önálló kommunikációs rendszerként ritkán használatos, inkább kiegészítésként (például nevek betűzésére). Nemcsak gesztikuláris jelnyelvekről beszélhetünk. A morzeábécé azon az elven működik, hogy az ábécé betűit különböző hangjelekkel (vagy írásjelekkel) képezi le. Önálló kommunikációs módszerként működött valaha a börtönökben valamint a tengeri hajózásban. Ide sorolhatók a titkosírások azon fajtái, amelyekben a betűket egyéb jelek (például számok) helyettesítik.

4. GESZTUSNYELVEK

A magyar gesztuskutatás sokat ígérően indult. A 19. századi, 20. század eleji magyar nyelvészek és néprajzkutatók számára a jelnyelvek vizsgálata még fontos kutatási területnek számított. Elég, ha itt csak Herman Ottóra utalunk, aki a balatoni halászok jeladását írta le Tihany szirtfokáról, a kéz és a szám művelődéstörténetével (1980: 55–83), meg a harangok szavának jelentésével (1980: 418–427) is foglalkozott.

Később a gesztusok iránti érdeklődés háttérbe szorult. A kilencvenes években intézményi háttér nélkül elindult ugyan Budapesten Terek és gesztusok címmel kutatás, de egy konferencián és tanulmányköteten kívül nem lett folytatása [Lipták é. n. (1996.)]. Pedig nagyszerű történelmi adatok vannak a magyar jelnyelvre, s az elméletalkotás is magas fokra jutott. A 19. század végéről már vannak adatok a balatoni halászok, alföldi és hegyi pásztorok, parasztok, betyárok jeladási szokásaira, mint azt Gunda Béla (1973, 1975) összefoglalja. Gunda Béla tanulmányában áttekinthette szinte a teljes addigi néprajzi anyagot. De mindennél fontosabb Szendrey Ákos (1941) tanulmánya, A magyar nép jelnyelve, amely páratlan pontossággal és elméletalkotással határozta meg a magyar jeltípusokat. Sajnálatos, hogy ezt követően mintegy fél évszázadig alig kutatták a jeleket Magyarországon, s e tekintetben ma sem sokat javult a helyzet. Büky Béla (1986: 87) szomorúan állapította meg, hogy az európai gesztus-nyelvatlaszban magyarországi kutatópont nem létezett, a legközelebbi kutatópont Bécs volt.

Szendrey jeltipológiája kísértetiesen emlékeztet a peirce-i jeltipológiára. Peirce korabeli magyarországi hatásáról gyakorlatilag semmit nem tudunk. Magyarul egészen biztosan nem volt olvasható; abban a korban „szemiotikai kéziratai zömmel ismeretlenek maradtak a széles közönség előtt” (Voigt 1977a: 59). Feltételezhető, hogy Szendrey Ákos jeltipológiája nem Peirce-utánérzés, hanem autentikus gondolat.

Ugyancsak érdekes lenne a gesztusfolklórról értekezni. Például a gyermekfolklórban nagyon sok játékos „mozgattató”, testrészt-játék és mondóka létezik, amely elhelyezhető ebben a rendszerben. Szemiotikai-nyelvészeti megközelítéssel a gesztusokat a következő rendszerben helyezhetjük el (Fülei–Szántó 1981: 56):

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Poszturális közlés (testtartás)	Kinezikai, mimikai közlés	Verbális közlés	Vokális közlés	Proxemikai közlés	Kontaktusos közlés

A távol–közel oppozíció, valamint a kapcsolattartás jellege (célzott–nem célzott közlés) miatt jobbnak látjuk a következő elrendezést:

proxemikai

poszturális

kinezikai1 (távol)

vokális1 (távol)

verbális (távoli–közeli; kiabálás–suttogás)

vokális2 (közeli)

kinezikai2 (közel; pl. mimika)

kontaktusos

nem kontaktusos

(célzott személyhez)

(nem célzott személyhez)

Az utánzó (ikonikus) és a szimbolikus jelek körében találhatók például a gesztusviccek. Ezekre Szendrey jobbára csak utal (gesztusviccről nem is beszél, legföljebb vicces gesztusokról). A gesztusviccek egy helyzet vagy egy másik ember (élőlény) jellemzésére, kigúnyolására, illetve rejtett összefüggések kimutatására, vagy kimondani nem akart szavak helyettesítésére alkalmasak. A „tisza”, csak-gesztusvicc ritka. Ez lenne a pantomim. Részben ide sorolhatjuk az ún. fügemutatást vagy „süsü vasutas” jelzést. A fügemutatásra magyarul azt mondják fityiszt mutat, a „süsü vasutasra” pedig azt: elmentek otthonról (elment az esze). Mivel Magyarországon 1846-ban indult az első vasút, ez a gesztus és mondás sem lehet ennél régebbi. Ezek a gesztusok egyezményes jelek, s ugyanúgy értelmezhetők, mint a szavak, mondatok – vagy például a szóbeli viccek.

A gesztusviccek terminust azonban mégis jobb arra a jelenségre használni, amikor a szóbeli (verbális) vicc egyes elemeit gesztusok (többnyire mimika és kézmozdulatok, ritkábban egyéb mozgás, kinémák) helyettesítik. Ezek tulajdonképpen verbális + non verbális viccek, illetve geszturális + verbális viccek.

A vicc előadói (színészi) műfaj. Nem is lehet minden viccet hatásosan leírni. A társalgáshoz legközelebb álló írásbeli levélműfajban alig használunk vicceket. (Viccönyvek természetesen vannak, de ezek olvasásakor rendszerint hiányérzetünk van.) Nem is tud mindenki jól viccet mesélni. Egy kis színészi tehetség kell hozzá. A viccmesélés során tehát szerepet kap a nem verbális kommunikáció. Azon belül leginkább ikonikus gesztusok ősi utánzó (mimetikus) eljárások: például kicsiség, nagyság, kövérség, soványság (beesettség), gögösség, beszédmodok jelölése (pöszeség, dadogás, kis vagy nagy szájjal beszélés stb.) Ezek inkább jellemzésre, a verbális viccbe az előadás hatásának fokozására szolgálnak. A szimbolikus gesztusok viszont már szöveg helyettesítők. Például kacsintás, ölelés, „fügemutatás”, közösüléssel kapcsolatos mutogatások, más szöveg helyettesítő mozdulatok: számolás a kezekkel, legyintés, kézzel különféle alakzatok képezése stb. Egyúttal a gesztusok alkalmasak a vicc tér/idő/személy/ok-okozati „lehorgonyzására”: azaz a deiktikus (indexikus) kapcsolatok jelölésére. Például Itt fáj (rámutatással az adott testrésze), Így beszél (mutatva a beszédmodot, szájartást).

A gesztusvicceket csak nagyon korlátozottan, nehézkesen lehet leírni. A gesztusviccek egyik őspéldánya nyilvánvalóan a gesztusok félreértéséből, modern szóval az interkulturális kommunikációból származik. Ennek a viccnek az a jellemzője, hogy lefordítható, szemben a verbális viccek nagy tömegével, amelyek nyelvhez kötöttek. Egy ilyen példát mutatunk be először, majd azt követően egy ehhez hasonló anekdotikus előzményt.

Az indián és a rendőr találkozik. Az indián a mutatóujjával a rendőrrre mutat. Erre a rendőr a mutatóujjával és a középső ujjával az indián arca felé bök.

Erre válaszolva az indián két tenyerét rézsút egymásnak fordítja. Mire a rendőr legyint. Mi történt?

A rendőr értelmezésében:

– Odajön hozzám egy hülye indián, s mutatja, hogy kiszúrja a szememet. Erre visszamatatok, hogy kiszúrom én neked a mind a két szemedet! Erre kérlelt, hogy hagyjam békén. Legyintettem, hogy menjen.

Az indián értelmezésében:

– Találkoztam egy fura öltözetű emberrel. Kértem tőle, hogy ki vagy. Erre mutatja: kecske. Kértem: hegyi? Nem, vízi.

Ahogy az anekdotából is láthatjuk, a gesztusok, tágabban a nem verbális (nem szóbeli) kommunikáció nagyon fontos, mert ugyanúgy félreérthetjük egymást, mint a szóbeli kommunikációban. Nem árt tudni, hogy viselkedésünket mindig jellemzi a szóbeli és a nem szóbeli kommunikáció kettőssége. Egyes felmérések szerint a mindennapi kommunikáció 65%-a nem szóbeli úton zajlik, az érzelmi kommunikációnak viszont már a 90%-a folyik ezeken a csatornákon. A nem szóbeli kommunikáció szüntelen ad kiegészítő jeleket (ezeket az ember szüntelenül fejtí, az ember jelfejtő lény), és természetesen teljesen önállóan is lehet velük/rajtuk kommunikálni.

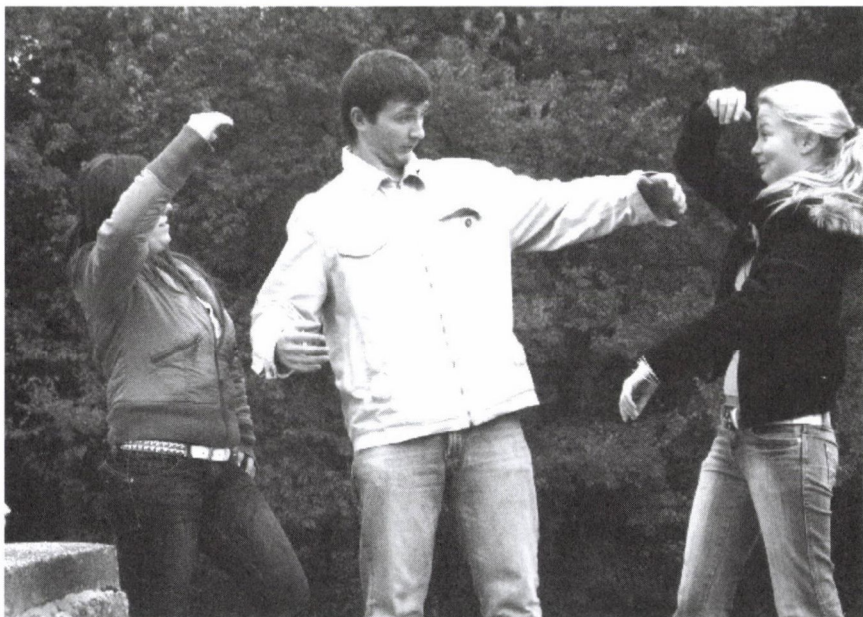
Némelyik gesztusunk ősi, mágikus jelentéssel bír. Például ásításnál azért kell a szájunkat kézzel eltakarni, hogy a gonosz ne hatoljon be, a lélek ne szálljon ki. A kézfogásnál azt jelezzük üres tenyerünkkel: lám fegyvertelen vagyok, adom/mutatom a kezemet.

Hogy a gesztusok milyen mélyen élnek a köztudatban, mutatják a gesztusok gazdag nyelvi formái. Már magának a hanglejtésnek is milyen szépen feleltethető meg a taglejtés, de nézzük csak azokat a frazémákat, amelyek a gesztusokra utalnak: *kézzel-lábbal beszél (magyaráz), fejet hajt valami felett, füle botját sem mozdítja, felhúzza a szemöldökét, a szeme sem áll jól, mesél a szeme, bajusza alatt beszél, sírásra görbül a szája, grimaszt vág, leesik az álla, nyakába borul / nem hajlik a nyaka, térdet hajt, térdre borul, karnyújtásnyira van, karba teszi a kezét, harangoz a lábával, megkettőzi a lépéseit* stb. Szép kis szótárt állíthatnánk össze ezekből a kifejezésekből.

Új frazémák is vannak születőben: *eddig/íáig vagyok vele (torkig vagyok vele – ezt mutatni is kell), valamint lement hídba (lehidál), dob egy hátast (hátrahőköl – ezek a szó-lások a megijedéstől való hátrahőkölést képezik le nyelvi eszközökkel).*

A testbeszédről (taglejtésekről), az egyes csatornákról a kommunikációelmélet, azon belül is a nem verbális csatornák kutatói az elmúlt évtizedeken már sok mindent megállapítottak. Olyan tudományos és egyben tudománynpszerűsítő könyvek is megjelentek, mint például Edward T. Hall (1980) *Rejtett dimenziók* című könyve, amelyben egy valóban „rejtett” dimenzióra, az emberek közötti távolságtartás jelentéseire és jelentőségére hívta fel a figyelmet. A téma fényképpel gazdagon illusztrált tárgyalása az egyes testtájak szerint található meg Desmond Morris (1986) könyvében (például haj, szem, orr, fül, száj, szakáll, kar, kéz, mell, láb stb.). A nem szóbeli kommunikáció rendszerezését magyarul elsőként Buda Béla (1979) adta meg, később Buda Béla és László János (1981) közös könyvében, amelynek a címe is „beszédes”: *Beszéd a szavak mögött*. Májig ez a könyv tekinthető a nem szóbeli kommunikáció legjobb áttekintésének. Buda Béla (1985) az empátiáról szóló könyvében is fontos részt szán a nem szóbeli csatornáknak, különös tekintettel arra, hogy ezeknek a jelhordozóknak a „beleélésben” fontos szerepük van.

Végül olyan munkákra is érdemes föl hívni a figyelmet, amelyek kimondottan a nagyközönség számára foglalják össze világosan, egyszerűen a testbeszéd lényegét (például Pease 1989). Pease könyvében a testbeszéd megtanulásáról többek között ezt írja: „Tartalékoljunk legalább tizenöt percet naponta mások gesztusainak tanulmányozására és értelmezésére, s igyekezzünk emellett alaposan megismerni saját gesztusainkat. Alkalmas terep a tanulmányozásra minden hely, ahol emberek találkoznak és érintkeznek egymással. A repülőtér különösen megfelelő az emberi gesztusok teljes spektrumának megfigyelésére, mivel ott az emberek a gesztusok segítségével szabadon kifejezésre juttatják mohóságukat, haragjukat, bánatukat, boldogságukat, türelmetlenségüket és sok más érzelmet.

Diákszínjátékosok testbeszéde

Társas együttlétek és baráti összejövetelek szintén kiváló alkalmat nyújtanak. Aki már tanulmányozta a testbeszéd tudományát, menjen el egy társas összejövetelre, üljön egész este egyedül egy sarokban, mint aki petrezselymet árul, és meglátja, mások testbeszéd-rítusainak pusztá megfigyelése milyen izgalmas időtöltést nyújt számára. A televízió is pompás lehetőséget kínál a nem-verbális közlésmód megismerésére. Kapcsoljuk ki a hangot és próbáljuk a kép figyelésével megérteni, mi történik. Ötpercenként visszakapcsolva a hangot, ellenőrizni lehet, hogy a nem-verbális értelmezés pontos volt-e. Nem kell sok idő hozzá, hogy egész műsort végignézzünk hang bekapcsolása nélkül, és éppúgy megértsük a cselekményt, mint a süketek” (Pease 1989: 21).

5. MULTIMEDIÁLIS SZÖVEGEK ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

A multimedialitás, az egyszerre több kommunikációs csatornán működő kommunikáció, a különböző, együttesen ható jelrendszerek egymáshoz való viszonyának vizsgálata a 20. század második felének nagy nyelvtudományi kihívása. Noha a jelenség nem új – a *kép-szöveg* vagy a *zene-szöveg* típusú kommunikátumra az ókorból is sorolhatók példák – a jellegzetesen több csatornán működő objektumok, mint például a plakát, a performance, a film vagy a számítógépes adatbázisok megjelenése fordította a figyelmet az inter- és multimedialis jelenségek sajátos kommunikációs jellemzőire. Gottfried Boehm egyenesen ikonikus fordulatról beszél, amikor a képi megismerés visszakapja eredeti rangját a fogalmi, nyelvi megismerés egyeduralma után. Nyíri Kristóf szerint a nyomta-

tás megjelenésével a kommunikáció csatornái beszűkültek, a multimedialitás visszatérésével most újra kitárulnak.¹ „A multimedialitás nem a szövegek ritka és sajátos esete, hanem sokkal inkább az általános létezési módja, ez emberi kommunikáció természetes, élő közege” (Pethő 2002: 8). Jellegénél fogva multimediális jelenség az ókori színház; képekkel, ábrákkal illusztráltak az alexandriai könyvtár megmaradt tekercsei és a középkori kódexek; a Balassi versek fölött jelölt nótajelzések és Arany János *Kép-mutogatója* mind arra példa, hogy elődeink is felismerték a kommunikációs csatornák együttes alkalmazásának a befogadóra tett mélyebb hatását. „A vizuális komponenseknek a szövegbefogadás szempontjából egyre nő a szerepe (...) Egy verbális-vizuális szövegből mind a rövid, mind a hosszú távú emlékezés síkján egyértelműen a vizuális emlékképek dominánsak, ami azzal a pszichológiai ténnyel magyarázható, hogy a tudatalattit sokkoló pillanatnyi vizuális impulzusok pszichésen effektívebbek, mint az elhúzódó verbális üzenetek” (Róka 2002: 58).

A nem verbális és a verbális kommunikáció bármelyik típusának minden, a gyakorlatban megvalósuló kombinációját az inter- és multimediális jelenségek közé kell sorolnunk. Ilyen módon maga az írás és a beszéd is intermedialis jelenség: az írást nem csak verbalitásában vizsgálhatjuk, hanem képi hatásként értelmezve az elrendezést, a betűtípust, a térkitöltést és a többi tipográfiai jellemzőt, a beszéd pedig paralingvisztikai aspektusaival és a metakommunikációs jelzésekkel terjeszti ki a csatornák vizsgálhatóságának körét. A kutatások mára kiterjedtek az ennél komplexebb objektumokra is: a *kép-szöveg*- és *kép-hang-szöveg*-kombinációk kutatása nemcsak a nyelvészet, hanem a szociológia, a pszichológia, az antropológia és a szemiotika kutatási területeivé váltak.

Az inter- és multimediális objektumok meghatározására és csoportosítására tett kísérletek arra mutatnak rá, hogy a hagyományos nyelvészeti fogalmak sok esetben elégtelennek tűnnek az információs korszak kommunikátumainak leírására. A „szöveg”, „szövegiség”, vagy a „szóbeliség-írásbeliség” módosuló fogalma, a nyelvészeti diskurzusban meghonosodó új szókincs (például mobil-kommunikáció, hipermedialitás) jelzik a nyelvészeti gondolkodás igazodását az internetkorszak új, tudományos kihívásaihoz.

A multimediális objektumok egyszerű, átlátható tipológiáját adja Szikszainé (1999: 125–136), komplexebb, differenciáltabb csoportosítását Petőfi S.–Benkes (2002). A kettő kategóriái nem feleltethetők meg egymásnak, bár néhány ponton kimutatható az összefüggés a két rendszer között:

*Szikszaié Nagy Irma
tipológiája (1999)*

Az összetevők
együtt kelet-
keznek és ösz-
szetartoznak

Az összetevők
együtt kelet-
keznek de nem
tartoznak össze

Az összetevők nem
együtt keletkeznek
és tartoznak nem
tartoznak össze

1. egy alkotó	
2. egy befo- gadott vehikulum kiegészítése	A verbális vehikulum adott
	A képi vehikulum adott
3. két befo- gadott vehikulum ötvözése	Egy verbális vehikulum képi vehikulum- halmazzal
	Egy képi vehikulum verbális vehikulum- halmazzal

→ differenciáló:
egyidőben vagy idő-
eltolódással

→ a médiumok bár-
mely kombinációjá-
nak megfelelően ki-
terjeszthető a képi és
auditív, a verbális és
auditív, és a képi-
verbális-auditív típu-
sú vehikulumokra

*Petőfi S.-Benkes
tipológiája (2002)*

A képi és verbális
összetevők elvá-
laszthatóak

A képi és verbális
összetevők elvá-
laszthatók, de ne-
hezen

A képi és verbális
összetevők elvá-
laszthatók

Egy verbális
vehikulumhoz
több hűzövet-
tel képi, illetőleg
egy képhez hozzá-
rendelt verbális
vehikulum

A kétféle rendszerezés tanulságait ötvözve Csepeli R. Zoltán célja „a multimediális szövegek olyan osztályozásának megalkotása, amely minden releváns szempontot figyelembe vesz, és minden vegyes jelszerveződésű szövegnek megfelelő kategóriát biztosít” (2005: 215). A szerző mindkét tipológia hiányosságának tartja, hogy egyikben sem jelenik meg „a médiumok egymásra hatása, tehát annak vizsgálata, hogy az egyik összetevő hogyan módosítja a másik jelentését” (2005: 219). Csepeli R. Zoltán felsorolja azokat a szempontokat, amelyeknek szerepelnie kellene egy, az összes multimediális objektum besorolására alkalmas tipológia rendszerében. Szinte ezekkel a felvetésekkel egy időben fogalmazódtak meg a vehikulumok mediális összetétele kapcsán újabb átgondolandó pontok (Petőfi S. 2005: 230–231) még mindig csupán a verbális és képi összetevőt tartalmazó kommunikátumok kapcsán. S ha Petőfi S. rendszere bővíthető is a mediális összetétel szintjén (tehát az auditív-verbális, auditív-képi, auditív-képi-verbális összetétel irányába), s ha a lehetséges (alkotók és keletkezési idők szerinti) főtipusokat is további alcsoportokra bontjuk, s mindezek után figyelembe vesszük a kölcsönhatás következtében létrejövő jelentésmódosulásokat, akkor sem számoltunk azzal, hogy a művészi alkotásokra más szabályok vonatkoz(hat)nak, mint a hétköznapi szövegtípusokra. A kép és a szöveg (kép–

hang, kép–hang–szöveg) szemantikai kapcsolatrendszer, a lehetséges jelentésmódosulások sajátos interpretációk eredményeképpen jöhetnek létre. A tipológiák létrehozásánál lényegében objektív kategóriák megalkotására törekszünk, de amennyire tényszerű lehet a szerző vagy a keletkezési idő kérdése, vagy a médium leírása, annyira nehéz felállítani az „összetartozás” kritériumait vagy a jelentésmódosulás fokozatait.

Az alábbiakban csak azokat a komplex kommunikátumokat tekintjük át, amelyeknek legalább egyik meghatározó jegye verbális.

A „vizuális + verbális csatorna” jelszerveződésén alapuló legegyszerűbb szövegek is multimediálisnak tekinthetők. A kézzel írott, nyomtatott, vagy a számítógép képernyőjén és a mobiltelefon kijelzőjén megjelenő, csak írásjeleket tartalmazó szöveg Petőfi S. János felosztásában „a nulladfokú multimedialitás legalsó alfokozatába tartoznak”, amennyiben „hagyományos tipográfiával szedett, hagyományos lineáris elrendezésű verbális” szövegekről van szó (2005: 231). Az írásnak a szövegek nyelvi tartalmán túl vizuális hatása is van az olvasóra (Szántó 1982, Crystal 1998: 231–261, Tolcsvai Nagy 2001: 107–114). Az elrendezés, a tér kihasználása, a tördelés, a betűnagyság és -típus, valamint a szín fontos információkat közölnek a feladóról, annak lehetőségeiről és szándékairól. A tipográfiához sok esetben szigorú konvenciók is kötődnek: a szépirodalmi vagy tudományos művek esetében a több hasábos nyomtatás szokatlan, de két vagy több hasáb jelenik meg egy oldalon a szótárakban, vagy az újságokban (kolumna). Szigorúak az elrendezés szabályai a hivatalos levelekben, a tudományos művekben, hagyományoknak teszünk eleget akkor, amikor meghívókat vagy névjegykártyát szerkesztünk.

A személyi számítógépek elterjedése új távlatokat nyitott a tipográfia előtt. Szántó Tibor 1964-es műve még elméleti szakkönyv és művelődéstörténeti alpmű – ma azonban valamennyien tipográfusok vagyunk, amikor számítógépen hozunk létre írásműveket. Szinte naponta végzünk műveleteket szövegeken, a gyakorlatban ismerkedünk meg azzal, mit jelent a sorkizárás, a betűtípus vagy a kurziválás.

Az emotikonok (hangulatjelek²) csak írásjelekből állnak, de segítségükkel képeket hozunk létre, ilyen módon átmenetet képeznek a kép–szöveg típusú kommunikátum felé:

- 8:-) kislány masnival;
- 8-) szemüveges ember;
- :- {I bajuszos ember;
- *<<<- karácsonyfa.

A betű kiemelése képként, a betű mint önálló jel mutatkozik meg a módosított betűformák, a betűvariánsok formájában: £ € ¤ @ Å Ł

Grétsy Zsombor a fenti metakritikus szimbólumok növekvő számát azzal magyarázza, hogy „felgyorsult világunkban, az ismeretek, az információk óriási áradatában (...) fontossá vált a gondolati tartalmak ideák, információk minél gyorsabb átadása, közvetítése. Erre a célra különféle szimbólumok, emblémák, logók különösen alkalmasak (2005: 237).

Előfordul, hogy csak írásjelek alkotják a képet, az előző csoportokhoz képest mégis többletet fejez ki a speciális elrendezés vagy betűtípus (képversek, a mátrixok, a kereszt-rejtvény, a betűrejtvények, a grafikonok, a szövegamulettek, családfák, ágrajzok, és a sajátos betűtípusokkal és elrendezésben megjelenő reklámok).

Az írásjelek és nem írásjelek kombinációjára példa a kézzel írott vagy nyomtatott szöveggel együtt megjelenő rajz, fotó, ábra, grafikon vagy szimbólum. Ide sorolható mindenfajta írásmű és illusztrációja (kódex, verseskötet, regény), a képregény, a pénzérmék, a térképek, a falvédők, a közlekedési táblák és a logók egy része, számos plakát, nyomtatott reklám, az emlékkönyv lapjai, a tankönyvek, az újságok, folyóiratok, feliratozott képeslapok, sok esetben a pólók, jelvények, reklámtárgyak, karikatúrák, meghívók, oklevelek és számos képzőművészeti alkotás. Az *írásjel* + *szimbólum* egyik legismertebb példája a szöveges kotta.

Az animáció és mozgókép megjelenése forradalmasította a kommunikációt, kiterjesztette a kifejezés lehetőségeit. A fent említett statikus elemekkel szemben ezek *dinamikus* összetevők: a mozgóképet az állóképtől eltérő médiumnak kell tekintenünk, mert másfajta befogadást tesz lehetővé. A *laterna magica* legősibb formájában csak állóképek sorozatából állt, de a 18. század végétől a mozgókép előállításával is próbálkoztak. Mozgó hatást lehetett elérni a vetítő és a fényforrás közelítésével-távolításával, vagy több vetítő együttes alkalmazásával. A vetítéshez nem mindig kapcsolódott szöveges aláfestés, de már csak néhány évtized választ el a néma-, majd a hangosfilmtől.

A vizuális szöveggel együtt megjelenő mozgókép prototípusai a korai némafilmek, amelyekben időnként megjelent egy-egy magyarázó szöveget tartalmazó állókép-kocka. A hangosfilm megjelenésével ez aztán funkcióját veszítette, de csak azért, hogy újra viszszatérjen napjaink reklámjaiban. Az animációs számítógépes programok elterjedésével egyre többen vagyunk képesek létrehozni mozgókép-szöveg típusú produktumokat (powerpoint).

Vajon intermediálisnak kell-e tekintenünk a *szöveg* + *szöveg* kombinációt a kézzel széljegyzetelt nyomtatott oldal, vagy újságban közölt dokumentum esetében? Még nehezebben megválaszolható kérdéseket vet fel a számítógéppel megvalósítható műveletek néhány esete: például a szöveghez link formájában kapcsolódó kép, fotó, ábra (hiperhivatkozás). A szövegvilág hiperhivatkozások és hipertextek segítségével végtelenné tárul, ez pedig problematikussá teszi a szöveg hagyományos definícióit.

A „hangzó + verbális csatorna” együttes működésén alapuló beszéd minden esetben multimediális jelenség, hiszen a verbális üzenet mellett a paralingvisztikai eszközök, a térkihasználás, a gesztusok és a mimika is hozzájárul az üzenet teljes értelméhez. A skandálás a verbális elemek mellett a ritmikai elemekre épül. Az éneklés esetében a szöveg üzenetét kiegészíti az intonáció, a ritmus, az előadásmódra vonatkozó jelzésekhez való viszony (parlando, allegro stb.), ehhez társul még a hangszín, maga az éneklés, az előadásmód egyedi jellegzetességei.

A legkomplexebb multimediális objektumok a „vizuális + hangzó + verbális csatorna” együtműködésének eredményei. Ennek ősi formái a varázscselekmények, ahol a szövegmondást akció kíséri. A görög színházban a látvány, mozgás, gesztusok, szöveg, zene, térkihasználás együttesen hatott. A film, különösen a hangosfilm megjelenésével létrejött a legösszetettebb kommunikátum.

Petőfi S. János a médiumok egymástól való függősége alapján csoportosítja a multimediális szövegeket (2001: 61–65):

- (a) a képi és verbális összetevő elválaszthatatlan, a befogadás egyidejűleg történik a képversek, a szokatlan tipográfiájú reklámszövegek, a képrejtvények, a szöveg-amulettek esetében. Ide tartoznak a legősibb írásos emlékek, a hieroglifák is.

- (b) a képi és verbális összetevő elválasztható, de nehezen. Az összetevők szerves egészet alkotnak, a legtöbb esetben azonos az alkotójuk, a teljes értelmet csak együtt képviselik. Petőfi S. János ide sorolja a képregényeket, de ide tartoznak a karikatúrák, a feliratozott képek és ábrák, a plakátok, és s a reklámok nagy része.
- (c) a képi és verbális összetevő elválasztható, egyidejűleg és külön is befogadható, de a kép a szöveg alapján, vagy a szöveghez kapcsolva, illetve a szöveg a kép alapján, a képhez kapcsolva keletkezett. Az alkotó nem feltétlenül ugyanaz, és az alkotások nem mindig egyidejűleg keletkeztek. Ide sorolhatók a kódex- vagy könyvillusztrációk, az irodalmi alkotások alapján keletkezett festmények (például a bibliai jeleneteket ábrázoló gótikus festett üvegablakok vagy kazettás famennyezetek), a falvédők képei-szövegei.
- (d) a képi és verbális összetevő egymáshoz rendelt, de nem egymás alapján jöttek létre. Az egyik életbiztosító reklámjában Leonardo *Athéni iskola* című festményét látjuk, és egy Shakespeare idézet a szöveges aláfestés. Kép és szöveg önkényes egymáshoz rendelésével gyakran találkozunk emlékkönyvekben és könyvek címlapjain. Kallós Zoltán népballada-gyűjteményében (1977) kelengyeládák, népi hímzések, butellák, ruhadarabok színes fotóit találjuk.

A művészi alkotások egy része azonban a fenti csoportosítás kategóriáiban sem sorolható be megnyugtatóan. Marcel Duchamp és Hans Arp dadaista „játékai” Leonardo *Mona Lisá*jával leginkább a c) kategóriához állnak közel, a szöveg a kép alapján keletkezett, de a második kép szövegrészei már nem csupán Leonardo eredeti alkotását értelmezik át, hanem a betűk egyenkénti kiejtéséből összeálló obszcén szövegre is reagálnak, újabb műalkotás kontextusába helyezve az eleve másodlagos alkotást.

6. MULTIMEDIÁLIS KULTÚRA ANTROPOLÓGIAI SZEMPONTBÓL

A körülöttünk lévő világ befogadásában, a személyekhez, dolgokhoz, jelenségekhez való viszonyunk kialakításában a fogalmi és a képi megismerés központi szerepet tölt be. Comenius felismerte, hogy az oktatásban a szemléletesség az egyik legfontosabb didaktikai és metodikai alapelv. A képekkel való szemléltetés oktatástörténeti évszázadairól színes képet ad az *Orbis pictus* című tanulmánygyűjtemény (Jáki szerk., 2000). Az iskolai oktatásban használt tankönyvek képanyaga eleinte szegényes volt: mert a képek nyomtatása drága. Magyarországon főképpen a 19. század folyamán terjedtek el a térképek, földgömbök, kronológiai táblázatok a faliképek, a 20. században a diafilmek és oktatófilmek. Ma nagy előrelépést jelent az informatikai eszközök használata, a kép és szöveg együttes értelmezésére szoktatja a tanulót. Az oktatás története a mindenkori világszemlélet egyfajta lenyomatát adja. A fenti tendencia érvényesül az élet más területein is: a kép vitathatatlanul egyre nagyobb szerepet tölt be mindennapi életünkben.

A multimedialitás megjelenik a folklórban (emlékkönyv, fejfa-feliratok, falvédők, kazettás mennyezetek, népdalok, népi dramatikus játékok), a művészetben (képvers, performance, színház, film), a mindennapi életben (használati utasítások, jelzőtáblák, könyvek), de a leghatározottabb változások a média területén tapasztalhatók. A média szakemberei

felismerték, hogy a fogyasztást hatásosan ösztönözhetik a képek, a mozgás, a hangzás és a szöveg jól átgondolt ötvözésével. A fogalmi meggyőzés mellé egyenrangúként zárkózott fel a képi manipuláció. "A kommunikáció filozófiája ma egyre inkább a *multimédia* filozófiája felé mutat, a multimédia problematikájának ismeretfilozófiai vizsgálata viszont mindenekelőtt a *képek logikájának* felfedezését vagy újrafelfedezését, s kivált a szöveg–kép–integráció lehetőségeinek elemzését jelenti"³.

A 20–21. század egyértelműen a kép forradalmát jelenti, az érzéki megismerés más módjai (hang, tapintás, ízlelés) mintha kissé »lemaradtak volna« a látást érintő változások mögött. A jelenség egyrészt az idő eltérő fogalmával áll kapcsolatban. A szövegek olvasása-hallgatása időbeli tevékenység, a képet azonban egy pillantással befogadjuk. A gyorsuló idő, az a kényszer, hogy azonos időegység alatt minél több információt fogadjunk be, a kép javára szolgált. A kép magába sűrítetheti egy mondat, vagy akár egy hosszabb szöveg jelentését. Az időjárás-jelentés 2–3 perces összefüggő beszélt szöveget jelent. Az ábrát azonban másodpercek alatt át tudjuk tekinteni.

A képek világméretű versenyében kitüntetett hely illeti meg a szimbólumot. A szimbólum a középkorban is központi szerepet töltött be a világ értelmezésében, de az ember akkor sokkal inkább szimbólum-használóként, mint szimbólum-alkotóként jelent meg. A középkori ember a körülötte lévő, pontosabban már meglévő természetes jelenségeket töltötte fel szimbolikus jelentéssel: az égitesteket, a növényeket, az állatokat, ásványokat vagy a szavakat. A mai ember szimbólumok sokaságát hozza létre: a politikai és civil szerveződések, etnikai csoportok, a gazdasági társaságok szimbólumok segítségével határozzák meg magukat, szimbólumokat használunk a tudományokban és művészetekben, a közlekedésben, az öltözködésben és sportban. A régebbi korok emberének szimbólumkészlete és ismerete a miénknél sokkal stabilabb és zártabb volt, mi naponta új meg új szimbólumok jelentését ismerjük meg. Csak néhány azok közül a jelek közül, amelyek Magyarországon az utóbbi tíz-tizenöt évben váltak széles körben ismertté: @ € ☞ ☐.

„Úgy hisszük (...), egyre nagyobb a szimbólumkutatások jelentősége. Az évtizedek óta diadalmasan terjedő »információs társadalomban« az információ már nem csak az érintkezés vagy a tudás, hanem az egész termelés, a gazdaság legfontosabb elemévé válik. Ez pedig azt jelenti, hogy egyre fontosabbá válnak életünkben a szimbólumok.” (Kapitány–Kapitány 1995: 9)

A termékek világméretű forgalma, a gazdaság globalizálódása is a képeknek kedvezett: a kép univerzális, anyanyelvtől függetlenül érthető és értelmezhető. A globális intermedialitás legérzékenyebb mutatója ma a reklám, a kereskedelem és az internet. Az ember a minden oldalról rázúduló képi hatások alól nem tudja magát kivonni: a szemébe ütköznek az utcán, a metrón, a hűtőszekrényben és a világhálóra csatlakozva. Az emberek nagymértékben kiszolgáltatottak is a reklámok és a politika szimbólumainak: tudományos kutatásokat, amelyek a kép tudatalattira tett mély benyomását bizonyították, politikai-gazdasági érdekkörök a maguk javára fordítják.

A kép a nyelv szinte valamennyi funkcióját betöltheti. Az alábbi képek egyértelműen fordíthatók át szöveggé („mozgásszerűltek számára kijelölt hely”, illetve „mérgező anyag”).

Egy művészi festmény – például Klimt *Juditjának* – jelentése nem írható át ilyen egyértelműen szöveggé: különböző interpretációkra adnak lehetőséget. A szöveg helyet-ti képhasználatot tehát ugyanúgy indokolhatja az egyszerűsége, egyértelműsége való törekvés, mint a többértelmű kifejezés igénye.

A kép technikai fejlődésével nemcsak az információátadás, az ismeretközlés, hanem az érzelemkifejezés módjai is megváltoztak. A már említett emotikonok az érzelem kifejezésének egyediségét kérdőjelezzik meg: „Az emotikonok világában csak egyfajta mosoly van, és ez egy meghatározott érzelmet jelent. Az emotikonok az érzelmek reprezentációjára jelek meg határozott, a konvenció által rögzített csoportját kínálják. Ha az érzelmeket a jelek e csoportjából választva, a jelekre kattintva, vagy a megfelelő billentyűkombináció segítségével megjelenítve azokat fejezzük ki, az érzelem individualitása elvesz”⁴. Az írásjelek valaha a képek egyszerűsödésével alakultak ki; az írás történetének kezdetén az írásjel nem vált el a képtől. Ruháink címkéin kis túlzással »hieroglif« írást látunk, ahol az egyes jelek ugyanúgy szavaknak, mondatoknak felelnek meg, mint az ókori egyiptomiaknál. „A Nyugat filozófiájának története – írja Nyíri – egyfelől a mozgó, színes, látható, hallható, tapintható világ spontán-mindennapi élménye s másfelől a tiszta írásbeliség gerjesztette elvont fogalmiság közötti ismétlődő összeütközések története. Az összeütközések alapvetően az írás közegében zajlottak, s róluk kizárólag az írás közegén át értesülhetünk: a győztes mindig is csak az elvont fogalmiság platóni hagyománya lehetett”⁵. A képhez való »visszatalálás« a 21. századi kommunikáció egyik legfőbb ismerve. Ez a kultúra természetesen sokban különbözik az írás nélküli társadalmakétól, ahol képek elkészítése fáradságos munka, és (gyakran kultikus) értéket képviselt. A sokszorosítással, a digitális technika fejlődésével a kép értéke viszonylagossá is vált. A mindenhol hozzáférhető, soha nem látott mennyiségű kép birtokában nem feltétlenül lett egyszerűbb az életünk. A túl sok információ zavarja a sikeres befogadást: a két buszmegálló között látott több tucat plakát kioltja egymás hatását, a reklámok és filmajánlók néhány másodpercebe összesűrített közléseit gyakran képtelenek vagyunk befogadni, vagy legalábbis tudatosan értelmezni. A tömegkultúra agresszív közléstartalmait gyakran a látvány dinamizmusában, a sebesség kultuszában fogalmazódnak meg (akció- és reklámfilmek vágástechnikája), a látványeffektusok tökéletesedése szinte hónapokban mérhető.⁶

JEGYZETEK

- 1 www.fil.hu/uniworld/kk/mm/mm/html)
- 2 A hangulatjel kifejezés félrevezető lehet, hiszen ezekkel a jelekkel „hasonlóság révén egyszerű tény, kommunikációs helyzetre vonatkozó attitűd, hangulat és személyes jegy” is kifejezhető (Lacházi www.magyar-irodalom.elte.hu/arianna/irat/amoticon.html)
- 3 Nyíri, www.fil.hu/uniworld/kkk/mm/mm/html)
- 4 (Lacházi, www.magyar-irodalom.elte.hu/arianna/irat/emoticon.html).
- 5 www.fil.hu/uniworld/kkk/mm/mm/html).
- 6 Részletek Balázs Géza és Takács Szilvia 2009-ben megjelent *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe* című munkájából.

- Balázs Géza – Takács Szilvia 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pauz-Westermann–Inter-Prae.hu, Celldömölk, Budapest.
- Berbeco, Steven szerk. – Lancz Edina 1999. *A Magyar Jelnyelv Szótára*. SINOSZ. SHL Hungary Vezetéslélektani, Managerképző és Alkalmasságvizsgáló Intézet, Budapest.
- Buda Béla 1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Buda Béla 1980. *A szexualitás modern elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Buda Béla – László János 1981. *Beszéd a szavak mögött*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. (Membrán Könyvek 7.)
- Buda Béla 1985. *Az empátia – a beleélés lélektana*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Büky Béla 1986. Pillantás a gesztusok világába. *Jel-Kép* VII/1. 87–97.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- Csányi Vilmos 1995. Gondolkodás szimbólumokban. In Kapitány Gábor–Kapitány Ágnes (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég, Budapest. 23–41.
- Csepeli R. Zoltán 2005. A multimediális szövegek osztályozásáról. In Balázs–H. Varga–Veszelszki (szerk.): *A magyar szemiotika negyedfél évtized után*. Magyar Szemiotikai Társaság. Linceum Kiadó, Eger. 215–221.
- Deme László 1987. Az emberi beszéd kifejlődése
- Fülei-Szántó Endre 1981. A testmozdulatok jelrendszere. *Magyar Nyelv* (évfolyam) 49–59.
- Grétsy Zsombor 2005. Ikonná váló betűk. A betűk szemiotikája. 213–265. In Balázs Géza–Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat–Infonia, Budapest.
- Gunda Béla 1973. Sex and Semiotics. *Journal of American Folklore* 86. 143–151.
- Gunda Béla 1975. Pásztorok és jelek. In Voigt Vilmos–Szépe György–Szerdahelyi István (szerk.): *Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–22.
- Hall, Edward T. 1980. *Rejtett dimenziók*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Herman Ottó 1980. *Halászélet, pásztorkodás*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Jáki László (szerk.) *Orbis pictus. A szemléltetés évszázadai*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Kallós Zoltán 1977. *Balladák könyve*. Kriterion, Bukarest.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 1995. *Rejtjelek 2. Fejezetek a mindennapi élet antropológiájából*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Knapp, M. L. 2003. A nemverbális kommunikáció. In Horányi (szerk.): *Kommunikáció I*. General Press Kiadó, Budapest, 48–63.
- Lacházi Gyula é.n. *Az emotikonok és a koraiújkor érzelmkifejező technikái*. www.magyar-irodalom.elte.hu/arianna/irat/emoticon.html
- Lipták Ildikó (szerk.) [é. n. (1996)] *Ahogyon I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról*. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest.
- Mello, Anthony de 1997. *Szárnyalás. Elmélkedések rövid történetek alapján*. Korda Kiadó, Kecskemét.
- Morris, Desmond 1986. *Körpersignale*. Wilhelm Heyne Verlag, München.
- Nyíri Kristóf é. n. *A multimedialitás ismeretfilozófiája*. Az Uniworld Közhasznú Egyesület Kultúrák Közti Kommunikáció Szabadegyeteme. www.fil.hu/uniworld/kkk/mm/mm/html
- Nyíri Kristóf 2000. Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. 43–64. In Glatz Ferenc szerk., *Az információs társadalom*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Nyíri Kristóf 2001. Képjelentés és mobil kommunikáció. Vázlat. In Nyíri Kristóf (szerk.): *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest. 59–80.
- Pease, Allan 1989. *Testbeszéd*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

- Pethő Ágnes (szerk.) 2002. *Képtávtelek. Tanulmányok az intermedialitás köréből*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 2002. *A multimediális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra, Pécs.
- Petőfi S. János 2001. A verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok tipológiájához. 61–65. In Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1/4*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Petőfi S. János – Marcello La Matina 1994. Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai. 157–173. In Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): *A multimediális kommunikátumok szemiotikai-textológiai megközelítéséhez. Szemiotikai szövegtan 7*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Petőfi S. János 2005. Multimediális szövegek analitikus megközelítése. 222–232. In Balázs Géza, H. Varga Gyula és Veszelszki Ágnes szerk.: *A magyar szemiotika negyedfél évtized után*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest, Liceum Kiadó, Eger.
- Róka Jolán 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Századvég, Budapest.
- Szántó Tibor 1964. *Könyvnyomtatás, tipográfia*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szántó Tibor 1982. *A betű. A betűtörténet és korszerű betűművészet rövid áttekintése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szendrey Ákos 1941. A magyar nép jelnyelve. *Ethnographia* LII. 260–264.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KITEKINTÉS

Szabó Ildikó

LÁTHATATLAN TÖRTÉNELEM

Hallhatatlan történetek

Mottó:

„Szegény Laci, ha látna minket, de közénk lövetne.”

(Szalai Sándor szociológus megjegyzése

1956. október 6-án, Rajk László temetésén.)

BEVEZETÉS

Az itt következő történetek közös vonása, hogy valamilyen módon az egyén és a politika viszonyáról szólnak. Mindegyikőjüket az élet rendezte el a közép-európai abszurd műfaji logikája szerint. Esztétikai megformálásukban a lejegyző csak másodlagos szerepet játszott.

A politikai érvényességű anekdotákat a családi és a baráti emlékezet csak ideig-óráig őrzi meg. Csak töredékükből lesz szájhagyomány. Gyakran olyan korból valók, amelyik nem tűri meg a nyilvánosságra hozatalukat. Az is előfordul, hogy amikor már kockázat nélkül elmondhatjuk őket, kevésbé keltik fel azokat a képzettársításokat, amelyeket annak idején. Az egyik politikai rendszerből a másikba való átmenet kedvez ugyan annak, hogy kibeszéljük magunkból az ilyen típusú élményeinket is, de annak is, hogy a gyógyító feledés homályába süllyedjenek.

A politikai világhoz való viszony kutatójaként régóta gyűjtöttem azokat a kutatási „melléktermékeket”: adatokat, kérdőívek kérdéseire adott válaszokat, amelyek érzékletesen fejezték ki e viszony groteszkségét. Szerettem megörökíteni a jellemzőnek tartott személyes és családi történeteket is. A politikai anekdotákat 1989-től gyűjtöttem tudatosan. Akkoriban a pártállam vilásképeről írtam tanulmányt. Számomra a rendszer megtanulhatatlanságát a politikai viccek mellett a politikai anekdoták fejezték ki a legtömörebben. Ezek azt is érzékeltették, hogy a mesélő azért örökít meg egy helyzetet, mert felismerte abszurditását. Az itt található anekdoták egy része akkor írt tanulmányom illusztrációi közül való. A mesélőhöz kötődő, általa hitelesített történetek mellett gyűjtöttem azokat is, amelyek szájról-szájra jártak, de konkrét személyekhez kötődtek, és azokat a történeteket is, amelyekkel írott formában találkoztam.

Ez a gyűjtemény szükségszerűen magán viseli az esetlegesség bélyegét. Az, hogy milyen történetek kerültek bele, a gyűjtő ízlésétől, ismerőseitől, tapasztalataitól és olvas-

mányaitól épp úgy függött, mint attól, hogy volt-e nála éppen toll és papír, amikor egy jó történetet hallott. A gyűjteményt több szép történettel gazdagította Szekszárdi Júlia. Ezúton is köszönöm őket!

Egyik-másik történet talán megnyitja az emlékezés csatornáját. Az utánpótlást pedig – úgy tűnik – a történelem folyamatosan biztosítja.

PROLÓGUS

Magyar kérdés

1944, Sztálin: „*A magyar kérdés vagonkérdés.*”
(Kárpátaljai magyar szájhagyomány)

Papok, katonák...

A görög katolikusok népszerű püspöke, Dudás Miklós püspök egyszer, ebéd közben a következő történettel illusztrálta azt, hogy bizonyos történelmi helyzetekben mindenki egyenlő. A háború idején beszállásolták hozzá Malinovszkij marsallt. Úgy gondolta, hogy – ha már így esett – püspökként formálisan is üdvözli a hívatlan vendéget. Gondosan eltervezte a találkozót minden részletét. Ám ember tervez, Isten végez – a találkozó váratlan fordulatot vett. A marsall meglátta a méltóságteljesen feléje vonuló püspök reverendájából kikandikáló Doga óráát az aranylánccal. „*Episzkop, davaj csasz!*” – mondta üdvözlésképpen. Férfiasan megszorította a püspök feléje nyújtott kezét, majd saját kezűleg emelte ki a reverendából az órát.

(Személyes közlés)

A gordiuszi csomó

Az ostrom idején családi házunk a frontvonalon állt, s szinte teljesen romokban volt, amikor szüleim visszaköltöztek. A zsúfoltságot fokozta, hogy nincstelenné vált nagyszüleim is a rommá lőtt ház egyik szobájában húzódtak meg, s előbb-utóbb várható volt az én megszületésem is. Történetünk 1945 tavaszán játszódik, amikor a ház egyetlen teljes épiségben maradt helyiségének, a garáznak bérlője akadt. Garázsra akkor már apámnak nem volt szüksége, örült, hogy megúsza a B listára kerülést. A garázs bérlőjeként a finom tollú szellemtörténész, a Nyugat és a Magyar Szemle köreiben egyaránt elismert ember ajánlkozott, aki utóbb az egzisztencializmus elleni harc vezére, az ideológiai tisztaság éber őre lett. Neki már akkor volt kocsija, amikor másoknak még zsír sem jutott a kenyérre. Kivette a garázt, s talán oktatásnak szánva, a következő szavakat intézte apámhoz, aki műszaki ember lévén nem sok hasznát vette a jó tanácsnak: „*Tudja, amikor Győrök utcai lakásom ablakából kinézve megpillantottam az első szovjet tankot, számomra a világnézeti kérdés eldőlt.*”

(Személyes közlés)

Történelmi póker I.

Sztehlo Gábor evangélikus lelkész, akinek a nevéhez körülbelül kétezer, elsősorban (de nem kizárólag) zsidó gyermek megmentése fűződik, 1944-ben a protestáns Jó Pásztor Egyesület keretében, a svájci Vöröskereszt segítségével harminc, kisebb-nagyobb otthont hozott létre, amely a nyilasok hatalomra jutása után sok felnőttnek is menedéket nyújtott. Hogy a nyilasok razziáinak elejét vegyék, a Nemzetközi Vöröskereszt fejléces papírján minden otthonnak hivatalos igazolást állítottak ki von Born, a svájci Vöröskereszt tanácsosának aláírásával arról, hogy hány gyermek, gondozónő és alkalmazott lakik benne, név szerint is felsorolva őket. A neveket sokszor meg kellett változtatniuk, „mert Schwarz, Weiss, Friedmann vagy Grün nem állhatott a papíron”, írja a lelkész, hozzátéve, hogy kerülték a feltűnő magyar neveket is. Az irat egyik példányát a kertajtón, a másikat a villa kapuján kellett kifüggeszteni. „A szövegben benne volt, hogy e lista másolata a Belügyminisztérium konzuli hivatalában van bejelentésképpen; azonkívül: a ház a Nemzetközi Vöröskereszt teületenkívüliségi jogát élvezi, s ezért minden hivatalos egyén kötelessége az otthon lakóinak védelme.” „A másolati példányokat ugyan valóban odaadtam von Bornnak, de ő azokat nem a belügybe, hanem saját íróasztalába továbbította. (...) A másik megjegyzés még nyilvánvalóbb blöff volt; a Nemzetközi Vöröskereszt nem élvez teületenkívüliségi jogot, mivel nem diplomáciai testület. De mindkét blöff jól bevált.”

A Jó Pásztor gyermekotthonok minden lakója megmenekült.

(Sztehlo Gábor: *Isten kezében*. Budapest, Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, 1994. 78. oldal)

Történelmi póker II.

Egyszer Stehlo Gábort szociáldemokrata képviselők keresték fel irodájában, és a Magdolna utcai Vasas székházat ajánlották fel gyermekotthon számára, hogy azt ily módon a Nemzetközi Vöröskereszt védettsége alá helyezték. Kárász Artúr, a Vöröskereszt egyik vezető tisztségviselője, aki az előzetes tárgyalások után Stehlo Gáborhoz kísért a szociáldemokrata képviselőket, távozásuk után összehajtogatott kartonlapocskát nyújtott át neki, mondván: „Nem tudom, jót teszek-e veled, ha odaadom? Mindketten ilyen igazolást kaptunk ezektől az uraktól. Nézd meg!” A magyarul, angolul és oroszul kiállított igazolvány bizonyította, írja Stehlo, hogy „én és a családom részt vettünk az ellenállási mozgalomban. Az aláírás: Vörös és Kovács, alatta a Magyar Nemzeti Front és a Népfrent pecsétje. Keltezés: 1944. november 3. – Ha ezt megtalálják nálad, azonnal föbe lönek! – mondta zavart nevetéssel Kárász.”

Három hónap múlva, január 30-án Madame Barrče, aki a svájci Vöröskereszt megbízásából dolgozott Stehlo Gábor mellett, ezzel a dokumentummal hozta ki a szovjet fogságból.

(Sztehlo Gábor: *Isten kezében*. Budapest, Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, 1994. 88. oldal)

Szezon, fazon I.

A háború után, amikor megint szovjethatalom lett Ungváron, meghalt valaki a szomszédságunkban. Az az orosz család, ahol a haláleset történt, nemrégiben költözött oda. A szüleim hosszan tanakodtak, hogy mit csináljanak. Nem ismertük igazán őket. De akkoriban már ezerszámra vitték el a beregi férfiakat. Végül úgy döntöttek, hogy édesapám átmegy hozzájuk, és részvétét fejezi ki a hozzátartozóknak. Ő már látott ilyet, tudja, hogy csinálják ezt az oroszok.

Apám rendbe szedte az öltözetét és átment a szomszédba. Illedelmesen köszönt mindenkinek, aztán odament a családfőhöz. Mind a két kezével megragadta a kezét, mélyen a szemébe nézett, és együtt érzően többször is elmondta, buzgón rázogatva a házigazda kezét: „*Já ócseny rád. Já ócseny rád.*” A hatás minden képzeletet felülmúlt. Nem mást ismételtgetett ugyanis szomorú arckifejezéssel az ilyenkor szokásos „*já ócseny zsál*” („*nagyon sajnálom*”) helyett, mint azt, hogy „*nagyon örülök*”.

(Személyes közlés)

Tudománypolitika I.

„Egyszer 1945 után volt (...) egy rövid, de jellemző beszélgetésem Révaival. Ő azt mondta, meg kellene írni a háború előtti évek történetét. Én lelkesen helyeseltem, hogy ez bizony izgalmas feladat. Milyen lehet a fasiszmus lélektana? Mi viszi rá egy művelt nemzet fiát, egy tisztességes embert, hogy SS-legénnyé, koncentrációs táborok őrévé legyen, hogy nemcsak elfogad egy embertelen ideológiát, hanem hirdeti, sőt, gyilkol is ennek nevében? Révai rám förmedt: *»Ez helytelen. Schöpflin elvtárs, a fasisztát gyűlölni kell, nem analizálni.«*”

(Szelkiáltó. Schöpflin Gyulával beszélget Széchenyi Ágnes. *Mozgó Világ* 1990. 10.)

Veszedelmes viszonyok I.

Demény Pál volt 1919-ben, 18 évesen lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Először a Tanácsköztársaság leverése után, 1919 őszén tartóztatták le, ekkor két hónap múlva kiszabadult. 1921 augusztusában forradalmi szervezkedésért ismét letartóztatták; 1923-ig fegyházban, utána egy évig internálótáborban volt. 1925-ben belépett a szociáldemokrata pártba, ahonnan 1932-ben kommunista nézetei miatt kizárták. Harmadszor 1936-ban, sajtóvétség miatt ítélték három hónapi fogházra. Negyedszer 1938-ban ítélték el; ekkor két évet kapott háborúellenes röpcédula terjesztésért. Szegeden egy ideig Rákosival együtt raboskodott. 1940 novemberében szabadult.

A háború alatt a deményisták 3000-4000 főnyi csoportja az arra rászorultakat bújtatta vagy látta el hamis papírokkal. Demény Pál így meséli el életrajzi interjújában Péter Gábor, az ÁVH későbbi vezetője névadásának történetét:

„1944 májusában Frolimovics Sándornéhoz, Kun Erzsébethez mentem fel, akik akkor az Árpád fejedelem úton laktak. Frolimovicsné Kun Margit testvére volt, s így nagyon jó ismerősök, barátok. Mentésítő iratokat vittem az asszonynak és a két fiának. Itt van éppen a másik szobában Eisenberger, neki is kellenének iratok – mondta az asszony.

– Jó, mondtam, de milyen névre akarod?

– Mindegy, felelte, csak csináld..., de gyorsan. És akkor a szemem megakadt Frolimovicsék két fián, az egyiket Péternek, a másikat Gábornak hívták. – Mondom: – Péter Gábor jó lesz?

Így történt ez, így lett Eisenberger Béniből Péter Gábor.”

(„A Párt foglya voltam”. Demény Pál élete. Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta Kiss József. *Medvetánc*, 1988. 152. oldal)

Veszedelemes viszonyok II.

A deményisták 1944 szeptembere és decembere között a Kommunisták Magyarországi Pártja néven szervezkedtek. 1944 novemberében megegyeztek a Rajk László, Péter Gábor és Kovács István által képviselt kommunistákkal arról, hogy a két csoport egyesül. Demény Pál ötödik letartóztatására pár hónappal ezután került sor. 1945. február 16-án, ugyanazon a napon, amikor Budapest ostroma befejeződött, Péter Gábor – aki ekkor már a budapesti rendőrség Politikai Rendészeti Osztályának vezetője volt –, letartóztatta. Az Andrássy út 60-ban fogva tartott Demény így meséli el 1945. május 1-nek a történetét:

„Május elseje háromszorosan emlékezetes számomra. Kora reggel valamelyik őrmester felvezetett Péter első emeleti sarokszobás irodájába. Ez nem volt kivételes dolog, mert ekkor időnként felvittek Péter Gáborhoz beszélgetni. Szabályosan felvezettek. Egy rendőr jött értem, felkísért, a végén meg le, vissza a zárkamba. Nem kihallgatások voltak ezek, mert engem egyetlen egyszer sem hallgattak ki, jegyzőkönyv soha nem készült, pusztán csak beszélgettünk egy-egy kávé mellett. Általában még egy-két tiszt jelenlétében, de néha csak kettesben. És hozzáteszem, hogy ezeknek a találkozásoknak a során soha nem vettem észre, hogy idegenül vagy hűvösen bánt volna velem Péter Gábor! Mindenkor tegeződve, barátságosan, szinte baráti hangnemben beszélt hozzám. Így volt ez ekkor is.

– Gyere – azt mondja Péter –, hát a május elsejei felvonulást végig kell nézned! – Azt mégsem tehetem, hogy te ne lásd az első szabad május elsejét! – Gyere ide az ablakhoz – azt mondja –, nekem most el kell mennem, de te maradj itt, és nézd végig!

Fura helyzet: hányszor álmodtam én erről! Odaálltam az ablakhoz és lestem, mikor érnek az Izabella utca sarkára a vegyipari szakszervezet felvonulói. Az egész utat átívelő transzparens alatt, az első sorban ismerős arcok, köztük a leányomé. Különös, különös... És most láthattam, végignézhettem a politikai rendőrfőnök ablakából a hömpölygő tömeget, szeretteimet, barátaimat, a sok virágot, a lengő piros zászlókat, az éneklő szájakat.

Délben visszamentem a pincesoron épült magánzárkamba, falain könnyezett lefelé a víz.”

Deményt 1946. július 7-én a Népbíróság háborús bűntett és népellenes bűntett vádjával négy év hat hónap kényszermunkára ítélte. 1950-ben Kistarcsára internálták, ahol 1953-ban szervezkedés vezetésének vádjával újabb tíz évre ítélték. Lánya 1949 óta, fele-

sége 1950 óta volt letartóztatásban. Demény 1956. október 13-án szabadult. Az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1957 elején megsemmisítette.

1989-ben belépett az MSZP-be. Politikai rehabilitálására 88 éves korában került sor. A bíróság 1989 augusztusában mondta ki, hogy ártatlan.

1991-ben halt meg. Volt két nyugodt éve.

(„A Párt foglya voltam”. Demény Pál élete. Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta Kiss József. *Medvetánc*, 1988. 158. oldal)

Minden átírható

1949-ben, az egyik úttörőtáborban reggelente a gyerekek azt énekelték a zászlófelvonás alatt, hogy „*Éljen Rajk és Rákosi, éljen Sztálin marsall!*”. Az egyik alkalommal a táborvezető előtt elsötétült a világ: hirtelen eljutott a tudatáig, hogy miről is szól ez a sor. Alig néhány hete tartóztatták le Rajk Lászlót.

Másnap összehívták a gyerekeket: „*Pajtások, nem jól tudjátok ezt a dalt. Nem így van. Mától kezdve úgy kell énekelni, hogy «Éljen Markosz, Rákosi, éljen Sztálin marsall!»*”

(Személyes közlés)

Logikus I.

1948. A pócspetri plébánost azzal vádolták, hogy két fiatalembert felbujtatott két rendőr meggyilkolására. A tárgyaláson Déry Tibor író kifejtette Faludy Györgynek: helytelenül teszi, ha logikát keres. Nézze inkább „*a történelmi szükségszerűséget, mely előírja, hogy végezzünk a fekete reakció képviselőivel.*”

(Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim*. AB Független Kiadó, ABC Független Kiadó, Budapest, 1987. 273. oldal)

Logikus II.

1949. Összeesküvés és fegyveres felkelés előkészítésének vádjával letartóztatták Rajk László belügyminisztert. Zelk Zoltán költő azzal indokolta Faludy Györgynek saját álláspontját Rajk bűnössége vagy ártatlansága kérdésében, hogy „*ő pártos költő. Szerinte a kommunista pártnak mindig igaza van, akkor is, ha véletlenül nincsen.*”

(Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim*. AB Független Kiadó, ABC Független Kiadó, Budapest, 1987. 270. oldal)

Akár vele, akár ellene...

Nem sokkal Rajk László kivégzése után egy zokogó, gyászruhás, megtört asszony borult az utcán Rajk Lászlóné nyakába.

– Maga is... Lacival...?

– Nem. Én... Lacitól.

(Szájhagyomány)

AZOK AZ ÖTVENES ÉVEK

Az esőcsináló

Rákosi Mátyás Zalában: *„A parasztok mindenütt örülnek nekem, mert azt hiszik, hogy tudok esőt csinálni, és hogy ahol megjelenek, ott jobb lesz a termés.”* Majd kis gondolkodás után: *„Tudják mit, elvtársak? Van is benne valami.”*

(Személyes közlés)

Politikai oktatás

Szüleimet a szokásos módon, a szokásos hajnali időpontban vitte el az ÁVO 1949-ben. Az elsők között voltak a svájci illegális kommunisták közül, akiket lefogtak, és még nem volt meg az a később kialakult gyakorlat, hogy a gyerekeket más néven nevelőotthonba rakják, ezért minket otthon hagytak. Én két és fél éves voltam, azon az éjszakán lázasan feküdtem a szüleim ágyában, a nővérem hét éves. Nagyszüleim jöttek értünk, és magukhoz vettek bennünket. Évekig nem tudták, hogy szüleim élnek-e még.

Nagymamám mindenkinek azt terjesztette, hogy szüleim pártiskolán vannak. Nekünk is ezt mondta. Az egyik változat szerint a szüleimet elhurcoló ávós javaslata volt, hogy ezt mondják, a másik változat szerint a nagymamám ötlete. Már nincs kitől megkérdezni, hogy melyik volt az igaz.

Csak évekkel később tudtam meg, hogy a nővérem egyszer kihallgatta a nagymamámék beszélgetését, és megtudta, hogy a szüleink nem pártiskolán, hanem börtönben vannak. Ezt nekem nem mondta meg, csak magában kínlódott azon, hogy ha valaki börtönben van, az rossz, és hogy akkor mi van a szüleinkkel.

Apám öt és fél, anyám öt év múlva ért haza a pártoktatásból.

(Személyes közlés)

A király meztelen I.

1951. A Gorkij fasori óvodában a fal menti padokon ültünk sorban, előttünk az óvó nénik. A foglalkozás témája Rákosi Mátyás volt. Milyen ember is Rákosi pajtás? „*Szép*”, mondta az egyik gyerek. „*Jó*”, így a következő válasz. „*Kedves*”, találta fel magát a mellette ülő. „*Bölcs*”, mondta a következő. Sorra mondott mindenki valamit. Amikor én kerültem sorra, azt mondtam: „*kopasz*”.

Óriási felháborodás tört ki. Nagymamámat berendelték az óvodába, és megkérdezték, hogy milyen szocialista nevelést ad az unokájának. Ő azonban visszakérdezett: „*Miért? Hát nem kopasz?*” Erre nem tudtak mit válaszolni az óvónők.

A szüleim éppen börtönben ültek. A Rajk-perben kémkedéssel vádolták őket. 1954-ben szabadultak.

(Személyes közlés)

Lobogónk, Rákosi

1952-ben Bogyiszló község szobrot rendelt Baksa-Soós György szobrászművésztől: Petőfi Sándor szobrát. A szobor el is készült határidőre. Minden jel arra mutatott, hogy márciusban már állni is fog. Soha jobb alkalom az avatásra, mint a közelgő március 15-e.

A szobrot fel is avatták – március 9-én. Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapján.

(Székely András: Az ötvenes „évek” művészetéhez. *Mozgó Világ*, 1984. 3.)

Magyar abszurd

Rákosi Mátyás egyik titkárnője, sírva: „*Értse meg, egy gyilkosról jót nem lehet mondani, és én csak jót tudok róla mondani.*”

(Elhangzott a Magyar Rádió *168 óra* című műsorában, 1992. június 7-én)

A tudás hatalom

Az ötvenes években a Magyar Néphadsereg több, frissen kinevezett katonatisztjét iskolázták be az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára.

A félévi vizsgaidőszak egyik napján, amikor egy különösen szigorú vizsgáztató hírében álló, idős professzornál kellett volna vizsgázniuk, a hallgatók eme hivatásos csoportja testületileg úgy döntött, hogy – biztos, ami biztos – egyenruhában vizsgáznak. Amikor a kitűzött időpont előtt egy perccel az idős professzor megjelent a szobája előtti folyosón, már mind egy szálig ott feszítettek az ajtó előtt, nyílegyenes sorban. A fiatalabb korában sem igazán atletikus külsejű professzor odament az egyikhez, a rövidlátók jellegzetes mozdulatával odahajolt a vállapjához és megkopogtatta:

– Elnézést, ez... ez mi?

– Ez azt jelenti, hogy hadnagy vagyok!

– Hadnagy? Az csak kettes.

Odament a következőhöz:

– És ez mi, kérem?

– Én százados vagyok.

– Százados? Hármas.

A következő őrnagy volt. Azt már négyesre értékelte. És anélkül, hogy egyetlen vizsgakérdést is feltett volna, még ott, a folyosón beírta mindegyiküknek a vizsgajegyeket.

(Szájhagyomány)

Káderezés

„Csendes Károly, alosztályvezetőm azzal fogadott, hogy le kell vágatnom a hajamat, mert a káderosztályra nem lehet copffel bejárni. Közölte azt is, hogy egy kommunista nem rúzsozza a száját, nem lakkozza a körmeit. A káderosztályon a pártkeresztségben az Ágnes nevet kellett használnom, mert közölték velem, hogy Gyöngyi névvel nem lehetek jó káderes.”

(Ságvári Ágnes: *Mert nem hallgathatok. Egy jó házból való pártmunkás emlékei.*

Magyar Hírlap Könyvek, 1989. 42. oldal)

Van sapkád, nyuszika?

„Egy este a helybeli ÁVO vezetője, kit mindketten ismertek, beállított Koréhoz. Leültették az asztalhoz, Koréné kisüstit hozott, ittak, beszélgettek. Végül az ávós hadnagy megkérdezte a házigazdát: van-e krumpliverme? Már hogyne volna. Láthatnám? Kimentek a kert végébe. A hadnagy zseblámpával rávilágított a verem aljára, és rászólt Koréra, akit addig magázott: szóval, krumplivermet tartasz, rohadt kulák? – és már vitte a rabomobilba, mely a ház előtt állt. Aztán bement Kerekékhez, ahol ugyanilyen kellemesen ittak és beszélgettek az asztalnál, amíg csak az ávós megkérdezte: Aztán mondja, Kerek uram, van magának krumpliverme? – Az nincs, mondja Kerek; nem termelek burgonyát. – Mi az, szabotálsz, fasiszta csirkefogó parasztja? Még krumplivermed sincs? – és vitte a meseautóba.”

(Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim.* AB Független Kiadó, ABC Független Kiadó, Budapest, 1987. 438. oldal)

Reszkessetek, diverzánsok! I.

1955, Nagykanizsa, sorkatonai szolgálat, kiképzés. A kiskatonákat kiviszik a jugoszláv határ közelébe. Nyakig beásatják őket a földbe. A munka végeztével az őrmester

kilép, ismertetni fogja a harci feladatot. Teljes erejéből ordítani kezd, hogy mindenki meghalljon minden egyes szót:

– Az imperialista Jugoszlávia kémeket és buzeránsokat dobott át a határon...

(Személyes közlés)

Burkusok

Dobi István az Elnöki Tanács elnökeként is fenntartotta kapcsolatait egy régi ismerősével, akit még a harmincas évek falukutató mozgalmából ismert. Időről-időre meg is látogatta az egykori néptanítót, későbbi író és újságíró.

A család négyéves, temperamentumos kislánya ekkoriban legszívesebben katonásdit játszott. Természetesen mindig ő győzött. És ha megkérdezték tőle, hogy ki is az ellenség, készségesen felvilágosította a tudatlan felnőtteket, hogy „*hát az oroszok*”.

Dobi István éppen esedékes látogatása előtt a szülők komoly beszélgetést folytattak a kislánnyal: „*Kislányom, az oroszok nem az ellenségeink, hanem a barátaink. A gonosz burkusok ellen kellene harcolni. Miért nem játszod inkább azt, hogy legyőződ a burkusokat?*”

A kislány természetesen Dobi István látogatása alatt is folytatta a játékot. Az asztal alatt diadalmasan végzett sorra az ellenséggel. „*Ki ellen harcolsz, Julika?*”, kérdezte a magas vendég. „*A burkusok ellen.*” „*És kik azok a burkusok?*” „*Hát... az oroszok.*”

(Személyes közlés)

Népakarát

„Számos üzem dolgozóinak kérelmére a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa pümkösd hétfőjét, amely eddig nem fizetett munkaszüneti nap volt, rendes munkanappá nyilvánítja.”

„A Minisztertanács a dolgozók régi kívánságára május hó 2. napját munkaszüneti nappá nyilvánította. Mivel a munkaszüneti napok számának növelése a termelésben nagy kiesést idézne elő és a népgazdaság számára jelentős kárral járna, a Minisztertanács egyidejűleg elrendelte december hó 26. napjának rendes munkanappá nyilvánítását.”

(A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának
1012/1952. és 1050/1952. számú határozata)

Gyermeki szeretet

1952-ben ötödik osztályos voltam. Akkoriban sok szépet hallottunk Rákosi apánkról, akinek a gondoskodó, szerető szemeit állandóan magamon éreztem. Egy osztálytársnőmmel azon vitakoztunk, hogy vajon kit kell jobban szeretni: Rákosit vagy a saját szüleinke? Én úgy véltem, hogy ha Rákosi az egész magyar nép apja, akkor fölötte van az én

szüleimnek is. Az osztálytársamnak azonban az volt a véleménye, hogy a saját szüleinket kell jobban szeretni. Érveket azonban nem tudott felhozni álláspontja mellett.

Végül odamentem az osztályfőnökünkhöz, és kértem: döntse el, kinek van igaza?

Mária néni sokáig némán állt előttem. Aztán nagyon csendesesen azt mondta: „*Én úgy gondolom, hogy a saját szülőnket mégiscsak jobban szeretjük.*”

Fekete ruha volt rajta. Azokban a napokban halt meg az édesanyja.

(Személyes közlés)

Velünk élő történelem I.

Korabeli tanfelügyelői jegyzőkönyvek a történelemtanárok munkájáról:

„Colbert rendszerének ismertetése kitűnő alkalmat ad a tervgazdálkodás célszerű szempontjainak megismertetésére.”

„Az óra legnagyobb hibája az volt, hogy bár a tárgyalt anyagrész (a magyar parasztság vándormozgalma a XVIII. században) erre nagyszerű lehetőségeket adott, a tanár nem aktualizálta az anyagot a klerikális reakció mai kérdéseire.”

„László és Kálmán külpolitikáját a modern imperializmussal kellett volna összevetni.”

(Szebenyi Péter: *Feladatok, módszerek, eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.* Budapest, 1970. Tankönyvkiadó, 176–177. oldal)

Szocreál

„Bölcskén a rigmusbrigádok hatására emelkedett a tojásbegyűjtés eredménye.”

(Kovalcsik József: Rigmusköltészet – csasztuska. *Valóság* 1986. 3.)

Kidobós tánc

„Egy-egy vállalati rendezvény után a «helytelenül táncoló» dolgozót még felelősségre is vonták, s személyi megítélésében (káderlapjában) is nyomot hagyott táncstílusa mint jellemhiba vagy esetleg mint gyanús politikai magatartás kifejeződése.”

(Kovalcsik József: Rigmusköltészet – csasztuska. *Valóság* 1986. 3.)

Az ártatlanság kora I.

Én 1952-ben tízéves voltam. Akkor fedeztem fel, hogy meg lehet félemlíteni azokat, akik megszenteltelenítik a számomra legszentebb politikai értékeket.

Egyszer, amikor beléptem az osztályba, egy lány – Évának hívták – éppen azzal szórakoztatta a többieket, hogy Rákosi Mátyást utánozta: hogyan ül le, hogyan áll fel, hogyan beszél, hogyan gesztikulál. Tökéletesen megjelenített egy csúf öregembert. A többiek remekül mulattak rajta. Én viszont felháborodottan nekik támadtam. Hogy jönnek ők ahhoz, hogy Rákosi apánkat kicsúfolják és kinevessék?

Ez volt az első eset, hogy az osztályban mindenki rám figyelt – és ennyire. Megdöb-bentem, hogy milyen csend lett körülöttem. És akkor Éva könnyek között könnyögött, hogy ne áruljam el.

Nemsokára új lány jött hozzánk. Helga bizalmasan közölte velünk, hogy Jugoszláviából menekültek. Úszva szöktek meg Tito, a láncos kutya országából.

Megszerveztük, hogy Helga közvetítésével segítünk a Tito ellen harcoló partizánoknak. A Béke szállót építő munkások fűtőrése volt az a jel, amely a tudomásunkra hozta: a jugoszláv hazafiak tartják velünk a kapcsolatot. A rejtjeles fűtőrést természetesen csak Helga tudta megfejteni.

Helga titokban szöktette ki Jugoszláviából Pétert, akit az udvarukban rejtett el. Sokat mesélt a szintén tízéves, hosszú, szőke, hullámos hajú, sokat szenvedett hősről. Felváltva hordtuk neki a finomabbnál finomabb falatokat, és vágyakozva lestük a lichefon át azt az ablakot, amely mögött bujkált. De soha nem sikerült megpillantanunk.

Egy félév múlva kiderült, hogy Helga soha nem élt Jugoszláviában, csak a szülei. Nincsenek partizánok, Péter sem létezik. Sírva vettem Helga szemére, hogy hazudott. Ő azonban csak rejtélyesen mosolygott. Rádásul az egyik lány azt mondta: „*Helga azt mondta, hogy senki sem hitte el igazán, amit mesélt, csak te, a bamba kis kommunista!*” Nekiestem Helgának, és megfenyegettem: ezért fel fogom jelenteni! Végre eltűnt a rejtélyes mosoly az arcáról.

Délután felhívott Helga nagymamája. Könyögött, ne csináljak ügyet a játékból, ne tegyem tönkre a családjukat.

Persze, eszem ágában sem volt senkit feljelenteni. Én csak azt a titokzatos mosolyt akartam eltüntetni Helga arcáról.

Sikerült.

Évekig nem beszéltünk egymással.

(Személyes közlés)

A béke őre

– Én 1953 márciusában hetekig nem aludtam.

– Miért, mi történt veled?

– Meghalt Sztálin.

– És ezért nem aludtál?

– Igen. Mert mindenhol azt olvastam, hogy Sztálin a béke őre. Amikor meghalt, iszonyú rettegés fogott el, hogy most azonnal ki fog törni a háború. 11 éves voltam.

(Személyes közlés)

Ugyanez, másképpen

Egy éjjel – tízéves voltam akkor – arra ébredtem, hogy édesanyám sír. Odamentem a másik szobához. Csak álltam az ajtóban, és ijedten néztem, hogy az ágyra borulva zokog. Akkor rám nézett, és azt mondta: „*Örömben sírok, kislányom. Meghalt Sztálin!*”

(Személyes közlés)

Ugyanez, harmadikféleképpen

Az iskolában Sztálin temetését hallgattuk rádión, egész nap ez volt a téma. Szomóruan mentem haza.

Apukám aggódva kérdezte: „*Mi bánt, kisfiam?*” Azt válaszoltam: „*Meghalt szegény Sztálin elvtárs.*” Erre az apukám egy hatalmas pofont kevert le. Ekkor ütött meg először és utoljára az életében.

Korábban elvették a családuk nagy polgárházát, és egy sufniba telepítettek ki bennünket.

(Személyes közlés)

Gyermekszáj

„*Pista bácsi, ugye, neked azért van piros sapkád, mert kommunista vagy?*” Pista bácsi rémülten megállt, a közelben lévők megdermedtek. A négyéves kislány anyja hangoosan sírni kezdett.

A kislány, aki a padlásfeljárón ülve sütkérezett a békés napfényben, rádöbbsent, hogy valami baj van.

Az a szép, fényes nap 1956 októberében volt.

(Személyes közlés)

Tömegközlekedés I.

Halmi Imre kabarészerző 1956 novemberében kirohant a budapesti Sztálin útra (a korábbi Andrásy útra, a későbbi Magyar Ifjúság útjára, a még későbbi Népköztársaság útjára; a jelenlegi Andrásy útra), és elkiáltotta magát:

– Tanxiii!!!

(Szájhagyomány)

Vallásszabadság

„1956 után volt egy időszak, amikor vallásos nevelést akartak bevezetni az iskolákban. A tanárom azt mondta, hogy aki hittanra akar járni, jelentkezzen. Rettenetesen drukoltam, hogy el ne felejtsem a számomra ismeretlen két fogalmat: vallás és hittan. Amint hazaértem, megkérdeztem a nagymamámat, hogy milyen vallású vagyok, és járhatok-e hittanra. A nagymama nem válaszolt, ami kicsit furcsa volt, de tudomásul vettem. Később bejött a szobámba, leült a fotelba, ölbe vett és azt mondta: „Mi izraeliták vagyunk.” A szüleim azt mondták, hogy szó sem lehet arról, hogy hittanra járjak. Fogalmam sem volt, mi az a hittan. Csak annyit értettem, hogy ők ezt nem akarják, és ezért nyafogtam, hogy szeretnék. Másnap anyám végül legyintett: „jól van, akkor menjél”. A barátnőmmel izgatottan kérdeztük egymástól, ki milyen vallású. Én azt mondtam, izraelita vagyok, ő meg azt, hogy zsidó. Teljesen el voltunk keseredve, hogy mi nem vagyunk egy vallásúak. Akkor derült ki, hogy ez nem olyan rettentő különbség, amikor egy szakállas bácsihoz kellett sorakozni és beiratkozni. Akkor tudatosult bennem, hogy zsidó vagyok. Akkor még nem tudtam, hogy ez mit jelent.”

(Szász Antónia: *Parázs. Az asszimilált magyar zsidóság útkeresése*. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, 2002.)

Népfelség

1957 nevezetes május elsejei felvonulásán, a Dózsa György úti dísztribünön Kádár János odafordult a mellette álló Marosán Györgyhez a több mint százezer, lelkes felvonulóra mutatva:

– Látja? Ezek ugyanazok, akik egy fél évvel ezelőtt is kivonultak az utcára. Csak akkor éppen ellenkező okokból, mint most!

– Hja, kis ország vagyunk... Nekünk csak egy csöcselékünk van.

(Szájhagyomány)

Le kell váltani a Himnuszt

Az ügy 1957. október 23-án, a forradalom első évfordulóján kezdődött a kecskeméti tanítóképzőben. A második osztály az első óra előtt szokásos népdaléneklés helyett váratlanul a Himnuszt énekelte el. Az órát megtartani készülő történelemtanár végighallgatta a Himnuszt, nem szakította félbe. Így az kihallatszott a folyosóra is. Középfokú intézményről lévén szó, 15–16 éves lányok voltak az „elkövetők”.

Az ellenforradalom melletti rokonszenvekeltésnek minősített viselkedést kilenc napon át tartó kihallgatás-sorozat követte az iskolában. Az igazgató a fokozott éberségre felhívó utasításnak megfelelően a kihallgatások eredményét továbbította a minisztériumnak és a megyei tanács művelődésügyi osztályának; e hatóságok, valamint a megye, a párt és a KISZ képviselői pedig kiszálltak a helyszínre. „Majd megtanuljátok, hogy nem énekel-

hetitek, amit akartok, s hogy úgy táncoltok, ahogy mi fütyülünk”, mondta az osztálynak a minisztérium tanítóképzős ügyosztályának vezetője, országos pedagógiai tanulmányi felügyelő.

Az éneklés két kezdeményezőjét az ország összes tanítóképzőjéből kizárták, a többieket – az éneklést félbe nem szakító tanárt és az osztályfőnököt is – fegyelmi büntetéssel sújtották; az ügyről pedig – elrettentő példaként – az ország összes tanítóképzőjét tájékoztatták.

(Donáth Péter: *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868–1958*. Budapest, 2008. Trezor Kiadó, 487–490. oldal)

Nomen est omen

1959, Budapest, leánygimnázium, harmadik osztály. Amikor Sári néni, az osztályfőnök a táblához lép, megtántorodik, és láthatóan alig tudja folytatni a matematikaórát. A szünetben odaviszi az osztályvezetőség tagjait a táblához, amelyre vékonyan oda van karcolva: „Matyi”. „*Ki tehetett ilyet*”, lehelte könnyek között. „*Mikor én annyira megbíztam bennetek! Ki akar engem tönkretenni?*”

A lányok túlzásnak tartják a könnyes szemrehányást. Hiszen mindenki tudja, hogy a szomszédos fiúiskola Don Juanja az a bizonyos Matyi. Azt is sejtették, ki karcolta bele a nevét a táblába. Olyan vékony az a karcolás, hogy pillanatok alatt el lehet tüntetni. Minek ez a cirkusz?

„*Hiszen tudjátok* – folytatta Sári néni –, *milyen súlyos következménye lehet ennek. Volt ugye, egy Rákosi Matyi is...*”

(Személyes közlés)

Tulajdonjog

Budapest, az ötvenes évek vége. Öt-hatéves kisfiú ül a villamoson az anyukájával és nézeget ki az ablakon. A villamos éppen elhaladt a Tolbuhin körúti nagycsarnok mellett, amit akkoriban ugyancsak a szovjet marsallról emlegettek. A kisfiú, aki megbűvölten nézegette a díszes épületet, sehogy sem tudta hová tenni a „Tolbuhin” elnevezést. Jó hangosan megkérdezte hát az anyukáját: „*Mondd anyu, akkor most kié ez a palota? Kádár Jánosé vagy a királyé...*”

(Személyes közlés)

AZOK A HATVANAS ÉVEK

Érdemes volt

1960-ban a KISZ KB egyik vezetője meglátogatta az Asztalos János Ifjúsági Építőtábor. A fiatalok a váci cementmű építésén dolgoztak. Kijött a televízió is, a fiúk a rendező útmutatásai szerint többször is bevonultak a táborba vidám énekszóval, vállukon lapáttal, majd elhelyezkedtek a zászlófelvonáshoz kialakított téren, szemben a vendéget közrefogó táborvezetőséggel. Az ifjúsági szervezet jeles képviselője beszédet intézett a fiatalokhoz. Ebben elégedettségének adott hangot:

– Ha Asztalos János élne, látná, hogy nem halt meg hiába!

(Személyes közlés)

Reszkessetek, diverzánsok! II.

KISZ építőtáborban egyetemisták termelték ki a földet a váci cementmű építkezésén. Esti kultúrprogramként egy határőr őrnagy tartott előadást a főleg bölcsészekből, matematika–fizika szakosokból és orvostanhallgatókból álló hallgatóságnak. „*És most elmondom maguknak, hol jönnek be a határon a divergensek!*” – jelentette be témáját az előadó.

Nagy sikere volt.

(Személyes közlés)

Az ellenség keze betette a lábát

Góliátot, az óriásbálnát körbehordozták az országban. „Nézte, bámulta a magyar. Jézusom, ekkora halat is lehet fogni? (...) Magam is ott sétáltam az őt hordozó óriásszerkentyű belsejében, elcsodálkozva hatalmas száján, irdatlan nagyságú testén, hű, micsoda ereje lehetett! Ez aztán képes lenne akár hajókat is felborítani, melybe emberek százai pusztulnának bele!

Később kiderítette a magyar elhárítás, hogy nem a jegybevétel volt a buli a cetmutozásban, hanem az, hogy pont akkor volt a hal és az őt hordozó jármű, mint egy rakéta és az őt hordozó jármű, s így a Nyugat – a halat szállítva – fölmérhette, hogy hazánkban milyen útvonalon lehet rakétákat szállítani, s gyorsan beszüntették a Góliát-utazást.”

(Nagy Bandó András: Góliát, az óriás-lucifer. *Hócipő*, 1992. szeptember 17.)

Médiaimperializmus

A hatvanas évek elején, amikor „tetőzött az ifjúsági probléma”, és az imperializmus a legnagyobb sikerrel lazította fel a magyar ifjúságot a Szabad Európa rádió *Teenager party* című műsorával, egy idős hölgy ment át valahol Budapesten, az úttesten. A lámpa piros volt, a közlekedési rendőr ráfűtyült a hölgyre. Ő azonban semmitől sem zavartatva magát, rendíthetetlenül folytatta útját. A rend őre utánaeredt, nyilvánvalóan azért, hogy megbírságorolja a szabályokat látványosan figyelmen kívül hagyó gyalogost. Végre sikerült is utolérnie a hölgyet: „*Tilosban tetszett átmenni!*” A hölgy tetőtől talpig végignézett rajta: „*FiataleMBER, vegye tudomásul, hogy én a Cseke László édesanyja vagyok!*” És méltóságteljesen kihúzza magát, faképnél hagyta a rendőrt.

Cseke László volt a *Teenager party* műsorvezetője.

(Szájhagyomány)

A többi stimmel

1962-ben gimnáziumom novellapályázatát hirdetett. A néhány évfolyammal fölöttem járó nyertes (ma jobboldali nézeteiről ismert konzervatív újságíró) novellájában meg-
rázóan ecsetelte, hogyan mentették meg az életét a háború alatt a szovjet katonák, amikor
ennivalót adtak az anyjának, neki pedig tejet.

A további részleteket firtató kérdésemre a szerző bizalmasan megvallotta, hogy a történet igaz, de – nem a szovjet, hanem a német katonák adtak enni nekik. De ugye, ezt mégsem írhatja meg egy iskolai pályázatban, ha nyerni akar...

(Személyes közlés)

Vigas

1965. Debrecen, gólyabál az egyetemen. Amikor megjelent Péter, zokogva borultam a nyakába. Évfolyamtársak voltunk, ő volt a legjobb barátja a szerelmemnek, aki elhagyott.

Péter minden kísérlete, hogy valahogy megvigasztaljon – vagy legalábbis, hogy ab-
bahagyjam a sírást – eredménytelen volt. És akkor megállt, kétségbeesetten rám nézett,
megfogta a vállamat: „*Na... ne bőgjél már... Nem olyan borzasztó ez... Én meg zsidó vagyok.*”

(Személyes közlés)

Le kell váltani a hímzéseket

Történetünk tanárnő hőse 1965-ben iskolát változtatott, mert lelkész férje miatt so-
kat zaklatták. Az új iskolában – úgy tűnt – ilyesmitől nem kell tartania. Kézimunka szak-
körvezetői munkáját külön is elismerték. „Mintáikat, legszebb darabjaikat faliújságon,

tárlóban tették közszemlére. És itt következett a baj. (...) Az ideológiai éberség félelem és gáncs nélküli lovagjai jelentik az igazgatónőnek, hogy a «klerikális reakció» még a kézimunka szakkörben is kimutatja a foga fehérjét: nem áll *keresztsezmes* hímzést oktatni, és így, burkoltan agitálni a vallás mellett. A tanárnőt az igazgató elé idézik. Hiába védekezik, azaz védi a hímzésmintáit: a beregi keresztsezmes hímzést hatósági úton el-távolítják a faliújságról.”

(Felletár Béla: Rovások a „sárhelyi” paternalizmusról, *Juss*, 1989. március 24.)

Le kell váltani a virágokat

1968. június, Bukarest. Az eset főszereplői magyarok és románok. Az egyik éppen maga Ceaușescu, a másik Sütő András.

„Keserű és nehéz szavak estek azon a tanácskozáson a pusztító nacionalizmusról, melynek – mint most is – nevetséges inkarnációi is voltak. Az egyiket éppen Sütő András mondta el a főtábornak. A történet arról szólt, hogy Marosvásárhelyen (...) odáig fajult az elvakultság, hogy kislányát azért küldte haza tanítónője egy pionír (úttörő) ünnepségről, mert a gyerek magyar nemzeti színt öltött. Az történt ugyanis, hogy a kislány patyolatfehér úttörőblúzára feltűzött egy szép szál piros rózsát. S a virág szára, ugye, zöld volt (hát milyen is lehetett volna, Istenem!). Tiszta piros–fehér–zöld provokáció!”

(Mag Péter: Tulipán és bazsalikom. *Népszabadság*, 1992. július 29.)

Baráti segítségnyújtás I.

– 1968 augusztusában, a bevonulás után három nappal kalandos körülmények között hoztam haza vak nagynénémet Pozsonyból. Megérkeztünk a szlovák határállomásra, Komarnóba. A nagynénémnek, aki nem látott, sok bőröndje volt. Ő eredetileg hosszú ideig akart ott maradni, én csak elkísértem őt. Tudtam, hogy én nem tudom a bőröndöket vinni, mert őt vezetni kellett. Szóltam hát egy teherautósofőrnek, hogy vigyen el bennünket a Duna-hídhöz, megfizetem. „*Kommunistákat nem szállítok*”, közölte.

– Miért gondolta, hogy te kommunista vagy?

– Mert hogy magyarországi magyarok vagyunk. És akkor mondtam neki, hogy kap tőlem egy igazolást, hogy ő segített. Hogy magyar kommunistákat vitt át a határon. Hát-ha jó lesz még neki. Írásba adtam. Magyarul. Ő pedig elfogadta a cédulát, és áthozott bennünket.

– A sofőr magyar volt?

– Igen.

(Személyes közlés)

Szoros kapcsolat

1968 szeptembere, Kijev. Orosz szakosokként egy hónapos egyetemi részképzésen vagyunk itt. Állunk néhányan a postán a sorban, beszélgetünk. Egy asszony megszólít bennünket: honnan jöttünk? Magyarországról, mondjuk. Az ugye, a Szovjetunióhoz tartozik? Nem, nem tartozik a Szovjetunióhoz. Önálló ország. Kapitalista ország? Nem, szocialista. Na ugye, mondta. Akkor a Szovjetunióhoz tartozik! Nem, ez külön ország, próbáljuk bizonygatni. Hát pedig, zárja rövidre az asszony a vitát, ha Magyarország is a szocializmust építi, akkor az ugyanaz, mintha a Szovjetunió része lenne. Akkor is, ha külön ország. És elfordult tőlünk.

(Személyes közlés)

Irányított demokrácia I.

1969. szeptember elseje, Kőbánya, a Kovács László nevét viselő általános iskola. Életem első tanévnyitó értekezlete már órák óta tart. Most éppen az úttörő-vezetőség megalakítása a téma. Fontos kérdésekről van szó: ki legyen a csapatvezető helyettes, kik legyenek a rajvezetők, kik legyenek az őrvezetők? Alaposan megvitatják, hogy a gyerekek közül ki alkalmas, ki nem ezekre a tisztségekre. A javaslatokból összeálló névsor már-már véglegesnek tűnik. Mielőtt azonban lekerülne a napirendről és a tantestület megkönnyebbülten hátradőlhetne, az értekezlet díszvendége, a kerületi oktatási osztályvezető-helyettes kér szót. Rosszallóan néz körbe:

– Kedves kartársak! Nekünk irányított demokráciát kell megvalósítanunk. Hagyják majd jóvá az egyes tisztségeket maguk a jelölt tanulók. Nekünk irányított demokrácia kell!

A megrótt kollégák egyetértően bólogatnak. Persze, majd a jelölt tanulók jóváhagyják. Nálunk irányított demokrácia van.

(Személyes közlés)

Szocializáció I.

„*Rajnaplót kell készítenetek*”, közvetítem az iskolavezetés elvárásait a hatodik bé osztálynak. Azt tudom, hogy minden osztály egy raj, a raj pedig őrökre tagolódik, de rajnaplót még nem láttam. Hátha a gyerekek tudják, miről van szó. Ők már tavaly is úttörők voltak, én akkor még egyetemista voltam. „*Ki tudja megmondani, hogy mit kell írni a rajnaplóba?*”

Zavart csend. Végül az osztály legjobb tanulója megszólal:

– A felnőttek biztosan olyat írnának bele, hogy „a vietnámi nép győzni fog!”

(Személyes közlés)

AZOK A HETVENES ÉVEK

Történelmi tudat I.

1970. április. Ebben a tanévben tanítók először, a hatodik bének vagyok az osztályfőnöke. 26 kőbányai gyerek jár az osztályomba. Húsznak munkások a szülei. Az iskola Lenin születésének századik és a felszabadulás huszonötödik évfordulójára készül. Kerek évfordulók közelednek, az osztályfőnöki órán Leninről és a felszabadulásról kell beszélgetni. A cél az, hogy a gyerekek lássák az összefüggést Lenin és a felszabadulás között. Nézzük hát, mit tudnak Leninről és a felszabadulásról.

- Ki volt Lenin?
- Egy nagy halott volt. Azért biztosan élt valamikor.
- Mikor?
- A 17. században.

Megpróbálom Lenint térben és időben elhelyezni. Amikor úgy érzem, sikerült, rátérünk a másik témára:

- Mikor van a felszabadulás ünnepe?
- Március 15-én.
- Augusztus 20-án!
- Mi van augusztus 20-án?
- Az alkotmány ünnepe.
- Mi az alkotmány?
- Nem tudom.

Megpróbálok más oldalról eljutni a felszabadulás ünnepéhez:

- Mit ünnepelünk április 4-én?
 - Akkor volt a világháború.
 - Kik harcoltak?
 - Mindenki.
 - Akkor volt az ostrom. Apuék frankón berendezkedtek egy pincében.
- Ekkor szerencsére kicsengettek.
(Személyes közlés)

Történelmi tudat II.

1971-ben Bajánsenyén, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont történelmi tudat-vizsgálatához mélyinterjúkat készítettek a kutatók. Idős parasztasszony az interjúalany:

- Tudomása szerint volt-e Magyarországon forradalom?
- Igen.
- Mikor volt forradalom?
- Hát 1956-ban, az ellenforradalom.

(Személyes közlés)

Humorban nem ismernek tréfát I.

1974-ben az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközössége állásfoglalást jelentetett meg *A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései* címmel, és az ekkor már ötödik éve működő Tömegkommunikációs Kutatóközpont is megbízást kapott az időszerű kérdésekkel kapcsolatos nézetek kutatására. Nagy esemény volt a *Nézetek a hazafiságról, a magyarságról és az internacionalizmusról* címet viselő kutatás. Rendkívüli témája, a kérdőív vita hevesége a „mit lehet” és „mit nem lehet” közötti határokat illetően, a kérdezős tapasztalatai az egyik kutatót arra késztették, hogy egy kérdőív-paródiát készítsen a témáról.

Az abszurd humor jegyében íródott, két példányban gépelt kérdőív kézzel írt kézre járt. A kérdőívszerkesztés minden formai szabályát betartotta. Voltak benne nyitott és zárt kérdések, az utóbbiakhoz előre megadott válaszalternatívák tartoztak. Így például szerepelt benne a következő kérdés: „*Egyetértene-e Ön azzal, hogy Magyarország határait ismét három tenger mossa?*” A kérdéshez tartozó válaszalternatívák pedig – szépen egymás alá gépelve, mint az igazi kérdőívekben, hogy a megfelelő válasz sorszáma bekarikázható legyen – így hangzottak: „*1 – Nem, 2 – Nem, 3 – Soha.*” Éppen ebből lett a baj. A TK pártalapszervezetének egyik – akkoriban meghatározó – személyisége felháborodottan közölte kollégájával, hogy ez irredenta lázítás, és hogy az ügyet a pártszervezet elé viszi, mert ez fegyelmi vétség. A kérdőív-paródia készítője nem volt párttag, és bár ez önmagában nem lett volna akadály, végül mégsem lett fegyelmi ügy a paródiából.

A nagy sikerben a kérdőív mindkét példánya elveszett. Az egyiket egy motorbiciklin közlekedő kolléga veszítette el motorozás közben. Aki megtalálta, jelentkezzen e dokumentumgyűjtemény szerkesztőjénél.

(Személyes közlés)

Politizálni tudni kell

1976. Az egyik debreceni kórházban a cigányokról beszélgetnek a betegek. Nem véletlen, hogy nem szeretik őket az emberek, mondják. Kedvezményesen építenek nekik lakást, és a családi pótlékkal is ők járnak a legjobban. Micsoda igazságtalanság!

Az egyik beteg titokzatosan körülnéz. Ő tudja, miért kedveznek a cigányoknak. Mert ötvenhatban, az ellenforradalom alatt Kádár elvtársnak bujdokolnia kellett, és egy cigány család fogadta be. Ezért olyan hálás, hogy azóta mindent megenged a cigányoknak.

(Személyes közlés)

Munkáshatalom

A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról című könyvben olvashatjuk a következő meghatározást: „*szerintünk a következők beletartoznak, illetve*

igen közel állnak a munkásosztály fogalmához: munkás, művezető, technikus, közgazdász, mérnök, gazdasági vezető”.

Ilyen definíció mellett nem csoda, hogy a könyv szerint a pártoktatásban résztvevők 46–47%-a munkás volt.

(Kovács Ferenc: *A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról*. Budapest, 1976, Kossuth Könyvkiadó, 166. oldal)

Történelmi és dialektikus materializmus

- Ma Lenin bácsiról mesélt az óvó néni.
- És mit mesélt róla?
- Hát, hogy nagyon jó ember volt. Megsajnálta a szegényeket, hogy azoknak nincs semmijük. Bízatta őket, hogy vegyék el a gazdagoktól az értékeiket. Mert azoknak mindenük volt!
- És?
- A szegények szót is fogadtak neki. Elvettek mindent a gazdagoktól. Igen ám, de akkor meg már a gazdagoknak nem volt semmijük! Így Lenin most őket sajnálta meg. Hát, most őket bízatta, hogy vegyék el azoktól, akiknek van valamijük.

(Személyes közlés)

Lenin síkban és térben

A négyéves kislányt az édesapja magával vitte a könyvtárba, egy író–olvasó találkozóra. Ők kicsit korábban jöttek, az író meg az olvasók későbben – a gyerek tehát boldogan mászkált a polcok között. Egyszer csak felfedezte a falon a Lenint ábrázoló olajfestményt:

- Nekünk is van Leninünk az óvodában! Csak az... ki van tömve.

(Személyes közlés)

Lenin a vízen

Az óvodában megemlékeztek november 7-ről, a nagy októberi szocialista forradalom évfordulójáról. Szó volt a Téli Palota elfoglalásáról is. A politikai nevelés meg is hozta gyümölcsét. Pár nappal később, amikor a tévében éppen az Aurora cirkáló történetét mutatták be, Misu lelkesen felkiáltott, a hajóra mutatva: „nézd, mama, a Lenin!”

(Személyes közlés)

Közzvélemény-kutatás

„– Tudja, ennek a kutatásnak az a célja – magyaráz dolgának megfelelően a kérdező –, hogy megismerjük a lakosság véleményét, tájékozottságát különböző kérdésekben.

(...) A szobába érve az asszony kitarja az egyik szekrény ajtaját, s a ruhákra mutatva félreáll:

– Tessék, kutasson, ha ez a dolga.”

(Tarjányi József: *A kérdés dilemmái*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1980.)

Szigorúan titkos I.

A hetvenes évek elején a magyar miniszterelnököt lengyelországi látogatása során elvitték a varsói közvélemény-kutató intézetbe is. Az intézet igazgatója elmondta a vendégeknek, hogy mostanában milyen témákról végeztek kutatásokat, és hogy ezek milyen segítséget jelentenek a politikai vezetés számára. Az újságírók jegyzeteltek, a magyar miniszterelnök el volt ragadtatva. „*Milyen kár, hogy Magyarországon nincs ilyen*”, jegyezte meg az újságíróknak, akik kissé zavartan néztek rá.

Az igazgató éppen arról beszélt, hogy milyen szoros kapcsolatokat ápolnak a magas szakmai színvonaláról Európa-szerte ismert, budapesti Tömegkommunikációs Központtal.

(Személyes közlés)

Tömegközlekedés II.

A párt Központi Bizottságában a nemzetiségi ügyek tárgyalása közben szóba került, hogy azoknak a településeknek a nevét, ahol nemzetiségiek is élnek, ki lehetne írni két nyelven. A vitában szót kért a Hazafias Népfront egyik vezető tisztségviselője is, aki hevesen ellenezte a kétnyelvű helységnévtáblákat. Meg is indokolta, hogy miért. „*Gondolják meg, elvtársak, mi lesz abból, ha például Taksonyban kiírják németül, hogy «Tax». A sok hülye német ott áll majd a tábla alatt, és várni fogja, hogy jöjjön a taxi.*”

(Személyes közlés)

Francia harcmodor

Egy csendes kisváros laktanyájában előfelvételis, kopaszra nyírt egyetemista újoncok próbálták átvészelni a 11 hónapos katonaságot. Az egyik reggel, a kiképzés részeként a tornateremben éppen a vívás rejtelmeivel kezdte megismertetni őket egy pöttömnyi örmester. Ez az ő napja volt. Végre fölényes bizonyosságot tehetett tudásáról a leendő diplomások előtt. A nyúlánk kamaszok komoly arccal figyelték a hivatásos hadfi bemutatóját.

– Hát akkor figyeljenek, kopaszok! Amikor elkezdenek vívni, akkor hangosan ordítanak, mint a franciák: avantgárd!

Fergeteges sikere volt.

(Személyes közlés)

Kettős nevelés

– Anyuka, szeretnék magától kérni valamit. Egy kicsit kellemetlen a dolog, de... meg kell tennem. Ez ugye, mégis, óvoda. Az a helyzet, hogy Ádámka... vallásos verseket mondogat. A többi gyerek előtt, ugye.

– Vallásos verseket?!

– Igen. Olyat, hogy „*Adjon Isten, Jézusunk, Jézusunk, háromkirály mi vagyunk.*”

– De hát ez... Tetszik tudni, hogy ki írta ezt a verset...

– Nem. De nem is érdekel.

– Ez egy József Attila-vers!

– Az lehet, kérem, De ugye, mi mégis, óvoda vagyunk.

(Személyes közlés)

Családias ünnep

– Nézd, mama, ki van a kirakatban!

– Nincs ott senki. Gyere már!

– De igen! Ott van a kirakatban Lenin bácsi meg a... meg a két barátja.

(Személyes közlés)

Tudománypolitika II.

1974, Toronto, az IPSA (Nemzetközi Politikatudományi Társaság) világkongresszusa. A magyar társadalomkutatók küldöttségét Knopp András, az MSZMP KB kulturális osztályának alosztályvezetője vezeti. Csütörtök délután a rendezők kirándulást szerveznek a Niagarához. A Kanadában élő, 56-os múltú magyar kolléga, aki néhány éve jött el Magyarországról, felajánlja, hogy három személyt szívesen elvisz az autóján, minek fizessenek fejenként 30 dollárt. Megállapodnak, hogy kik mennek vele. Még aznap este telefonál neki régi barátja: „*Ne lepődj meg, ha mindenki lemondja a veled való utat. Tegnap Knopp elvtárs bejelentette, hogy veled nem szabad jönni.*” Hamarosan be is fut az első telefon: „*Elnézést, de nem tudok jönni, mert holnap van egy előadásom, és még nem vagyok kész az angol szöveggel.*” A másik magyartól üzenet várja a szálloda portáján: nem tud jönni, mert bizottsági értekezlete lesz. A harmadik magyar semmilyen értesítést nem hagyott. Ő csak nem jött.

A Kanadában élő magyar kolléga végül régi barátjával ment el a Niagarához. Az utolsó napon, akkor, amikor a magyar delegáció szállodájában Knopp András és Kulcsár Kálmán vezetésével záróértekezletet tartottak. A konspiráció szabályai szerint jártak el. Egy utcasarkon találkoztak, titokban. Biztos, ami biztos: barátját járó motorral várta. Nehogy valaki meglássa, amikor beszáll.

(Személyes közlés)

Állatmese

1974 áprilisában egymást érték az ünnepek: április 4-e és a húsvét majdnem egybeestek. Budapest magán viselte az ünnepi készülődés jegyeit. Ekkor mentem keresztül a kidekorált Moszkva téren a négyéves Péterrel. A János kórházba igyekeztünk, és hogy a gyerek figyelmét eltereljem a betegségről, megkérdeztem tőle, hogy tudja-e, milyen ünnep következik. „*Igen*”, mondta nem túl nagy érdeklődéssel. „*A nyúl felszabadulása.*”

(Személyes közlés)

Fránya keletnémetek

„1975-ben a Magyar Rádió illetékes osztályvezetője megvonta a havi prémiumomat, mert azt a szót használtam, hogy *keletnémetek*. Ekkor tudtam meg, hogy csak nyugatnémetek vannak meg NDK-beliek.”

(Kremser Péter: Jézuska, angyal, Honecker. *ÉS*, 1990. november 2.)

Fránya nyugatnémetek

1976-ban, az egyik országos közvélemény-kutatásban a kérdezőbiztosok többek között azt is megkérdezték ezer, 14–30 éves fialtól, hogy véleményük szerint vannak-e olyan népek, amelyek sokat ártottak a magyaroknak? „*A szlovákok, a nyugatnémetek és az egész nyugati világ*”, mondta egy 27 éves mezőgazdasági dolgozó. „*Igen, a nyugatnémetek, a háborúban*” – ez egy 24 éves bolti eladónő véleménye volt. „*Általában hogyan jellemzik nálunk a németeket?*” – kíváncsiskodott egy másik kérdés. „*Maradjanak otthon, ne jöjjenek ide az NSZK-ból*”, mondta ugyanő. Egy 18 éves szakmunkástanuló lány jóval differenciáltabb választ adott: „*Attól függ, melyiket. A nyugatnémetek – azok megmaradtak – kemény hasonlat, de – fasisztáknak. A keletnémetek új emberek lettek.*”

(Fiatalok ismeretei más országokról. Az ILV SKO kutatása, 1976.)

Definíció I.

„Ön név szerint kit tart *jó politikusnak*?” 1976-ban erre a kérdésre 800 KISZ-vezetőből 274 Pálfy Józsefet és 229 Ipper Pált említette. Sugár Andrást 70-en, Hajdú Jánost 53-an, Chrudinák Alajost csak 20-an említették.

Rajtuk kívül más politikai újságíró nem is nagyon dolgozott a televízióban.

(Dögei Ilona: *KISZ-vezetők politikai ismeretei*. Az ILV SKO kutatása, 1977.)

Godot-ra várva

1976-ban a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának egyik titkárával, Nagy Sándorral kellett beszélnem, akit még Debrecenből ismertem. Korábban ő volt a KISZ KB-ban az egyetemi osztály vezetője, és most is valamilyen egyetemi ügyben kerestem. Az előszobájában elég sokat vártam már, amikor belépett valaki a titkárságról, és megkérdezte: kire várok? „*Nagy Sándorra*”, mondtam. Majd hozzátettem: „*meg Godot-ra*”. A fiatalembert kissé meglepte a válaszem. „*Nagy Sándor elvtárs mindjárt jön*”, mondta zavartan. „*De Godó elvtárs... őt nem ismerem.*”

Otthon, Debrecenben, egy értelmiségi körben is elmeséltem a történetet. És ekkor valaki visszakérdezett: „*Tényleg, ki ez a Godó elvtárs?*”

(Személyes közlés)

Baráti segítségnyújtás II.

1977-ben, egy ifjúsági közvélemény-kutatásban szerepelt a következő kérdés is: „*Tudna-e példát mondani arra, hogy a Szovjetunió segítséget nyújtott más országoknak?*” Erre a nyitott kérdésre minden harmadik fiatal azt válaszolta, hogy 1956-ban a szovjet csapatok segítséget nyújtottak Magyarországnak. Minden ötödik fiatal pedig a Csehszlovákiának nyújtott segítséget említette. Ez utóbbi választípust értelmezve a tanulmány írója hangsúlyozta, hogy „*a válaszolók többsége konkrétan az 1968-as bevonulást említette*”.

A baj ebből a mondatból lett, pontosabban a „bevonulás” szóból. A publikálást a kutatási kiadványokat szerkesztő bizottság elutasította. A szerkesztőbizottság két tagja – a KISZ KB egyik funkcionáriusa és a KISZ KB ifjúságkutató csoportjának vezetője – felháborodottan tették fel a kérdést: „*Ki fogalmazott így, a válaszadók vagy pedig a tanulmány szerzője?*” Majd hozzátették: „*Még jó, hogy nem katonai megszállásról van szó!*”

(Személyes közlés. A kutatás címe: Ismeretek a Szovjetunióról.
Az ILV SKO kutatása, 1977.)

Szezon, fazon II.

Miután Chilében 1973-ban puccsal megbuktatták az Allande-kormányt, Luis Corvalán, a kommunista párt főtitkára Pinochet katonai diktatúrájának börtönébe került, majd 1976-ban kicserélték a Szovjetunióban ellenzéki tevékenysége miatt többször is munkatáborba zárt, elmeógyógyintézeti kényszerkezelésre ítélt Vlagyimir Bukovszkijra.

Kiszabadulása után a főtitkár sorra ellátogatott a szocialista országokba, így Magyarországra is. Ebből az alkalomból 1977. május 19-én Budapesten, a Sportcsarnokban nagygyűlést szerveztek, ahol Corvalán beszédet is mondott. A résztvevőket gondos szervezéssel válogatták össze. Az ifjúságot a KISZ-en keresztül mozgósították, kivonult az Ifjú Gárda is. A rendezők hatásos, forró hangulatú nagygyűléssel szerették volna emlékeztetessé tenni a Pinochet börtönében sokat szenvedett vendég látogatását. Hadd érezze, hogy a nagygyűlés résztvevői egy emberként gyűlölik a véres kezű diktátort. A gondolatot tett követte. Miközben Corvalán bevonult a magyar pártvezetők társaságában a színpadra, tomboló közönség köszöntötte ütemes taps kíséretében, a következő ritmikus szöveget skandálva: „*Pino / chet, Pino / chet, Kita / possuk / a be / led!*”

A hatás valóban elementáris volt. Corvalán döbbenten hallgatta, hogy a közönség ütemes taps kíséretében ismételteti Pinochet nevét. Még nagyobb volt a meglepetése, amikor a színpadon a magyar párt korifeusa a taps elültével a következő szavakkal fordult hozzá, megnyitandó a nagygyűlést: „*Tisztelt Pinochet elvtárs!*”

(Személyes közlés)

Definíció II.

Mi a nacionalizmus? Erre a kérdésre minden bizonnyal sokféle választ lehet adni. Egy 1978-as ifjúsági vizsgálatban azonban a megkérdezett ezer fiatal közül minden ötödik olyan választ adott, ami biztosan nem fedte le a vizsgált fogalom jelentését. „*Szinte minden, amit ma politikai «rossznak» tartunk, előfordult a válaszok között*”, olvashatjuk a válaszokat elemző tanulmányban. Íme, néhány példa erre a választípusra: „*hazaárulás, kizsákmányolás, elnyomás, szembenállás a párt politikájával, kommunista-ellenesség, faji megkülönböztetés, személyi kultusz stb.*”. A másik típust a „*teljesen értelmetlen, politikai elemekből összetákolt válaszok*” alkották. Ilyenek voltak például a következők: „*a nacionalizmus az imperializmus ellentéte; a tőkés társadalom győzelme; a különböző szervezetek politikai irányú eltúlzása stb.*”. A harmadik típusban olyan válaszok voltak, amelyek a nacionalizmust egyszerűen csak a „rossz” szinonimájaként értelmezték, minden politika nélkül: „*nem segítenek másoknak; önimádat; önzés; csak a saját érdekeit nézi; egymás megvetése; gyűlölet; hazugság stb.*”.

(Zsíros Mária: Fiatalok ismeretei politikai alapfogalmakról. *Ifjúkommunista* 1979. 2.)

Kabátlopás-effektus

1978-ban, egy ifjúsági közvélemény-kutatásban többek között arra kellett válaszolnia ezer fiatalnak, hogy tudomásuk szerint melyik katonai szövetség tagja Magyarország. „*Most mondjam azt, hogy a NATO-nak?*” – kérdezett vissza egy kocsikísérő. „*Nem hiába voltam két évig katona*”, folytatta. „*Tudom, csak nem mondom meg. Ez honvédségi titok, érted?*”

Rajta kívül még tizenöten fecsegték ki.

(Fiatalok politikai ismeretei. Az ILV SKO kutatása, 1978.)

Az ártatlanság kora II.

1978 májusa. Dávid a bölcsődében két műanyag babát kapott gyermeknapra. „*Az egyiket Zsoltinak adom*”, mondta.

De nem adta. Zsolti ugyanis, aki a szomszédban lakik és már óvodás, csokoládéval jött haza az óvodai gyermeknapról, és azt mondta Dávidnak: „*Úgysem adok neked!*” Viszont szeretne az új babákkal játszani. Dávid azonban nem adja:

– Játsszál inkább a piros komppal.

– Nem. Akkor hazamegyek.

– Jó.

Zsolti azonban nem akar hazamenni. Inkább stratégiát vált:

– Megmondalak az anyukádnak.

– Zsolti! Játsszál inkább a Zsuzsi babával!

– Nem játszom. Ha nagy leszek, úgyis katona leszek.

– Legyél inkább rendőr.

– Katona leszek! És lesz puskám is.

– Nekem meg Fiat autóm lesz.

– És a puskámmal le foglak löni.

– Legyél inkább rendőr. Jó?

– És meg fogsz halni.

– Akkor megmondalak az anyukámnak, hogy nem akarsz rendőr lenni!

És Dávid megmondja:

– A Zsolti nem akar rendőr lenni!

Zsolti azonban rendíthetetlen:

– Ha nagy leszek, úgyis lelőlek a puskámmal.

– Akarsz játszani az ajándékbabákkal?

(Személyes közlés)

Identitás

„Ha valaki azt kérdezné Öntől Magyarországon, hogy »KI ÖN?«, hogyan jellemezné saját magát? „Kalányos István cigány.” „Ha valaki azt kérdezné Öntől külföldön, hogy »KI ÖN?«, hogyan jellemezné saját magát?” „Nem kérdezhetik, mert nem megyek külföldre.”

(Fiatalok a magyar hovatartozásról. Az ILV SKO kutatása, 1979.)

Definíció III.

1979 áprilisa. Ekkoriban már sokféle kutatási adat gyűlt össze a fiatalok téves ismereteiről, és úgy tűnt, hogy ezeknek általában megvan a politikai logikájuk. Az adatokat feldolgozó szociológus egy lengyelországi konferenciára készült, ahol a téves politikai ismeretek szerveződéséről akart előadást tartani. A kutatóhelyet felügyelő KISZ KB agit.-prop. osztályának illetékese, a statisztikai tudományok művelője telefonon hívta fel a kutatót:

– Le lehet fordíttatni ebben a formájában. De a Kínára vonatkozó részt ki kell hagyni.

A szociológus – ahelyett, hogy örült volna, hogy egyáltalán tarthat előadást –, értetlenkedett.

– Miért? Ezeket az adatokat már ismertettem a múltkori konferencián is.

– Ki kell hagyni. Te a téves ismeretekkel foglalkozol. Hát ezért. Még ha a blokkon belül hangzana el... De ezen a konferencián nyugatiak is lesznek.

– Nem értem. Én azzal foglalkozom a tanulmányomban, hogy a fiatalok fele szocialista országnak tartja Kínát, a másik felük meg nem.

– Honnan tudod, hogy az a téves ismeret, hogy Kína nem szocialista ország?

– Hát nem az?

– Mi nem foglalunk állást. Hallottál, ugye, az alap és a felépítmény viszonyáról? Tudod, hogy az alap határozza meg a felépítményt. De azt is tudod, ugye, hogy a felépítmény visszahat az alapra? Hát Kína esetében erről van szó. Honnan tudod, hogy az ad téves választ, aki szerint Kína nem szocialista ország? A Német Szocialista Egységpárt már úgy foglalt állást, hogy Kína nem szocialista ország.

(Személyes közlés)

A farsang szelleme

„Az idej farsangnak a kollektivitás eszméjét kell kifejeznie”, tudtuk meg a második osztály első szülői értekezletén. A zsűri azokat a jelmezeket fogja díjazni, amelyek a leginkább kifejezik a közösségi szellemet. Az iskolavezetésnek ez az elképzelése a múlt farsang hasonló elképzeléseihez kapcsolódik: már tavaly is Hófehérke és a hét törpe kapták a tortát.

– De én indián szeretnék lenni – mondja Péter – vagy cowboy. Ha csapatba állnánk azokkal, akik mind cowboyok akarnak lenni, az már közösség lenne. És akkor kiválaszthatnák a legjobb cowboy-jelmezt.

Péter tavaly királyfi volt. Csodálatos palástot csináltunk neki karácsonyfadíszekből és a szomszédok nyakláncából. Volt kardja, piros csizmája és saját kezűleg díszített koronája. Viszont ami igaz, igaz: nem jutott eszébe, hogy testvéri szövetségre lépjen két másik királyfival.

A második szülői értekezleten aztán megtudtuk, hogy módosult az iskolavezetés elképzelése a farsang eszmeiségét illetően. A farsangot a népek barátsága jegyében kell megrendezni. A zsűri tehát a különböző népek jellegzetes népviseleteit megjelenítő jelmezeket fogja díjazni.

– Legyél csak indián – mondom Péternek. – Csinálunk majd fejdísz. És festek rád harci jeleket is...

(Szabó Ildikó: Az „Élet” és az „Iskola”. *Gyermekünk* 1979. 1.)

Szocialista megőrzésre

A szülői értekezleten megtudtuk, hogy az osztály szocialista megőrzésre megkapta a tantermet. Aki tehát valamit megrongál a teremben, köteles azt kijavíttatni. A legfenyegetőbbnek az látszik, hogy a fal mellett ülők előbb-utóbb össze fogják piszkolni a fehér falat. Ezért – megelőzendő a bajt – nem is a fal mellett mennek ki a szünetre, hanem pad-szomszédjaik helyén átmászva, a két padosor közötti „folyosón”.

Rafiát vegyünk vagy tapétát – hangzott a kérdés. Ha lemosható tapétát veszünk, abból a szekrények belsejét is kitapétázhatjuk.

Lemosható tapétát vettünk. Olyan szépet, hogy a tévés felvételhez is ebbe az osztályba ültették a gyerekeket.

Egy másik osztály gyerekeit.

(Szabó Ildikó: Az „Élet” és az „Iskola”. *Gyermekünk* 1979. 1.)

Funkciók és szankciók

Mint minden másodikos, Péter is nagyon örült, ha egy-egy hétre valaminek a felelőse lett. Ilyenkor az ember filcből készült, pajzs alakú jelvényt kap a köpenyére, amire labda, asztal vagy virág van hímézve, attól függően, hogy játék-, asztal- vagy virágfelelősi tisztséget kell az illetőnek betöltenie.

Az egyik szombaton Péter egy fehér damasztabroszt is hazahozott a táskájában:

– Ezt ki kell mosni – mondta. Minden hét végén annak kell hazavinnie, aki asztal-felelős volt.

– A következő héten azonban megint Péter hozta haza a fehér damasztabroszt.

– Megint te voltál az asztalfelelős? Nem is láttam a jelvényedet.

– Á, nem. Most azért kell kimosni, mert leettem a terítőt.

Azóta többször is mostunk abroszt. Hol jutalomból, hol meg büntetésből.

(Szabó Ildikó: Az „Élet” és az „Iskola”. *Gyermekünk* 1979. 1.)

Szocializáció II.

- Mit írsz?
- Iskolai történeteket.
- Újságba?
- Igen.
- Az én iskolámról is írsz?
- Igen.
- És nem lesz ebből bajom?

(Szabó Ildikó: Az „Élet” és az „Iskola”. *Gyermeink* 1979. 1.)

AZOK A NYOLCVANAS ÉVEK

Történelmi tudat III.

1980-ban, az egyik ifjúságszociológiai vizsgálatban nyolc huszadik századi politikus-ról is szerepeltek kérdések. A kutatás arra irányult, hogy kiderüljön: az ismeretek megléte vagy hiánya hogyan függ össze a történelmi személyiségek értékelésével. A fiataloknak először a szerint kellett csoportosítaniuk az ábécé-sorrendben kérdezett nyolc személyiséget, hogy rokonszenvesek-e vagy ellenszenvesek, majd a kérdőív egy későbbi részében mindegyik személyiségről meg kellett mondaniuk, hogy kik voltak. A legtöbben Horty Miklóst, majd Kun Bélát és Szálasi Ferencet ismerték. Őket követte Károlyi Mihály, Rajk László és Mező Imre. A helyes ismeretek alapján kialakult sorrendet Bajcsy-Zsilinszky Endre, végül Nagy Imre zárta. Ez utóbbiról csak alig a negyedük tudta, hogy ki volt. De sokan próbálták kitalálni, hogy kiről is lehet szó. Egy pécsi fiatalember például visszakérdezett: „*Most a pécsi focistára gondolnak vagy arra a Nagy Imrére, aki az utcánkban lakik?*”

(Fiatalok történelmi ismeretei. Az ILV SKO kutatása, 1980.)

Történelmi igazságtétel

Csak ketten vagyunk a szobában, Dávid mégis átöleli a nyakamat, hogy súgva mondassa el:

- Az óvó néni a fejemre akarta tenni a számárfület.
- Milyen számárfület?
- Az ilyen nagyot – és még mindig suttog.
- Mi az a számárfül? És kinek szokták azt a fejére tenni?
- Annak, aki nem tud valamit a foglalkozáson, vagy rosszat mond.
- És te nem tudtál valamit?

Dávid csak bólint, és még szorosabban öleli a nyakamat.

– Miről volt szó?

– Az érzékszerekről. És én rosszat mondtam.

Így, az „érezszerekről”. Mint a mosószerokről.

Dávid óvodás létére szépen és lelkesen olvas, eligazodik a villamos- és buszjáratok rejtelseiben, ügyes térképeket rajzol a játékaikhoz, és nagyon szeret mosogatni. De ami igaz, igaz: az érzékszervekről nem sokat tudhat. Pedig egy nagycsoportosnak már biztosan fel kellene tudnia sorolni mind az ötöt. Vagy hatot? Mintha lenne valami hetedik is...

– Menjél be. Beszélj az óvó nénivel – kérlel.

Most már eszembe jutott. Persze, az a hetedik érzékszervünk, ami sűg. A tapasztalatok alapján. Most éppen azt, hogy a szülői reklamációkat az óvó néni vissza tudja adni a gyerekeken.

Hallgatok.

– Egyszer úgyis lerombolom az óvodát. És úgy fogom neki visszaadni, mint Ludas Matyi Döbröginek. Háromszor.

– Aztán egyre hangosabban:

– Egy már sikerült is. Képzeld, a múltkor az ölébe öntötte a levest.

(Szabó Ildikó: Párbeszéd. *Magyar Ifjúság* 1981. július 3.)

Lenin, a szuperhős

1980. november. A tizenegy éves Péter azt kérdezi, hogy szerintem is háborút akar-e Reagan, az új amerikai elnök. Mert a barátja szerint igen. Nem hiszem, mondom. Ehhez nem fűződik érdekük sem az amerikaiaknak, sem másoknak. Reagan is békét akar. A beszélgetésbe azonban ezen a ponton az ötéves Dávid is bekapcsolódik. Nem ért egyet azzal, hogy Reagan békét akarna: „*Nem igaz! Ica néni mondta az óvodában, hogy Lenin bácsi az, aki békét akart az egész világon. Ő a legeslegjobb ember a világon.*”

Mit tudsz Leninről, kérdezzük. Magabiztosan sorolja: a szabadságért harcolt, és elesett a csatában; „*a cári Oroszországban élt, és ebből lett a Szovjetunió*”. Mi az a cár? Azt nem tudja. De azt igen, hogy Lenin írta azt a verset, hogy „*Petőfi Sándor gatyában táncol*”, és azt is, hogy „*Itt az idő, most vagy soha, rablók legyünk vagy szabadok, ez a kérdés, válasszatok*”.

(Személyes közlés)

Semmi sem lehetetlen I.

Nyugdíjba készült az egyik falu párttitkára. A nyugdíjazás fájdmát még a legbensőségesebb búcsúztatás is csak enyhíteni tudja. Tudták ezt a megyei pártbizottságon, Miskolcon is, s törték a fejüket: az ilyenkor szokásos kitüntetés mellett hogy lehetne még emlékezetesebbé tenni a búcsút? Úgy gondolták, az lesz a legjobb, ha az ünnepélyesen átnyújtandó oklevélre azt is ráírják, hogy a visszavonuló párttitkár már hány éve hűséges

tagja a pártnak. Minden bizonnyal sok-sok éve. Tapintatosan ki kell tehát deríteni felvételenek pontos időpontját.

A tapintatos kutatómunka meglepő eredménnyel zárult. A párttitkár – soha nem lépett be a pártba...

(Személyes közlés)

Definíció IV.

A közvélemény-kutatások szerint 1976-ban még a magyar fiatalok 55 százaléka tartotta Kínát szocialista országnak, 1980-ban azonban már csak a 44 százalékuk. Miért is *nem* volt Kína szocialista ország? Íme, néhány vélemény: „*Szocializmust akarnak, csak azt nem tudom, hogy ez hogy fér össze azzal, hogy a Szovjetuniót támadja.*” „*Mert a maga elképzelése szerint a saját, független kommunizmusát akarja.*” „*Nagyon sok baj van vele, a SZU ellen van, hát akkor nem lehet szocialista.*” „*Akkor nem csinálná ezt a Szovjetunióval, ha az lenne.*” „*Még fasisztább lesz, mint Amerika. Világuralomra tör. A SZU-val ellenségeskedik.*”

(Személyes közlés)

Hej, regő, rejtem...

Haladni kell a korrall, gondolta 1980-ban a csillebérci úttörőtábor vezetősége. Jó lenne, ha ezentúl a táborozó úttörők is ápolnák a népi hagyományokat. El is határozták, hogy felelevenítik az újévi regölés szokását. Mi kell a regöléshez? Például láncos botok. Láncra azonban már nem futja a költségvetésből. „*Nem baj*”, mondják néhányan. „*Megírjuk az úttörőcsapatoknak, hogy minden résztvevő hozzon magával a nyári táborozáshoz egy darab láncot.*” A táborvezető elsápadt: „*Ezt nem gondolhatjátok komolyan! Csillebércre láncot? Ez már politikai kérdés...!*”

(Személyes közlés)

Csak tiszta forrásból

A csillebérci úttörőtáborban a népművészeti tábor résztvevői számára kiszéjrást is szerveztek. Amikor nyilvánosan elhangzott egy olyan vélemény, hogy „*nem azért szabaddított fel bennünket a Vörös Hadsereg, hogy most piszkos sváb szokásokat elevenítsünk fel*”, az ifjúsági mozgalom nagy öregje félrehívta egyik kollégáját: „*mégiscsak te vagy a politikai tiszt, nem lesz neked ebből valami bajod?*”

Jó oka volt arra, hogy semmin ne lepődjön meg. Az egykori inasgyerek, későbbi országos cserkészvezető 1948-ban, a cserkészek és az úttörők „egyesülése” után azért került ki az immár egyetlen gyermekszervezet apparátusából, mert nem volt hajlandó denuncial-

ni egy volt cserkészvezető kollégáját. Azt a kollégáját, aki egyébként két évvel korábban még az igazoló bizottság elnöke volt... Amikor – több évtizedes asztaloskodás után – a hetvenes években végre visszaküzdötte magát az Úttörőszervezetbe, a következőképpen summázta politikai credóját: „*Én már olyan rég kommunista lennék, ha nem lettek volna ezek a piszok kommunisták!*”

(Személyes közlés)

A király meztelen II.

1982 novemberének egyik napján a hétéves Dávid izgatottan jött haza az iskolából. Az egyik osztálytársa megkérdezte a tanító nénitől, hogy miért van fekete zászló az iskolán. A tanító néni azt válaszolta, hogy azért, mert meghalt Brezsnyev bácsi, aki nagyon jó ember volt, és őt gyászoljuk. Akkor Dávid felállt, és azt mondta, hogy nem is volt jó ember, mert az anyukája is megmondta, hogy Brezsnyev nem szerette a Szolidaritást.

– És a tanító néni? – kérdeztem rémülten.

– Ő nem tudott beszélni, mert egyszerre kezdett el csuklani és köhögni.

A gyerekek viszont nekitámadtak, és azt hajtogatták: „*nem is igaz, Brezsnyev jó ember volt, a televízió is megmondta.*”

Dávid nagyon bízott bennem. Kétségbeesetten bizonygatta: Brezsnyev nem volt jó ember, az anyukája is megmondta. Ez volt az első eset, hogy az osztálytársai együttesen szembefordultak velem.

Előző nap együtt néztük a televíziót, amely egyenes adásban közvetítette a temetést. Amikor a tudósító azt mondta: „*a világ jobbik fele gyászol*”, én azt mondtam: „*akkor mi a másik feléhez tartozunk.*” Dávid rákérdezett: „*Nem szeretted Brezsnyevet?*” „*Nem.*” „*Azért, mert nem szerette a Szolidaritást?*” Gondolkoztam egy kicsit, aztán ráhagytam: „*Igen.*”

– Senki nem állt melléd?

– Senki.

Csak az egyik kislány mondta később, hogy biztosan összetéveszti Brezsnyevet a bátyjával. Mert az ő apukája azt mondta, hogy minden bajnak a nagy testvér az oka.

Dávid 12 éves bátyja, Péter, amikor meghallotta, hogy mi történt az iskolában, szemrehányóan azt mondta: „*Meg fogják buktatni, ha ilyeneket mondasz neki.*”

Arra gondoltam, hogy ha tudtam volna előre, hogy Dávid mit mond majd az iskolában, nem mondtam volna semmit. És arra gondoltam, hogy ezt a történetet soha nem írhatom meg.

(Személyes közlés)

Mária kongregáció

1983 szeptembere. A második Dávid várépítés közben egyszer csak azt kérdezi tőlem:

– Mikor ünnepelik a Kádár János születésnapját?

– Nem tudom. Miért kérdezed?

– Ma bejött az igazgató néni az osztályba. És Adriennek haza kellett mennie, hogy átöltözzön kisdobos egyenruhába. Mert Mária nap volt, és ő is ment a tanácsházra, felköszönteni a tanácsigazgatót.

Így: „tanácsigazgató”. Ha az iskola vezetője az iskolaigazgató, a tanácsé a tanácsigazgató. Arról, hogy az előbbi milyen, Dávid sokat tud. Például azt, hogy az igazgató néni „*kopogós sarkú cipőben megy a folyosón*”. A fölépcsőn csak az igazgató és a tanárok mehetnek, a gyerekek csak a hátsó lépcsőn. Majd ott menjek én is, ha bemegyek az iskolába, figyelmeztetett. Nehogy baj legyen. Nyilván úgy vannak a dolgok a tanácsházán is, mint az iskolában.

– Engem sem köszöntenek fel a névnapomon kisdobos egyenruhás gyerekek. Miért kell így köszönteni a „tanácsigazgatót”?

– Mert az nem közönséges ember.

Ekkor kajánul vigyorogva megszólalt Péter, Dávid nyolcadikos bátyja:

– Na, jó. Ha nagyon akarsz, a névnapodra majd mi is úttörőruhába öltözünk. Oké, Dávid?

(Személyes közlés)

Sátídrof

„James Thurber *A fehér szarvas* című furcsa, groteszk meséje volt az egyik első fordításom 1982–83-ban. A mese egy pontján a herceg útbaigazítást kér a kóbor varázslótól, aki azt mondja: menj erre és erre, ott két puffogó fog állni, az egyik jobbról mondja, hogy puff, a másik balról, hogy paff, de te csak menj tovább! Itt két lökött név következett. Nézttem, töprengtem, majd kiderült, hogy a két üresen puffogó szörny neve az amerikai Demokrata és a Republikánus Párt – fordítva.

– Hogyan jött rá?

– Nézttem jobbról, nézttem balról, azaz, visszafelé olvasva, a kóbor varázsló utasítása szerint.

– Mit tesz ilyenkor a fordító a nyolcvanas évek elején, egypártrendszerű országban?

– Kifundáltam két szörnyet, ez a Trápa és a Tnorfpén lett.

– Vagyis a Párt és a Népfront?

– A szerkesztő gratulált az egész fordításhoz. A szöveg már átment a lektorokon, amikor elmeséltem neki, hogy ide ezt a tréfát helyeztem el. (...) A szerkesztőm legyintett: ugyan, ma már rég túl vagyunk ezen! Kinyomtatták a kötetet, s az 1984-es könyvhét előtt kaptam egy táviratot, hogy azonnal telefonáljak a kiadó igazgatóságára. Loholtam működő fülkét keresni. Az igazgató hihetetlen hangon hihetetlen dolgokat üvöltött a kagylóba. Ilyeneket ordított: az olvasó bájos erdei ösvényen halad, s maga aláaknázza...

– Szóval, aláaknázza a szocializmust.

– Meg is ittam a levét. Kiderült ugyanis, hogy a két szó miatt át fogják tördelni az egész ívet, s a kárt meg kell térítenem. Több százezer forintot emlegettek, nekem, az albérlőnek, csillagászati összegeket. Elkezdtek átfűzni, kinyomtatták az egész ívet, a két eredeti angol szóval. De örült lassan ment, így született egy könyvritkaság: a negyven-

ezerből vagy ezerötszáz példányt átfűztek, a többit végül mégis piacra dobták, Trápával és Tnorfpénnal. (...) Évekig nem kaptam a kiadóban munkát.”

(Eszéki Erzsébet: Beszélgetés Békés Pállal. *Magyar Hírlap*, 1992. július 18.)

Szocialista erkölcs

1983-ban a Magyar Rádió Ötödik sebesség című műsoránál voltam munkatárs. Akkoriban taxiszámlát vihattunk, ha valamilyen riportra taxival mentünk. Egy délután riportra siettem taxival. Amikor a riport helyszínére értünk, azt kértem a sofőrtől, hogy várjon meg, mert megyünk tovább, de az eddigi útról most adjon számlát, mert eddig tartott a munka, az interjú után magánút következik, amit már én fizetek, számla nélkül. Erre a taxisofőr rémülten rám nézett, és a következőt mondta: „*Ne tessék már ilyet csinálni, mert még felépül a szocializmus!!!*”

(Személyes közlés)

Tudománypolitika III.

1985 júliusában az Orient expressz majdnem egy órát állt miattam Hegyeshalmon. Összesen három egyenruhás foglalkozott velem, majd megjelent egy negyedik is, aki – gondolom – a parancsnok volt. Hová megyek? Párizsba. Miért? Az IPSA világkongresszusára. Mi az? A Nemzetközi Politikatudományi Társaság kongresszusa. Mi a foglalkozásom? Szociológus. Ki küld ki? Az egyetem. Na, nyissam csak ki a bőröndömet!

Biztos kézzel emelték ki a dossziémat: az előadásom gépelt szövegét franciául, valamint a kollégámmal közösen írt, magyar nyelvű tanulmányunkat, amelynek az adataira az előadásom szövege is támaszkodott. A jellegzetes, zöld fedelű kiadvány fedőlapján nagy betűkkel virított a kiadvány sorozatcíme: *Tanulmányok, beszámolók, jelentések*, alul pedig az intézet sokatmondó neve, ahol kutatásunkat végeztük a 10–14 éves gyerekek nemzet- és politikaképéről: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Hm. „Jelentések”, mondta egyikük. Miért akarom kivinni ezeket? Ez az előadásom franciául, mondtam. És a *Jelentések*? Ebben van az a kutatás, amiből írtam az előadásomat. Ezek nincsenek tükösítve, mondta egyikük. Az mi? Nem tudja? Nem. Titkos ügyiratkezelés! Nincs engedélyezve, hogy kihozhatja ezeket. Én ezt nem tudtam. De hát az előadásom angol változatát már egy hónapja kiküldte az egyetem Párizsba ötven példányban. Kiküldeni lehet, mondták. Csak kivinni nem. Engedjék meg, hogy telefonáljak a főnökömnek a saját költségemre. Ő igazolja majd, hogy mit viszek. Azt nem lehet. Mindjárt hozzuk a jegyzőkönyvet.

Addig a határőr vigyázott rám.

– Tudja, ha egyedül lettem volna, én hagytam volna futni magát. De hát maga nem akármilyen helyről jött. Ide van írva, hogy „*Kutatóközpont*”.

(Személyes közlés)

Tudománypolitika IV.

„A kiutazások gyötrelmessé tételének különösen izgalmas része volt az ún. tükösítés. Tük: titkos ügyiratkezelés. Kéziratot ugyanis a nem szocialista országokba és Jugoszláviába tilos volt kivinni. Ha erre mégis szükség volt (konferencia előadás), a kézirattal a külügyesnek el kellett mennie az Akadémia Nemzetközi Együtműködési Irodájába, illetve elődjébe, ahol a megfelelő munkatárs gondosan átszámolta az oldalakat. Ezt jegyzőkönyvben rögzítette, aláírta, lepecsételte és átadta a külügyesnek, majd a kéziratot saját kezűleg gondosan becsomagolta, átkötötte, a spárgát több helyen korong alakú ragasztóval rögzítette és átpecsételte oly módon, hogy egy esetleges későbbi megbontás észrevehető legyen. Így már emelt fővel neki lehetett vágni a határnak. A fegyelem az Akadémián is lazult, és egy idő után a kiutazó már személyesen is elvihette kéziratát „tükösíteni”, bár nem minden kolléga ragaszkodott ehhez az önállósághoz.”

(Nagy Ilona: A külkapcsolatokról.
www.neprajz.mta.hu/bemutatas/40evf/pdf/09.pdf)

Szolidaritás

1986 tavaszán, a március 15-ei „láncbídi csata” után Budapesten, a Belvárosban a rendőrség még hetekig igazoltatta az egyetemista és az értelmiségi külsejű járókelőket. A rendőri készség április 4-e közeledtével egyre nagyobb lett. Március 15-én pár ezer fiatal fáklásmenetben akart a Petőfi szobortól a Láncbídon át Budára, a Táncsics-szoborhoz vonulni. A fiatalokat a rendőrség rászorította a két oldalról lezárt hídra, válogatás nélkül ütötték-verték őket, sokat közülük bevitték a rendőrségre.

Azon az estén kollégám is ott volt – egyáltalán nem véletlenül – a közelben, a Váci utcában; ő megúszta egy igazoltatással. Ez a kollégám akkoriban a kabátja hajtókáján hordott egy kitűzőt, amelyen a Solidarność gyönyörű lázadó betűi kapaszkodtak egymásba. Bátor tettek számított ez akkoriban. Pár nappal később, amikor együtt mentünk valahová, észrevettem, hogy a kabátján már nincs ott a jelvény. „*Levetted?*” – kérdeztem. „*Nem*” – válaszolta. „*Csak most itt hordom.*” És kicsit felhajtotta a kabát hajtókáját. Ott volt a jelvény, belül, a hajtóka kabátra simuló oldalán.

(Személyes közlés)

Semmi sem lehetetlen II.

1987, Budapest.

– Volt egy szakmai kör nálunk, a könyvtárban, amit én szerveztem. Afféle továbbképzés volt: előadásokat hallgattunk és tartottunk. Most abbahagytam. Behivatott ugyanis a párttitkárunk, és közölte velem, hogy ebben az országban csak a párt szervezhet csoportosulásokat, vagy a KISZ, vagy egyéb szervek. Minden egyéb ellenzéki csoportosulásnak minősül. De ő tud egy áthidaló megoldást. Fúrjuk meg az eddigi KISZ-titkárt, és

legyek én a KISZ-titkár. Ő majd gondoskodik róla, hogy majd megválasszanak. Akkor a KISZ-en belül folytathatnám a szakmai kört.

– Mire te...

– Hagytam, hogy jó részletesen végigmondja a mondókáját. Aztán közöltem vele, hogy ennek legalább egy akadálya van. Az, hogy nem vagyok KISZ-tag.

– És azóta mi van?

– Azóta? Azóta nincs szakmai fórum. Nem csinálom.

(Személyes közlés)

Egyenes adás

1986 májusa. A csernobili atomerőműben történt robbanás utáni napokban „a Lánchíd pesti hídfőjénél a lakosság megnyugtatósára sugárzást meg más adatokat mért mindenféle műszeren egy fizikus. Már várták, hogy adásba kerüljenek, amikor melléjük lépett a Tájékoztatási Hivatal osztályvezetője, és megkérdezte az éppen az egyik műszer fölé hajló tudóst: – Mennyi? – Nyolcvan. – Adásban mondjon csak negyvenet! Hogy mi nyolcvan? Azt már nem kérdezte meg.”

(Farkasházy Tivadar: *Tévések vígjátéka*. Új Idő Kft, 1989.)

Balegyenes adás

1986 májusa. A Magyar Rádió egyik szerkesztője fegyelmit kapott, mert – egy éjszakai műsorban még az előtt közölte a csernobili robbanás hírért, hogy a Szovjetunió is elismerte volna a történeteket.

(Személyes közlés)

Irányított demokrácia II.

„Az egyik hetedikes órásban, ahol több jelölt volt, csodák-csodája, az a fiú győzött, akit a felnőttek javasoltak. Azokat a szavazólapokat, amelyeken nem az ő neve szerepelt, érvényteleneknek minősítették azzal, hogy gyűrtek, olyanok, mintha »reggeliztek« volna rajtuk. Amikor a csapatvezetőség vizsgálatot indított, a szavazáson részt vett felnőtt azzal érvelt, hogy a gyerekeket irányítani kell, nem lehet rájuk ilyen komoly dolgot bízni, hiszen a barátjukat ajánlják óravezetőnek, vagy elhülyéskedik az egészet.”

(Faragó György: Jelölik vagy választják? *Pajtás*, 1987. 21.)

Rendnek muszáj lenni

Egy kisvárosi gimnáziumnak életveszélyes volt a tornaterme, ezért teljesen lebontották, és egy sportszarnoknak is beillő, csodálatos termet építettek a helyére. Az iskola testnevelője „személyes kapcsolatain keresztül, különböző sportegyesületek támogatásával – tehát nem az iskola pénzéből – mindenféle sporteszközt beszerzett nagy számban, vadonatújakat. Miután mindezt megtette, (...) egyszer csak hívatja az igazgatót, hogy *»ha már ilyen szép tornatermiünk van, gondoskodni kellene a felszereléséről is«*. Mire a testnevelő tanár leinvitálta felettesét a szertárba.

A tanár fegyelmit kapott, hatáskörének túllépése miatt.”

(Kaczián Gábor: „*Aki az oktatásnak vermet ás, maga esik bele...*” Főiskolai dolgozat, 1988.)

Nyugati híd, keleti történet

Amióta 1989-ben átadták az akkori Marx téren, a mostani Nyugati téren a felüljárót, minden budapesti tudja, még a legkisebb is, hogy a két irányból épülő híd elemeit nem lehetett összeilleszteni a felüljáró legmagasabb pontján, mert amikor összetalálkoztak volna az elemek, kiderült: majdnem fél méter eltérés van közöttük. Nagy égés volt. Azt is tudni vélték, hogy a tervező szégyenében öngyilkos lett. Állítólag a híd egyik felét az oroszok építették, és ők más „0” pontot használtak a magasság mérésénél. De azt is beszélték, hogy azért nem értek össze a fél hidak, mert a munkások ellopták az építőanyagot.

Kínos és ugyanakkor nevetséges példázata lett ez a kis magyar abszurd az ekkor már agonizáló pártállam pancserségének. Nekem is sokszor eszembe jutott az egymás fölött elhaladó ívek mentén épülő híd és az öngyilkos tervezőmérnök története, amikor arra jártam. Próbáltam elképzelni, hogy nézhetett ki a híd megszakadt íve, és azon is gondolkodtam, hogy vajon végül hogy illesztették össze mégis a két fél hidat.

Olvasom a Népszava 2009. július 29-i számában, hogy a legendás történet nem igaz. „*Wellner Péter, a valamikori Hídépítő Vállalat építőmérnöke, a felüljáró tervezője ma is jó egészségnek örvend.*” Időközben megtervezte a köröshegyi völgyhidat is.

„Tény, hogy valóban akadt valami galiba a felüljárónál: a kivitelezők a városvezetés sürgetése miatt nem várták meg, hogy az elemeket összekötő ragasztóanyag megkössön. A ragasztónak annyi szerepe volt, hogy ne engedje kinyílni az elemek alsó részeit addig, amíg a munkások fent elhelyezik, megfeszítik, lehorgonyozzák a műtárgyat összetartó acélkábeleket. Sietni kellett, bebizonyítva, hogy a szocialista beruházások gyorsan és gördülékenyen haladnak, de a ragasztó fűtyült az igyekezetre, és nem méltóztatott idő előtt megkötni. Az elemek természetesen szétnyíltak és felfelé fordultak. Ez a látvány azt a benyomást keltette az emberekben, hogy nem ér össze a híd.” „Amikor kiderült a hiba – olvashatjuk a *Népszavában* –, rájuk fogták, hogy nem tudnak tervezni. Valaki azt ajánlotta, hogy bontsák le a hidat.” „Most is van egy szóra sem érdemes eltérés a hídon”, mondja a mérnök, „bár helyes irányban tettük vissza az elemeket.”

Pedig milyen jó kis történet volt.

(Személyes közlés)

A hidegháború vége

1989. Kecskemét, tanítóképzős főiskolások államvizsgája.

– Mit tud a vietnámi háborúról?

– Az amerikaiak bevetették a szexuális fegyvereket.

(Személyes közlés)

EURÓPAI INTEGRÁCIÓ

Velünk élő történelem II.

Kolozsvár, Főtér, Mátyás király lovas szobra:

„– Gyerekek – mondja a moldvai iskoláscsoportot vezető tanárféle – ez itt Matei Corvinnak, a nagy román királynak a szobra, aki Magyarország trónját is megszerezte. Látjátok, itt, alatta a leigázott magyar urak állnak és pörölnek, de ő rájuk sem néz.

– A talapzaton pedig azt írja, hogy Mathias – szól az egyik diák –, alább pedig, hogy Rex. Rexnek nálunk a kutyákat szokás elnevezni. Miért írták ezt ide? – kérdi végül a gyerek.

– Hm... hm... nem tudom... – így a tanár. Majd fejét hirtelen felkapva hozzáteszi: – Bizonyára így hívták a lovát. Ezért is írhatták eleink felül azt, hogy Mathias, alája pedig azt, hogy Rex.”

(Tibori Szabó Zoltán: Hol van a szíved, fiam? *Népszabadság*, 1992. július 22.)

Le kell váltani a történelmet

A román külügyminisztérium körlevélben tiltotta meg, hogy hivatalos iratokban, közleményekben, diplomáciai levelezésben az *Erdély* (*Transilvania*) szót használják. Az e kifejezést tartalmazó anyagokat vissza kell küldeni a feladónak.

A román külügyminisztérium szóvivője elmondta, hogy az *Erdély* szó használatát tiltó körlevelet elsősorban az *erdélyi* megyékbe küldték el.

Minden krétai hazudik.

(Napihír 1992. október 23-án)

Közép-Európa közel van

„Szerdán Pozsonyban dunaszerdahelyi rendszámú kocsimba szlovák suhancok beüvöltöttek: «Na, k... magyar, kinek fogsz ma drukkolni?» (Azon a szerdán, 1992. szeptember 16-án, Pozsonyban, az Slovan–FTC BEK mérkőzésen a szlovák hatóságok álarcos kommandósokkal verették végig a Magyarországról jött szurkolókat.)

Másnap ugyanazzal a kocsival Budapestre utaztam, és borostás fickók rikoltották felém: «*K... tótok, mit csináltatok velünk Pozsonyban?*»”

(Az *Új Szó* 1992. szeptember 21-i számából idézi a *Beszélő*, 1992. szeptember 26.)

Közép-Európa messze van I.

Párizs, az Oubliette tenyérnyi kabaréja. Annie hívott meg, százhusz frankért meg lehetett nézni a középkori börtöncellákat, és meg kellett hallgatni a legismertebb francia szanzonekat. Két szám között a zongorista a vendégekkel társalgott. Velünk természetesen arról, hogy milyen nyelven beszélünk. Találja ki, mondta Annie. Észak-Európa? Nem. Közép? Igen. Lengyel? Nem. Jugoszláv? Csehszlovák? Nem, nem, rázogattuk a fejünket. Román? Az sem. De hát már mindent felsorolt, mondja. Más nincs. Dehogynem, mondjuk. Akkor mi oroszok vagyunk, döntötte el hirtelen. Más nem lehet.

És ettől kezdve minden szám végén azt mondta, külön nekünk, bele a mikrofonba, hogy „*szpasziba*”. Hiába mondtuk, hogy nem találta ki.

Mosolygott. Az ő eszén nem járunk túl!

(Szabó Ildikó: Szeretik-e a magyarok a sajtót? Párizsi lapok. *Tekintet*, 1992. 2.)

Közép-Európa messze van II.

Eltévesztettem az irányt, mire észrevettem, már a Place d'Italie következik. Kiszállok a metróból, átmegyek a szemközti peronra. Éjjel fél egy van, senki rajtam kívül, a metró meg nem akar jönni. Megjelenik viszont egy részeg csavargó, az egyik kezében borosüveg, a másikban cigaretta. Pontosan a mellettem lévő székre huppan le, levegőt sem merek venni.

„*Nem zavarom a cigarettával?*” Semmi kétség, az elbűvölő udvariasság ismerkedési szándékot takar. Eldobja a cigarettát, megfogja a kezemet: „*Gyere velem.*” Ártatlanul mosolygok, és magyarul válaszolok neki. „*Nem értesz franciául?*” „*Sajnos, nem értem, amit mond.*” „*Német vagy? Amerikai?*” Rettenetesen gondolkozik, milyen lehet az, aki nem francia, de úgy látszik, nem is német vagy amerikai.

A részeg nem adja fel. „*Lengyel vagy?*” Aztán megismétli hangosabban. „*Mi az, süket vagy?*” Nagyon félek, mosolygok. Még egy ötlete van: „*Akkor te jugoszláv vagy.*” Nem értem, hajtogatom. Egyre dühösebb. Aztán egyszer csak a homlokára csap: „*Tudom már! Cigány vagy!*” Megint megfogja a kezemet: „*Úgye, hogy cigány vagy?*”

Felállok és elmegyek a peron túlsó végére, Csak már jönné az a rohadt metró. És ekkor a túloldaltól kicsi, hajlott hátú, ráncos arcú, fekete bőrű, mesebeli öregapó csoszog felém: „*Elment már az utolsó metró.*” És még azt is mondja: „*Menj ki innen, lányom. Az a részeg veszélyes.*”

Együtt megyünk a kijáratához.

(Szabó Ildikó: Szeretik-e a magyarok a sajtót? Párizsi lapok. *Tekintet*, 1992. 2.)

Sajt I.

Párizs, 1991. Szeretik-e a magyarok a sajtot, kérdezi a vendéglőben a francia kollégám. Nem nagyon, mondom. Csak az utóbbi időben van valami választék, és nem eszik olyan rendszeresen, mint a franciák. Én gyerekkoromban nem is ettem, folytatom. Emlekszem, joghurtot is egyetemista koromban ettem először. Miért, akkor talán nem volt tehén? De, csak felénk nem csináltak sajtot. Kecse volt? Persze, amikor nyolcéves voltam, nekünk is volt. Én legeltettem a régi zsidó temetőben, mert ott sok akácfa volt. „*És a zsidók mit szóltak hozzá, hogy ott legelteted?*”

Nehéz kérdés. Akkor költöztünk oda. Én nem tudtam, mi az, hogy zsidó. Amikor elmentünk az egyik kislányhoz vizet inni, akkor jött haza az apukája. „*Ő az új kislány*”, mondták rám mutatva. „*Most költöztek ide.*” „*És megengedik a szüleid, hogy zsidókkal barátkozz?*” Én megijedtem, hogy valami rosszat tettem, és azt kérdeztem: „*ez ragályos?*” A kislány apja elnevette magát, a kislány pedig a barátnőm lett. Azt pedig, hogy a háború előtt több száz zsidó család is élt ott, csak harminc évvel később tudtam meg, véletlenül. Itt, Párizsban... Mint ahogy azt is, hogy mi az egykori gettó utcájában laktunk. Hogy lehet ezt mind elmondani? Hallgatok.

A kollégám pedig tovább gyötör. És nem adott tejet a kecske? De igen. Azért vet-tük. Anyukám fejte. És miért nem csinált a tejből sajtot? Nem tudom. Talán nem tudta, hogy kell. De hát, ahol tej van, ott sajtot is csinálnak. Nálunk nem. Hogy hívták a kecskét? Samunak. Erre megáll a kezében a villa. De hát ez fiúnév. Ezen én is meglepődöm. Te vagy az első, aki ezt észreveszi. Fel nem foghatom, folytatja, hogy ahol tej van, miért nem csinálnak sajtot.

Befejezzük az ebédet, kérdezi, kérek-e sajtot.

Nem, mondom. Most nem.

(Szabó Ildikó: Szeretik-e a magyarok a sajtot? Párizsi lapok. *Tekintet*, 1992. 2.)

Kossuth-címer

Jó, hogy jövök, mondja Madame Suba a boltban. Itt van egy magyar úr, szeretne valamit Pestről, elhozná-e a férjem. Egy Kossuth-címeres üveg kellene, mondja az úr. Ez most nagy becsben van az itteni magyarok között. Mégis, milyen üvegről lenne szó, kérdem. Amilyet Landsbergis, a litván elnök is kapott, mondja ingerülten az úr. Azért én szeretném tudni, hogy néz ki, mondom. Festett? Azt ő nem tudja, de mindegy is. Van benne valami? Igen, mondja Madame Suba, de az úr félbeszakítja. Neki teljesen mindegy, hogy mi van benne, nem értjük? Őt csak az üveg érdekli. Megvehetne volna Pesten, de gondolta, itt, Párizsban, Madame Suba boltjában úgyis megkapja, minek cipelje. És most csalódottan látja, hogy nem.

Pálinka van benne, mondja Madame Suba. Barackpálinka.

(Szabó Ildikó: Szeretik-e a magyarok a sajtot? Párizsi lapok. *Tekintet*, 1992. 2.)

Édes anyanyelvünk

Nagyon idős házaspár jön be Madame Suba boltjába. A hölgy nyakán álomszép bri-liánsok, az úron pöttyös kicsi csokornyakkendő. A hölgy tarhonyát kér. Talán csak nem magyar, kérdi Madame Suba franciául. Ő nem, de a férje igen. „*Sajnos*”, mondja aka-dozva a férje. „*És mióta él itt?*” „*Én voltam nyolc éves, amikor mi eljöttünk Budapest...ből...ről.*” „*Hát ez csodálatos, hogy ilyen szépen beszél magyarul*”, mondja Madame Suba. „*Az én papám itt élt... Párizsban. Ő meghalt... ezer... kilencszáz... hatvanban. Én beszéltem vele magyarul.*”

Madame Suba, hogy leplezze megrendültségét, a feleséghez fordul. Egy ilyen elra-gadó férj, mondja franciául, aki megismertette vele a tarhonyát, ezt a finom magyar ételt, biztosan megtanította a legszebb magyar szóra is. „*A legszebb magyar szóra?*” „*Igen.*” „*Melyik az?*” „*Sze-ret-lek*”, mondja Madame Suba, „*je t'aime*”. Ő, nem, mondja a hölgy csalódottan, egyáltalán nem.

És akkor megszólal az idős úr. Azon a nyelven, amit csak mi tudunk. Ő és mi. „*Mert nem szeretem*”, mondja.

(Szabó Ildikó: Szeretik-e a magyarok a sajtot? Párizsi lapok. *Tekintet*, 1992. 2.)

Mienk, tietek, övék

A rendszerváltás első éveiben az egyik pilisi faluba izzó lelkű magyarországi szlo-vák politikus érkezik, aki azzal a szándékkal járja a településeket, hogy felvilágosítsa az ott élő szlovákokat a magyarok elnyomó, erőszakosan elmagyarosító politikájáról. Addig járja a kocsmákat, míg az egyikben végre szlovák szó üti meg a fülét. Közelebb ül a be-szélgetőkhöz, és elkezd mesélni egy csodálatos országról, ami a Duna túloldalán terül el, szépséges hegyek övezik, zúgó folyók szelik át, dolgos és jólelkű emberek lakják... Az asztaltársak egyetértően bólogatnak, szemükben felcsillan a megértés. Az egyikőjükből ki is tör: „*Krva toti, zobrali nam Felvidék*”.

(Személyes közlés)

Fogyasztói társadalom

„*Úgy ennék már egy kis igazi rántott halat*”, mondja Anikó, aki már három éve lakik Párizsban. „*De sehol nem látok pontyot.*” „*Az nem lehet, hogy valahol ne lehessen kap-ni*”, mondja Gergely, aki már húsz éve jár Franciaországba. „*Valamelyik piacon biztosan találsz. Csak utána kell járni.*”

„*Miért nem szólsz a halasodnak – szólal meg Pali –, hogy rendeljen neked pon-tyot?*”

Ő 1956 óta él Franciaországban. Már negyven éve.

(Személyes közlés)

Fortélyos félelem I.

- Holnap megyünk Erdélybe. Nem jössz velünk?
- Hű... ez nagyon jó lenne. De...
- Tudsz kérni vízumot az útleveledbe a határon.
- Nem, nem tudok menni. Tudod... én Marosvásárhelyen születtem.
- És ez miért baj?
- Mert ez be is van írva az útlevelembbe. Úgy van beírva, hogy „Marosvásárhely, Hongrie”.
- Mert 1944-ben, amikor születtem, még Magyarországhoz tartozott.
- Igen, de amíg Magyarországon éltem, úgy írták be minden okmányomba, hogy „Marosvásárhely, Románia”.
- De te 1973 óta Franciaországban élsz. Huszonöt éve!
- Igen. De én politikai menedékjogot kaptam Franciaországban.
- Ehhez semmi közük a román határőröknek.
- Nem érted? A magyar útlevelembbe az volt beírva, hogy Marosvásárhelyen, Romániában születtem, a franciába meg az, hogy Marosvásárhelyen, Magyarországon. Mert amikor intéztem a francia állampolgárságomat, a hatóságok nem értették, hogy miért vagyok én magyar, ha a magyar útlevelemben az áll, hogy Romániában születtem.
- Én nem értem ezt az egészet. Gyere nyugodtan velünk.
- Nem mehetek.
- Mert az van a francia útleveledben, hogy Marosvásárhelyen, Magyarországon születtem?
- Igen.
- De mondd már meg, hogy ez miért baj!
- Te tényleg nem érted. Képzeld csak el, amikor a román határőr meglátja az útlevelemben, hogy „Marosvásárhely, Hongrie”.

(Személyes közlés)

Parlamenti többpártrendszer

„1990-ben főnököm, a kisgazdapárti államtitkár magához hivatott, és megrótt, mert előző nap látott a Parlament folyosóján Deutsch Tamással beszélgetni. A megrovást így fejezte be: *«Igaz, már este fél hét volt, és szabad időben azt csinálsz, amit akarsz, de más-kor menjetek el inkább egy presszóba, ha valamelyik fideszes beszélgetni akar veled.»*”

(Személyes közlés)

Közép-Európa messze van III.

1998, Budapest. A Petőfi Sándor utcai főpostán elegáns hölgy érdeklődik:

- Kérem szépen, hány forintos bélyeg kell Szlovéniába egy képeslapra?
- Talán Szlovákiába – javította ki az ablak mögött ülő hölgy.
- Nem. Szlovéniába.
- Szlovénia? Ilyen ország nincs!
- De, van ilyen.
- Mondom, hogy nincs ilyen ország!
- Dehogy nem. En is ott lakom. Onnan jöttem.

(Személyes közlés)

EPILÓGUS

Krumpliorr

„Édesanyám mesélte, hogy a Zacsek-féle MDF-piacon aláírásokat gyűjtenek a tévé és a rádió kinevezendő alelnökei támogatására. És egy fejkendő nő néni, akit éppen Chru-dinák érdemeiről győzködtek, riadtan megkérdezte: *«Csak az kaphat itt krumplit, aki aláírja?»*”

(Ludassy Mária: Kant és krumpli. *Beszélő*, 1991. november 16.)

Amit szabad, azt muszáj

1991-ben az egyik kis üzletbe beállított az MDF egyik kerületi aktivistája:

– Aláírásokat gyűjtünk, hogy a Fővárosi Önkormányzat tisztítsa meg a Nyugati pályaudvarnál az aluljárót. Tele van mindenféle gyanús elemekkel, engedély nélkül árusító külföldiekkel. Sokan már félnek egyedül menni az aluljáróban.

– Így igaz. De én nem írom alá.

– Ne hülyéskedj. A te üzleted is itt van, egy köpésre az aluljárótól.

– Akkor sem írom alá. Nem hiszem ugyanis, hogy ezt a problémát így kellene megoldani. Azokat a külföldieket, akik ott árulnak, a nyomorúság hozza ide.

– De hát ezt az aláírásgyűjtést az MDF is támogatja!

– Állampolgári jogom, hogy ne írjam alá.

– Milyen magyar vagy te?!

(Személyes közlés)

Történelmi útmutató

A Nap TV egyik adásában „kipirult fülű rendszerváltók üvöltötték a membránba, hogy most már igazán ideje lenne ledönteni a két meggyilkolt parlamentert, Osztapenko és Steinmetz kapitány szobrát. (...) Amikor aztán minden ilyenkor szokásos érv (...) nyilvánosságot kapott, valahonnan a tömegből előlépett egy megfáradt, hatvan év körüli asszony, és miközben megnyúlt fóliaszatyrát igazgatta, félig a kamerába, félig az ott lévőknek mondta:

– Lebontják Steinmetz kapitány szobrát? Hát akkor honnan tudjuk, hogy hol kell le-szállni a buszról?

(Kovács Zoltán: És újra hallgatag. *Élet és Irodalom*, 1991. november 8.)

Apák és fiúk

1991-ben az SZDSZ egyik közismert, vezető személyiségének a 18 éves fia össetalálkozott egy házibulin az MDF egyik közismert, vezető ideológusának a hasonló korú lányával. „*Jé, te nem is vagy olyan undorító, mint az apád*”, jegyezte meg az ifjú hölgy. „*Te viszont igen*”, válaszolta a fiatalember.

(Személyes közlés)

Humorban nem ismernek tréfát II.

Az utcanevek Budaörsön is megváltoztak. A Marx Károly utcából például Károly király utca lett, emlékeztetendő a budaörsi csatára. A 40-es autóbussen ettől kezdve így mondták be az itteni buszmegállót: „Marx Károly király utca következik”. Az emberek elmosolyodtak magukat, és jókedvűen egymásra néztek.

Ekkor a *Budaörsi Anzixban* megjelent egy cikk. A helyi közélet egyik személyisége szerkesztette ki az ügyet. Megadta a busz rendszámát, amelyen maga is hallotta a felségsértő szöveget, sőt, a buszsofőrrel személyleírással is szolgált. Miután felvilágosította a magáról megfélemedezett sofőrt, hogy meggondolatlan tetteivel milyen mély nemzeti érzelmeket sért, felszólította a nép nevében, hogy a továbbiakban teljesítse kötelességét a szabályoknak megfelelően.

Másnap senki sem mosolygott, amikor a busz ehhez a megállóhoz közeledett.

(Személyes közlés)

Nálunk nincs antiszemitizmus

A Párizsból hazalátogató hölgy örömmel fedezte fel, hogy Budapesten, az egyik elegáns belvárosi üzlet kirakatában szépséges bundákat kínálnak leértékelve, még hozzá a franciaországi fizetéséhez képest kedvező áron. Bár verőfényes májusi nap volt, döntött: megveszi élete első bundáját.

A kihalt üzletben kedvesen fogadták a pénzes vendéget. Miután becsomagolták a bundát, az eladónő és a pénztárosnő külön is felhívták a figyelmét: vigyázzon, a cigányok ki ne kapják a kezéből a csomagot! Oh, talán csak nem, mondta zavartan a hölgy. De igen, bizonygatták neki hevesen. A hölgynek fogalma sincs róla, hogy milyenek ezek a cigányok! Ezekről minden kitelik. S hogy igazuknak nagyobb nyomatékot adjon, egyikőjük még azt is hozzátette: „*Annak a Hitlernek nem azokat az aranyos, drága zsidókat kellett volna elpusztítania, hanem a cigányokat. Azokat kellett volna a tűzbe dobni!*”

„*Tűzbe dobni*”, ismételte magában a hölgy, aki gyerekként valahogy túlélte, hogy a tűzbe dobják, miközben kiszédelt az elegáns belvárosi üzletből.

Amíg Budapesten volt, több ismerőstől is megkérdezte: látszik-e rajta, hogy zsidó? Egyszer azt is hozzátette, hogy Párizsban ezen nem szokott gondolkodni.

(Személyes közlés)

Fortélyos félelem III.

1992 nyarának nagy magyar médiaháborúja közvélemény-kutatási témává is vált. Ezúttal az egyik intézet munkatársai telefonon hívják fel interjúalanyukat, beolvassák nekik a kérdéseket, és beírják válaszaikat a kérdőívbe. A számítógépes feldolgozásból derül majd ki, hogy a megkérdezett budapestiek inkább kivel értenek egyet: a rádió és a televízió jelenlegi elnökeit leváltani akaró miniszterelnökkel vagy a leváltásukat ellenző köztársasági elnökkel? Az interjúalanyoknak joguk van nem válaszolni a kérdésekre, és természetesen később is elmondhatják telefonon a kutatással kapcsolatos észrevételeiket.

Kellemes férfihang telefonál. Az intézet munkatársa őt is megkérdezte. A hölgy kedves volt, a kérdések érdekesek, és ő szívesen is válaszolt rájuk. Utána azonban eszébe jutott: ő a közelmúltban megpályázott egy vezetői állást. Az, hogy az ő véleményét is megkérdezték a köztársasági elnök és a miniszterelnök közötti konfliktusról... khm... nincsen-e ezzel összefüggésben? Vajon nem így akarták-e megismerni a politikai nézeteit? Ő, ugye, őszintén válaszolt a kérdésekre. És arra gondolt, hogy esetleg... attól függően kapja meg az állást, hogy igazat ad-e a miniszterelnöknek vagy nem?

(Személyes közlés)

Bölcs rabbi

Beiktatták Kassán az új rabbit, mondják a híradóban. A kassai zsidó közösség többsége – folytatódik a híradás – magyar anyanyelvű. Az új rabbi maga is beszél magyarul: Erdélyből jött.

A felújított zsinagógában, a beiktatási ünnepélyen beszédet mondott az új rabbi. Angol nyelven. Amit az angolul nem tudók tolmácsolásban követhettek. Szlovák nyelven.

(TV Híradó, 1992. szeptember 20.)

Változnak az idők

„Papa, mi azért zsidók is vagyunk?” Nehéz kérdés. „Ugye – kezdi a könnyebb végén –, az anyád református. Én meg... Ahogy vesszük.”

„Mert, ha úgy vennénk – így a kislány –, akkor mehetnék olcsón Izraelbe, egy zsidó utazási irodán keresztül.” Csak hát ehhez igazolni kellene, hogy ő zsidó származású.

Végülis meg lehet próbálni, morfondírozott az apja. Mert igaz ugyan, hogy őt már az evangélikus vallásban keresztelték meg. Igaz az is, hogy a szülei házasságáról is az evangélikus egyház anyakönyvi kivonata tanúskodik. De eredetileg csak az anyja származott kikeresztelkedett családból.

A kutatómunka végül is meghozta gyümölcsét. „Három teljes napomba került, hogy megszerezsem apa eredeti születési anyakönyvi kivonatát, ami igazolja, hogy izraelita vallásúnak született”, panaszkodott a kislány apja a nagymamának. „Istenem”, sóhajtott az anyja. „Szegény apádnak meg ezer pengőjébe került annak idején, hogy ennek az ellenkezőjét igazolja.”

(Személyes közlés)

Kétszer kettő néha öt

1993, kisebbségkutatás. A szociológus vakarja a fejét. A Vas megyei Kétvölgy önkormányzata visszaküldte ugyan kitöltve az adatkérő lapot, de a válaszok elég rejtélyesek. A lakosság összlétszáma: 168 fő. A lakosság megoszlása: magyar 167 fő, ruszin 1 fő, szlovén 160 fő. Hogy lehet akkor a lakosság összlétszáma 168 fő?

A szomszéd faluban ő is csinált interjút a kutatást vezető szlovéniai kutatóintézet részére. Emlékszik például az egyik asszonyra, aki arról beszélt az interjú után, hogy milyen volt itt az élet az ötvenes években, amikor rosszban voltunk Jugoszláviával. Hogyan igazoltatták őket a határőrök naponta ötvenszer. Hogyan szóltak rájuk, ha a határban dolgozva véletlenül átnéztek a túloldalra. Hogyan bántak itt a szlovénekkal.

Most is, hogy híre ment ennek a vizsgálatnak, meséli az asszony az interjú után megkönnyebbülve, a fia direkt hazajött, hogy figyelmeztesse: „Édesanyám, *nehogy megmondja ezeknek, hogy maga vend. Mert ki tudja, miben egyeztek meg ezek egymással. Lehet, hogy azért írják össze, hogy ki a vend, mert valami lakosságcserét terveznek.*” Mert ugye, ők itt, a Vendségben csak így nevezik magukat. De lehet mondani szlovénnek is...

A szociológus az interjút követő beszélgetésekre gondol. Szóval, Kétvölgy lakosságának az összlétszáma 168. Két völgy, kétféle számrendszer: 167-en magyarok, 160-an szlovénok. Egy valaki pedig – könnyű neki – ruszin.

(Személyes közlés)

Keresztény kurzus

A kecskeméti alpolgármester fogadóóráján cigány fiatalasszony ecseteli, hogy milyen nehezen élnek. Nyomorúságos körülmények között laknak, sokan vannak, kellene egy lakás, segítsen rajtuk az önkormányzat.

– Ugye, áldott állapotban van? – kérdezi az alpolgármester.

– Hát, ami igaz, igaz – hangzik a szégyellős válasz –, elég rég voltam már templomban.

(Személyes közlés)

Civil a pályán

1993. június, tanító szakra felvételizők vizsgája a kecskeméti főiskolán.

– Beszéljen a civil társadalomról. Mi ért rajta?

– Hát... azokat, akik nem katonák.

(Személyes közlés)

Történelmi tudat III.

Kecskeméti főiskola, társadalomtörténeti vizsga.

- Hát... akkor legalább azt mondja meg, hogy mikor volt az 1956-os forradalom.
- 1918-ban.
- ???
- Jaj, nem. 1945-ben.

(Személyes közlés)

Valahol Európában

1993, Budapest. A francia miniszter kíséretében jött újságírók egyike a budai rakparton álló Francia Intézetben tájékozódik. Francia hölgy foglalkozik vele, és mivel fotóriporter az illető, a hölgy odahívja az ablakhoz, mutatja a nagyszerű kilátást az épület melletti folyóval és a túlsóparti városképpel. A riportert elbűvöli a látvány. Lelkesen felkiált: „*Oh... c'est la Volga!*”

(Személyes közlés)

Félszavakból is értik egymást

A vonaton kiderült, hogy a velem szemben ülő úr szintén magyar. Ő is pedagógiai kutató, én is. Ő Londonban, én Budapesten. Amikor közeledtünk Hegyeshalomhoz, megkérdeztem tőle: mi szokott benne felidéződni, amikor átlépi a határt? Elgondolkozott, és azt mondta: Bácska, Baja, Budapest. 1944-ben, alig három évesen állt egy hetedik kerületi bérház gangján, és azt kiabálta: „*Bácska, Baja, Budapest*”.

Akkor én azt mondtam neki: én viszont 1944-ben, alig három évesen egy nyolcadik kerületi bérház gangján álltam, és azt kiabáltam: „*Bácska, Baja, Budapest*”.

- Ez tényleg különös. Ültök egy vonatban... egy férfi és egy nő... Nem is értem.
- Nem is értheted. Amikor légiriadó volt, ezt mondta be a rádió.

(Személyes közlés)

Kossuth-nóta

Az országban az egyik első Kossuth-szobrot 1896-ban, Kossuth halála után két évvel emelték a bácskai Ómoravicában, 629 helyi lakos adakozásából. A 80 centiméteres mellszobrot két és fél méteres márványoszlopra helyezték.

Az első világháború után bevonuló szerbek a szobrot ledöntötték, és magára hagyták. „A falu kovácsa megforrasztotta, megőrizte és várta a jobb időt, ami 1941-ben jött el.” A régi helyén azonban csak három évig állt a szobor, mivel Ómoravicát 1944-ben elfoglalták a szerb partizánok. „A gondos moravicaiak, tartva az új hatalom embereitől, maguk emelték le, és rejtették el a községháza padlásán. Itt vesz népmesei fordulatot a történet.

A helyi borbélymester ott sem érezte biztonságban, ezért más helyen akarta elrejteni. Egy este a padlásról lehozta, s mivel nehéznek találta, a kocsmárostól kért talicskát. Amíg a kocsmában tartózkodott, egy másik helybeli elvitte, és ő rejtette el. A borbély úgy halt meg, hogy nem tudta, hová lett a szobor, a megtaláló pedig a nélkül hunyt el, hogy elárulta volna a kamrapadlást, ahová rejtette. Kutattak utána, de nem találták. Véletlenül került elő 1985-ben. Az időpont ahhoz még korai volt, hogy felállításáról lehessen gondolkodni, ahhoz viszont már szabadabb volt a levegő, hogy el kelljen titkolni. Szabadkára vitték, ahol a múzeumban őrizték, miközben évenként felmerült visszahozatala.”

1994-ben, Kossuth halálának századik évfordulóján immár harmadszor helyezték vissza a szobrot talapzatára. A talapzaton írástábla foglalja össze a szobor százéves történetét.

(dr. Bedécs Gyula: *Szerbia a Vajdasággal. Bosznia és Hercegovina.* Szombathely, BKL Kiadó, 2006. 54–55. oldal)

Sajt II.

A bevásárlóközpont sajtok tömegétől roskadozó pultjánál percek óta várakozik egy hölgy, de senki nincs a pultnál. A hölgy nem akar belenyugodni, hogy nem tudja megvásárolni a vendégváró sajtjával nélkülözhetetlen kellékeit. Elindul hát, hogy keressen egy főnökfélét. Talál is egy főnöknek látszó urat, akinek elpanaszolta: hiába várakozik a sajtos pultnál, nincs senki, aki kiszolgálja. Ugyan küldjön már a pulthoz egy eladót. A válasz kioktató és meglepő volt:

– Nálunk nincsenek eladók! Itt pultdivízió menedzserek vannak!
És a főnöknek látszó úr faképnél hagyta a hölgyt.

(Személyes közlés)

Szigorúan titkos II.

2000 novemberében Prágában voltam egy konferencián, amely a demokratikus építkezés legitimációs formáival foglalkozott. A résztvevők országait képviselő nagykövetségek a szervezők kérésére valamilyen formában hozzájárultak a közös ügy minél sikeresebb megvitatásához. A magyar nagykövetség például úgy, hogy engem a követségi hivatal épületében lévő vendégszobában szállásolt el. Az emeleti szobába vezető folyosóra két irányból is fel lehetett jutni: az épület hátsó bejáratán keresztül és a főbejárat felől, az ügyfelek fogadására szolgáló, tágas földszinti teremből.

A konferencia utolsó napján visszatértem a szállásomra, letettem a dossziémat, és máris fordultam vissza, hogy bemenjek a városba. Az ügyfélszolgálaton keresztül akartam kimenni, mivel innen közvetlenül ki lehetett jutni az utcára. Amikor azonban beléptem a belső folyosóról a hivatali helyiségbe, az ajtó bezárult mögöttem, és abban a pillanatban felfogtam, hogy nincs visszaút. Péntek délután lévén, már csak én vagyok az épületben, és egyúttal be is vagyok ide zárva. Se ki, se be nem tudtam menni. A pultoknál nem volt

senki, a villany kikapcsolva, a telefon néma volt, az utcára vezető ajtó pedig természetesen zárva. Leghamarabb hétfőn reggel találunk itt rám. Nekem pedig holnap reggel vissza kell mennem Budapestre... Ha valahogy visszajutnék a belső folyosóra, onnan ki tudnék menni a hátsó kapun, amin be is jöttem. De az ajtó ebben az irányban nem nyílik.

Ekkor felfedeztem az ajtó mellett azt a bizonyos kis számtáblát, amin a megfelelő kódot beütve kinyitható az ajtó. Kilenc számjegy közül választhattam, de természetesen nem tudtam, hány jegyű a kód, és azt sem, hogy mi lesz, ha rossz számokat ütök be. Végiggondoltam hát: mi lehet az a szám, amit az alkalmazottak könnyen megjegyeznek, és még különös jelentősége is lehet a magyar nagykövetség prágai hivatalában? Két szám jöhetett számításba: 1956, a magyar forradalom éve és 1968, a prágai tavasz éve. Lesz, ami lesz – elsőként az 1956-ot ütöttem be. És az ajtó kinyílt.

Kiszabadultam.

(Személyes közlés)

Virágnyelv

Az élelmiszerbolt bejárata előtt fürge néni rendezgeti vízzel teli vödörben a virágcsokrokat. Szép, színes kerti virágok. Ki is választok egyet, a legszínesebbet. Ezt megveszem, mondom. Igen ám, de nem tud visszaadni a pénzemből. Nem baj. Bemegyek a boltba, veszek valamit, és felváltják a pénzemet. Addig tessék félretenni ezt a csokrot.

Kijövök a boltból, megyek a nénihez. Addigra a szép, színes csokor már sehol sem volt. Eladta. „*De hát megbeszéltük, hogy felváltom a pénzt, és jövök!*” A néni szaporán pislog. Aztán kiránt a vödörből egy másik csokrot: „*Tessék ezt megvenni. Ez sokkal szebb. A másik úgyis olyan rományos volt!*” Így: „rományos”.

Nem vettem meg.

(Személyes közlés)

Demokratikus politikai kultúra 2008

„Az egyik kis faluban, az egyik telephelyünkön volt órák, másodikosokkal. Emberábrázolás volt a témánk, szerettem volna sok, különféle mozdulatot végző embert rajzoltatni velük. Március 15-e nemrég volt, beszélgettünk, tudják-e mi az a felvonulás. Nem tudták. Meséltem nekik a nemzeti ünnepről, megértették, kitaláltuk a rajzot, vonul az egész falu, ünnepel, zászlók stb. Csillogott a szemük, rajzoltak, izgatottan, elmélyülten. Nézegettem a készülő munkákat. Az egyik fiúcska remek rajzot kezdett, már messziről láttam, sok figura, nagy alakok, örültem. *«Még ne gyere ide!»* – mondta. – *Majd szólok.*» Aztán szólt, és mentem, néztem. Tényleg jó volt a rajz, közelebb hajoltam: a figurák táblákat visznek, néztem, mit írt a táblákra. *«Gyurcsány takarodj!»* *«Miért írtad ezt?»* – kérdeztem. Ártatlanul kérdezett vissza: *«Hát nem így szokták a felvonulásokon? Láttam a tévében...»*”

(L. Ritók Nóra írása: <http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=536>)

Velünk élő történelem III.

2008. decembere. Szociológiai kutatás Borsodnádason. 53 éves cigány férfi az interjúalany.

– Mit jelent Önnek a szocializmus?

– A mostani vagy a régi? A régi sokkal jobb volt. Biztosabb is.

(Személyes közlés)

Helyzetkép

A hamburgi *Die Zeit* című hetilapban *A fasiszták zászlaja alatt* című terjedelmes írás foglalkozott a magyarországi szélsőjobboldallal és megerősödésének körülményeivel. Az írás szerzője – olvashatjuk a *Népszabadság* ismertetésében – „a magyarországi helyzetet a többi között azzal a történettel jellemzi, amikor Tamás Gáspár Miklóst, a jól ismert zsidó származású értelmiségit a Magyar Gárda egyik felvonuló egysége élén masírozó szakaszvezető ordítva úgy köszöntötte az utcán: *Heil Hitler, Tamás úr. Hogy van?*”

(NOL, 2009. május 11.)

BEFEJEZÉS

A politikai viccek és a politikai anekdoták évtizedeken át a folklór népszerű műfajai voltak. Mesélésük – ha egyre kisebb mértékben is, de – hozzájárult az együvé tartozás érzésének erősítéséhez. Értettük ezeknek a történeteknek az alapjait és az utalásait, befogadásukat élményeink és ismereteink hasonlósága biztosította.

Időközben felnőtt egy új nemzedék, amelynek a tagjait másfajta élmények és ismeretek kötik össze. Az utóbbi időben egyre többször tapasztaltam, hogy a rendszerváltás után felnőtt szociológia szakos hallgatóim milyen keveset tudnak a rendszerváltás előtti időszakokról. Nem tudják, mit ünnepeltünk április 4-én, nem értik, hogy mit jelent az „ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet csapatok” kifejezés, nem értik, miért szorongtak annak idején a határállomásokon azok, akik semmi rosszat nem tettek, és van, aki úgy tudja: az egypártrendszerben egyetlen párt sem volt. Ami persze, bizonyos értelemben igaz, csak mégsem. Nem ismerik szüleik és nagyszüleik élettörténetét, és talán, ha ismernék, sem értenék. Bár pontosan nem tudnám megfogalmazni, hogy miért, de az élmények és az ismeretek változása késztetett rá, hogy elővegyem és rendszerezem ezeket az elmúlt évtizedekben összegyűjtött kis magyar történeteket, és elküldjem azoknak, akik értik vagy érthetik. Itt vannak.

Budapest, 2009. augusztus 28.

CONTENTS

<i>Vörös, András:</i> PROCESS OF SYMBOL CONSTRUCTION IN THE MEDIA – OLASZLISZKA	3
<i>Balázs, Géza – Takács Szilvia:</i> SPEECH – SCRIPT – PICTURE	31
<i>Szabó, Ildikó:</i> UNVISIBLE HISTORY	51

500 Ft

nka
NORTH KANSAS AREA